
**AZERBAIJAN NGO ALLIANCE
FOR CHILDREN'S RIGHTS**

Alternative NGO Report

To the United Nations Committee on the Rights of the Child

**In relation to the examination of the
second and third joint periodic report by the Republic of Azerbaijan**

**on the implementation of the UN Convention on the Rights of the
Child and Concluding Observations of the UN Committee
on the Rights of the Child of 1997**

June 2005

BACKGROUND AND ACKNOWLEDGMENT

The current report assesses the situation of children and the implementation of the UN Convention on the Rights of the Child in the Republic of Azerbaijan covering the period 1998-2005. It also identifies the changes that occurred since 1997, when the Concluding Observations of the United Nations Committee on the Rights of the Child were adopted, following examination of the Initial Report from the Republic of Azerbaijan on the implementation of the UN Convention on the Rights of the Child (CRC).

The report was prepared by the Azerbaijan NGO Alliance for Children's Rights, which is an umbrella agency of 60 NGOs and children and youth groups working throughout the country for the improvement of children's welfare, and promoting and protecting children's rights.

The information in the present report is primarily based on the practical experience of the Alliance members and on the data collected through research, monitoring, study visits, interviews, surveys with children, parents, community members, prison staff, police officers, lawyers, teachers and representatives of the Commissions on Minors' Affairs and Protection of the Rights. Information was used from reports and interviews with NGOs from different regions of Azerbaijan, interviews with children (including children in state residential institutions). Information from teachers, defence lawyers, international organizations and governmental officials was also used (see references elsewhere).

We would like to thank all members of the Azerbaijan NGO Alliance for Children's Rights, legal professionals, state agencies, prison staff, police officers, teachers, children and young people, representatives of the Commission on Minors' Affairs and the Protection of the Rights of the Child and many others who cooperated in collecting information and discussing the report. We would also like to thank the government agencies, namely the Ministry of Internal Affairs, the Ministry of Justice, the Ministry of Education, the Ministry of Youth, Sport and Tourism and the Baku Head Police Department for their openness and all other governmental agencies, which also agreed to meet with us regarding the implementation of the Convention on the Rights of the Child in the Republic of Azerbaijan.

We would like to express our gratitude to the *Canadian International Development Agency (Canadian Embassy in Turkey)*, *UNICEF*, *World Vision* and *Save the Children*, for helping the Azerbaijan NGO Alliance for Children's Rights to prepare this important report which was the first of its kind on the situation of children in Azerbaijan. We would like to express our special thanks to the *OSCE office in Baku* and *the British Embassy in Azerbaijan* who kindly funded a research study on the situation of the juvenile justice system in Azerbaijan. We also extend our thanks to everybody else who provided comments and committed their time to helping with the editing of the report.

Our special thanks to Save the Children Azerbaijan and especially to Ms.Ishhad Duncan and Mr.Dadash Akhmedov for the editing of this report.

© Reliable Future Youth Organization, Azerbaijan NGO Alliance for Children's Rights, 2005
Printed in Azerbaijan Republic

All rights reserved. Any part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted, in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without any written permission from copyright holder and publisher. However, the reference to the source must be given at all times.

To: UN Committee on the Rights of the Child

Palais des Nations CH-1211 Genève, 10 Switzerland;
Tel.: (41-22) 917-9301, (41-22) 917-1234, Fax: (41-22) 917-0118.

The NGO Alternative Report to the UN Committee on the Rights of the Child on the situation of children and to the second and third joint Periodic State Party Report on implementation of the UN Convention on the Rights of the Child between 1998 and 2005 and the Concluding Observations of the UN Committee on the Rights of the Child of 1997 by the Republic of Azerbaijan

15 June 2005

Dear Sirs,

Azerbaijan NGO Alliance for Children's Rights is pleased to submit the NGO Alternative Report on the situation of children in the Republic of Azerbaijan. This report was prepared based on Article 45(a) of the UN Convention on the Rights of the Child. The report also includes our review of the second and third joint Periodic State Party Report on the implementation of the UN Convention on the Rights of the Child covering the period 1998-2005, and the Concluding Observations of the UN Committee on the Rights of the Child of 1997.

We would like to note that along with the commentary on certain points in the State party report, the NGO Alternative report provides up-to-date information including recent developments and legislative initiatives for the period of 2004-2005 which are not covered by the State Party Report, since it was submitted in early 2004.

It is important to note that compared to the first alternative report, provided for the Initial State Party Report in 1997, this current report has been developed through the extensive and cooperative work of over 60 NGOs throughout Azerbaijan, over the period of 9 months. This shows a growing attention and interest of the Azeri society and NGOs to the problems of children and also to the increased application of UN conventions for advocacy and lobbying for children's rights and solutions to their problems.

We would like to confirm that the Alternative Report can be freely disseminated and shared with the public in electronic and printed formats. The experts of the UN Committee on the Rights of the Child may make reference to it, whilst discussing and debating with representatives of the Azerbaijan government delegation. This Alternative Report has been published in Azerbaijan in Azeri/English and distributed widely amongst interested organizations and general public.

Representatives of the Azerbaijan NGO Alliance for Children's Rights will be available to take part at the pre-session meeting with experts of the UN Committee on the Rights of the Child in October 2005. The Azerbaijan NGO Alliance for Children's Rights will initiate public debates and discussions on the State Party Report and widely distribute the Concluding Observations of the UN Committee on the Rights of the Child, which is expected to be available in January-February 2006.

The NGO Alternative Report includes special sections with Practical Recommendations to the State Party for improvement of the situation, particular areas of concern, and also the List of Issues that we

---

---

hope will be helpful for experts of the UN Committee on the Rights of the Child in their discussions with the government delegation.

Due to the large amount of information sourced by NGOs from the 9 month research study, it was difficult to follow the requirements regarding the size of the Alternative Report as mentioned in the special Guide for NGOs prepared by the NGO Group for the CRC. Attempts were made to reduce the content of several sections of the NGO Alternative Report in order to stress the most important issues, which have been jointly selected as emerging problems by all members of the Azerbaijan NGO Alliance for Children's Rights.

In reference to the NGO Alternative report, we would like to bring the following emerging issues to your attention, which we believe need urgent intervention by the State Party: a) children with disabilities; b) children in conflict with the law; c) refugee and IDP children; d) children in the health system and e) children in state residential institutions. Another important point we would like to emphasise on, is the importance of the establishment of The Ombudsman for Children's Rights in Azerbaijan, in order to protect the rights of more than 2.5 million children and also, the establishment of a State Committee for Children & Family issues, which would be able to coordinate and implement state policies on children in a more effective manner.

The Children's Alternative Report is also included for your consideration and reference. It was put together through the organization of a number of Children's Forums, held in 15 regions of Azerbaijan. This report has also been published and widely distributed in Azerbaijan.

We sincerely hope that this report will play its part in the improvement of the situation with children and assist in further implementation of UN Convention on The Rights of The Child in Azerbaijan.

Yours sincerely
on behalf of Azerbaijan NGO Alliance for Children's Rights,

Dr. Nabil Seyidov

National Coordinator of the Azerbaijan NGO Alliance for Children's Rights

General Secretary of NGO/UNICEF Regional Network for Children in CEE/CIS & Baltic States

---

TABLE OF CONTENTS

EXECUTIVE SUMMARY	6
I. GENERAL IMPLEMENTATION MEASURES (Articles 4, 42 and Point 6 of the Article 44).....	7
General Evaluation.....	7
The Role of Civil Society and NGOs:.....	9
The Need for a specialized Ombudsman for the Protection of the Rights of Children and the Need for a specialized State Committee on Children and Family Issues to deal with policies related to children:	9
II. DEFINITION OF THE CHILD	10
III. GENERAL PRINCIPLES	11
A. Non-discrimination.....	11
B. The Best Interests of the Child (Art. 3).....	13
C. The Right of the Child to Life, Survival and Development	13
D. Respect for the Child’s Opinion	16
IV. CIVIL RIGHTS AND FREEDOMS	17
A. Name and Nationality (Art.7).....	17
B. Preservation of Identity (Art. 8).....	18
C. Freedom of Expression (Art. 13).....	18
D. Freedom of Thought, Conscience and Religion (Art. 14).....	19
E. The Freedom of Association and the Freedom of Peaceful Assembly (Art. 15).....	19
F. Protection of Privacy (Art. 16).....	20
G. Access to Appropriate Information (Art.17).....	20
<i>Juveniles’ access to appropriate information at all stages of the juvenile justice system:</i>	21
H. The Right to be Protected against Torture or Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (Art.37 (a)):.....	21
<i>Children in Educational institutions:</i>	22
V. THE FAMILY ENVIRONMENT AND ALTERNATIVE CARE (Art. 5, 9, 10, 11, 18, 20, 21, 25, 27.4, 39).....	23
A. Parental Guidance (Art. 5).....	24
B. The Parents’ Responsibilities (Art.18, par. 1-2)	24
C. Separation from the Parents (Art.9).....	25
D. Family Reunification (Art.10).....	26
E. Protection of Children without a Family (Art. 20).....	27
F. Adoptions (Art. 21).....	30
G. Periodic Review of Child Placement (Art. 25).....	32
H. Protection from Abuse and Neglect (Art. 19), Including Physical and Psychological Recovery and Social Reintegration (Art. 39).32	
I. Illicit transfer and non-return of the child (Article 11).....	35
VI. HEALTH AND WELFARE (Art. 6, 18 par. 3, 23, 24, 26, 27 par.1-3).....	36
A. Children with Disabilities (Art. 23).....	36
B. Health and Health Care Services (Art. 24)	38
C. Social Security Services and Other Facilities for Children (Art. 26 and 18, par. 3)	38
D. The Living Standard (Art. 27, par. 1-3).....	38
VII. EDUCATION, LEISURE AND CULTURAL ACTIVITIES (Art. 28, 29, 31)	40
A. Education, Including Vocational Education	40
B. The Goals of Education	47
C. Leisure, Recreational and Cultural Activities	48
VIII. SPECIAL PROTECTION MEASURES	49
A. Children in Situations of Emergency.....	49
1. Refugee Children (Art. 22)	49
B. Children Included in the Juvenile Justice System.....	50
1. Delivering Justice to Juveniles (Art. 40).....	50
2. Children Deprived of Liberty, as well as any Form of Arrest, Detention or Imprisonment(Art. 37 (b)-(d)).....	54
3. The Recovery and Social Reintegration of the Child (Art. 39)	56
C. Children in Situations of Exploitation	60
1. Economic Exploitation of the Child, and of Child Labour (Art. 32).....	60
2. Sexual Exploitation and Sexual Abuse	60
3. Sales, Trafficking and Abduction	63
D. Children of the Minorities and of Other Indigenous Populations	65
The Situation of children in Nagorno-Karabakh and 7 surrounding regions and territories of Azerbaijan, occupied by Armenia:	66
Prisoners of War, Hostages and Missing People, including Children	68
LIST OF LOCAL NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS THAT HAVE CONTRIBUTED TO THE REPORT	69
LIST OF INTERNATIONAL NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS THAT HAVE CONTRIBUTED TO THE REPORT	70
BIBLIOGRAPHY	128

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	72
I. ÜMUMİ İCRA TƏDBİRLƏRİ (4-cü, 42-ci maddələr və 44-cü maddənin 6-cı bəndi).....	72
A) İştirakçı dövlətdə Konvensiya qüvvəyə mindikdən sonra 2 il ərzində	73
B) Sonrakı hər 5 ildən bir.....	73
Vətəndaş Cəmiyyəti və QHT-lərin Rolu.....	74
Uşaq hüquqlarının müdafiəsi üzrə ixtisaslaşmış ombudsmanın yaradılması zərurəti.....	75
II. UŞAQ ANLAYIŞI	76
III. ÜMUMİ PRİNSİPLƏR.....	77
A. Ayrı-seçkiliyə yol verilməsi.....	77
B. Uşağın Ən Yaxşı Maraqları (Maddə 3).....	78
C. Uşağın Yaşamaq, Xilas Olmaq və İnkişaf Etmək Hüququ	78
D. Uşaq Baxışlarına Hörmət.....	81
IV. VƏTƏNDAŞ HÜQUQLARI VƏ AZADLIQLARI (maddə 7,8,13,14,15,16,17,19,37(a)).....	82
A) Ad və Milliyət (Maddə 7)	82
B. Şəxsiyyətin qorunub saxlanması (maddə 8).....	83
C. Öz fikrini ifadə etməyə azadlığı (Maddə 13).....	83
D. Fikir, Vicdan və Din Azadlığı. (Maddə 14).....	84
E. Birləşmək və Dinc Toplaşmaq Azadlığı (Maddə 15)	84
F. Şəxsi Həyat Hüququnun Müdafiəsi	84
G. Müvafiq İnformasiyadan İstifadə (maddə 17)	85
Yuvenal Ədliyyə Sistemində bütün mərhələlərində yetkinlik yaşınca çatmayanların müvafiq informasiyaya çıxışları.....	85
H. İşgəncə və ya Digər Qəddar, Qeyri-İnsani və Ləyaqəti Aşağıdan Rəftar və ya Cəzaya Qarşı Müdafiə Hüququ (maddə 37 (a))	86
Təhsil Müəssisələrindəki Uşaqlar	87
V. AİLƏ MÜHİTİ VƏ ALTERNATİV QAYGI (maddə 5, 9, 10, 11, 18, 20, 25, 27, 4, 39).....	88
A. Valideyn Himayəsi (Maddə 5)	88
B. Valideynlərin Məsuliyyəti (maddə 18, I, II abzas)	88
C. Valideynlərdən ayrılmaq (Maddə 9).....	90
D. Ailənin Yenidən Birləşməsi (Maddə 10).....	91
E. Ailəsiz uşaqların qorunması.....	91
F. Övladlığa Götürmə (Maddə 21).....	94
G. Qəyyumluğun Vaxtaşırı Yoxlanması (Maddə 25).....	96
H. Sui-istifadə və laqeyd rəftar hallarından müdafiə (Maddə 19).....	96
F. Uşağın Yerinin Qanunsuz Dəyişdirilməsi və Qaytarılması	99
VI. SAĞLAMLIQ VƏ RİFAH (Maddə 6, 18-ci maddənin 3-cü abzası, maddə 23, 24, 26, 27-ci maddənin 1-3-cü abzasları).....	99
A. Əlil uşaqlar (maddə 23).....	100
B. Səhiyyə və Səhiyyə Qayğı Xidmətləri (maddə 24)	101
C. Uşaqlar üçün Sosial Təhlükəsizlik Xidmətləri və digər imkanlar (Maddə 26 və 18)	102
D. Yaşayış şəraiti (maddə 27, par. 1-3).....	102
VII. TƏHSİL, ASUDƏ VAXT VƏ MƏDƏNİYYƏT FƏALİYYƏTLƏRİ	103
A. Təhsil, o Cümlədən Peşə Təhsili.....	103
B. Təhsilin Məqsədləri.....	109
C. Asudə Vaxt, Əyləncəli və Mədəni Tədbirlər	109
VIII. XÜSUSİ MÜDAFİƏ TƏDBİRLƏRİ.....	111
A. Fövqaladə Hallardakı Uşaqlar	111
1. Qaçqın uşaqlar (maddə 22).....	111
B. Yuvenal Ədliyyə Sistemində Cəlb Edilmiş Uşaqlar	111
1. Yetkinlik Yaşına Çatmayanların Qanunla Mühakiməsi (maddə 40).....	111
2. Həbs, saxlama, yaxud həbs etmənin hər hansı formasında azadlıqdan məhrum edilmiş uşaqlar (maddə 37 (b)-(d))	111
3. Uşağın Bərpası və Sosial Reintegrasiyası.....	116
C. İstismar olunan uşaqlar	119
1. Uşaqların iqtisadi istismarı və uşaq əməyi	119
2. Cinsi İstismar və Cinsi Sui İstifadə	120
3. Satışlar, Traffikinq və Uşaq Oğurluğu	122
D. Milli azlıqların və digər yerli əhalinin uşaqları	124
Bibliografiya (istifadə edilmiş ədəbiyyat)	128
Hesabatın hazırlanmasında iştirak etmiş təşkilatların siyahısı	69

EXECUTIVE SUMMARY

The Republic of Azerbaijan adopted its Declaration of Sovereignty in 1990 and in 1991 proclaimed its independence. The Republic of Azerbaijan ratified the UN Convention on the Rights of the Child in 1992 and was admitted to the United Nations Organization in 1992.

A decade later, we find that the main victims of the transition in Azerbaijan are still 42% of population. And children are those who suffer more. The Republic of Azerbaijan does not have a comprehensive, realistic or well-structured strategy for child protection.

The Constitution and legislation of the Republic of Azerbaijan generally conforms to the principle of non-discrimination, however the fundamental rights of the child are still being violated because there is lack of mechanism for the implementation of the relevant legislation, there is also a dramatic decrease in the income of families and the pace at which the reforms are implemented is low in the domain of social protection. The main structures within the existing state child protection bodies are inadequate and a vast lack of accountability is observed.

I. GENERAL IMPLEMENTATION MEASURES (Articles 4, 42 and Point 6 of the Article 44)

During the reporting period number of laws and decrees were adopted by the Azerbaijani Government in order to bring the national legislation in compliance with the international standards and the UN Child Rights Convention, and at the same time to strengthen social protection of different child groups. Among them following decrees were adopted by the Cabinet of Ministers such as “On care about orphan children and children devoid of parental care and care of the government”, “On immediate measures in order to improve material provision and life conditions of the children and pupils in the boarding school type education-upbringing enterprises”.

During the UN Millennium Summit held on 6-8 September, 2000 in New York City, two optional protocols of the UN Child Rights Convention – “Involvement of children to armed conflicts” and “Child trafficking, child prostitution and child pornography”, were signed by the President of the Republic of Azerbaijan.

Azerbaijan took active participation in the Special Session (NYC, May 2002) dedicated to discussing implementation of the decisions of the high-level Global Meeting (New-York city, 1990) held in the framework of child interests of the UN General Assembly.

In 2004, Azerbaijan joined Convention 182 of the International Labor Organization “On elimination of the worst forms of child labor” and Recommendation 190 with same title, and Hague Convention on International Adoption.

The UN Convention on the Rights of the Child, which has been ratified by the Republic of Azerbaijan, represents, along with approximately 20 other laws, the legal framework for granting social aid and protection to the family, the mother and the child, as declared by the Constitution of the country. For example, the 1998 Law on the Rights of the Child stipulates guarantees for the physical and spiritual health of all children, as well as stating the main grounds for their protection.

Although in principle the legislation of Azerbaijan conforms to the major regulations of the convention, the mechanisms and the financial support for implementation are missing, as well as the means for monitoring performance.

General Evaluation:

The Government of Azerbaijan did not adopt a National Strategy on Implementing the Convention on the Rights of the Child (CRC) and the institutional mechanisms, which were added to the Poverty Reduction Strategy Paper, cannot guarantee the implementation of the Convention because there is no set of concrete measures indicated in this document. There are no direct mechanisms for implementation and observance of the

---

---

principles of the Convention on the Rights of the Child. The general review of the Azerbaijan legislation on human rights, demonstrates that the implementation of the Convention on the Rights of the Child is impeded, by both institutional and legislative problems.

Azerbaijan ratified the Convention on the Rights of the Child in 1992. This resulted in Azerbaijan taking on a number of international obligations, including those set out in Article 44 of the Convention, to submit reports to the Committee on the Rights of the Child, established in accordance with this Convention, documenting the measures the State has adopted in order to uphold the rights recognized by the Convention and the progress made towards children's access to these rights.

Moreover, according to point 6 of Article 44, although the state parties are obliged to make their reports widely available to the public in their own countries, neither the initial State Party Report nor the Committee's Concluding Observations, nor the Second or Third Joint State Party Periodic Reports have been made available to the public. It is important to mention that the current State Party Report, was prepared in Russian which is one of the UN official languages and it has not been yet translated into Azeri, so that it can be disseminated widely among the country's population and concerned organizations. Despite the fact that Azerbaijan submitted the current Report to the UN Committee on the Rights of the Child in early 2004, Azerbaijan has so far not met the requirement of the Convention - to disseminate it widely within country.

We hope that the Government will make these documents widely accessible and available to the public and that the process of its consideration will create a basis for constructive discussion, concerning access to and promotion of the rights of the child in Azerbaijan; the majority of people in Azerbaijan, particularly those, including children, living in remote regions and villages, still do not know that the Convention exists or that Azerbaijan has signed it.

The situation is further aggravated by the fact that many staff members of city mayors or executive committees, child inspectors within police departments, staff of departments for education, youth, sport, tourism and judges, who are responsible for the application of the convention, are not well informed about this document. This is particularly the case in rural areas. During monitoring visits, the absence of copies of the convention, was evident in all of these agencies.

Although the Constitution of the Republic of Azerbaijan states that "International treaties ratified by the Republic have a priority over domestic laws and are applied directly, except in cases when in conformity with the international treaty, its implementation requires the adoption of a separate law" and also, according to this Article, the Convention on the Rights of the Child *de jure* constitutes a part of the Azerbaijan legislative framework, it is still unclear if we can apply the norms of this international treaty directly and if Azeri courts will recognize such legal referencing.

It is also unclear if the provisions of the Convention are used as a basis when domestic laws are applied. In Azerbaijan there is lack of judicial practice of direct application of provisions of ratified international treaties, including the Convention on the Rights of the Child. We do not know of any cases when the provisions of international human rights instruments have been directly applied by courts. On the contrary, we know of cases when law-enforcement and judicial bodies have refused to directly apply the provisions of the Convention on the rights of the child, the Convention Relating to the Status of Refugees and also the Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, even though Azerbaijan has ratified all of these documents.

In fact, from the viewpoint of the application of law, the issue of direct implementation of international treaties, ratified by the Republic of Azerbaijan, and more specifically the application of the Constitution itself, is open to discussion. This significantly weakens the possibilities for the promotion and protection of constitutional and civil rights and freedoms, including the rights of the child, in Azerbaijan.

The Azerbaijan legislation on the rights of the child, adopted prior to ratification of the Convention on the Rights of the Child, was borne of development of the expired Soviet legislation and by new legal and

---

---

subordinate acts, adopted with a purpose of meeting the international standards and observing the provisions of international treaties. The Azeri constitution and the current legislation, in the area of legislative regulation of the rights of the child, consist of more than 30 laws and other normative acts and recognizes that international treaties supersede national legislation. However, the only document containing a reference to the Convention on the Rights of the Child and a number of its provisions, is the Law of the Republic of Azerbaijan on Children's Rights adopted in 1998. The rest of the existing laws and legislative acts only mention a possibility of application of the norms of international treaty and the priority of such norms over the provisions of national legislation.

The Role of Civil Society and NGOs:

Unfortunately at present, Azeri authorities do not view civil society structures as equal partners, nor as representatives of society, when discussing reforms of legislation, public structures and the practice of law. There is limited involvement from international NGOs. But local NGOs are considered as non-professional agencies and those serving the opposition parties and foreign governments and intelligent agencies in order to have an influence on the internal affairs of the Republic of Azerbaijan. Numerous proposals for simplification of the registration procedure and the reduction of the registration fee, taxes and other financial allocations to be paid to the state budget by children and youth NGOs were ignored by the State.

No distinction is made between organisations for children and for adults. Legislation on public associations enables authorities (justice agencies that register public associations) to control activities undertaken under the charter of public organizations. For example, they can make a decision on whether the activity of the organization complies with its goals, they can request that members' governing bodies give them detailed explanations concerning the activities of the organization. In this way the State is able to control the process of formation of non-governmental or public organizations and to monitor their activity rather than work in equal partnership with them. It is important, therefore that the State provides separate procedures for the registration of youth and children's organizations in order to promote child participation and the rights of the child to assembly, expression and participation in public life.

Draft laws, including those concerning human rights, in the majority of cases, are prepared by executive authorities and are published in State newspapers, without any prior or retrospective consultations or discussion with civil society. The population does not know about the existence of a large part of the laws in Azerbaijan and of those who do know, some of them can not understand the content and also cannot foresee the results of its application on a general scale. In many cases, the government refuses NGOs permission to receive texts of draft laws and other legislative documents. The first time NGOs have access to draft law is when it reaches Parliament. All of this severely limits NGOs' ability to influence the concept and content of draft laws which deal with human rights, including the rights of the child.

The Need for a specialized Ombudsman for the Protection of the Rights of Children and the Need for a specialized State Committee on Children's and Family Issues to deal with implementation of National Plan of Actions and Policies related to children:

Azerbaijan does not have a specialized body responsible, like Children's Rights Ombudsman, for the protection of children's rights. Also there is no specialized government body, like State Committee on Children's and Family Issues responsible for the implementation of the convention into practice and provision of the State policies on children throughout the country. There are several state ministries that deal with different issues, including education, culture, youth, sport and tourism, social protection, health and there are also several committees that concerns the children in their work, including state committee on women issues, commissions on minors' affairs and protection of rights, commissions on guardianship and adoption that deal with problems concerning certain groups of children, including children deprived of a family environment, children in institutions, children with disabilities and juvenile offenders. Although there is a special Commission on Minors within the Cabinet of Ministers, this Commission does not do anything concerning the implementation of state policies and plan of actions on children's issues. The Commission hardly coordinates the work of all the

---

Ministries mentioned in relation to the children's problems. The legislation does little to provide for the coordination of activities of these bodies and authorities.

Although there are specific articles for the protection of the rights of the child, within the existing legislation of Azerbaijan (including Law on the Rights of the Child), the rights of the children are often violated. The establishment of the Ombudsman's office for Human Rights has not had any effect on children's rights during its three-year period since the Ombudsman is still mainly engaged in human rights issues and in receiving complaints from adults. The recommendation by the UN Committee on the Rights of the Child in 1997, on the establishment of a Special Commissioner for Children's Rights or Ombudsman for Children's Rights, has not been implemented. Therefore, there is still no mechanism to protect children's rights and restore their violated rights throughout the country. It is strongly believed that children, who constitute about 3 million of the population of the Republic of Azerbaijan, deserve and are in major need of an Ombudsman who can protect and restore their violated rights. Although the State refers to the work of the Commission on Minors' Affairs and the Protection of the Rights, however, this commission (which is part of executive committee of rayon) is only composed of two paid personnel (secretary and psychologist) and 5-7 volunteered staff members of different state departments at local level, for each region. However, the work of commissions is limited to provision of punitive measures on children and their parents in case of offences committed by them. The commissions are not involved in the protection of rights of children and there is no such entity conducting the independent monitoring of implementation of children's rights in Azerbaijan.

List of issues requested from the UN Committee on the Rights of the Child to be addressed to Azerbaijani Delegation:

- *Despite the reflection in the recommendations made in 1997 to the UN Convention on the Rights of the Child regarding the establishment of Child Rights Ombudsperson, no works have so far been accomplished in this field. So far there is no Defender for 3 million children.*

- *In the recommendations made by the UN CRC in 1997 despite the reflection of the provision on development and implementation of the state programs coordinating child issues and addressing children, no works have so far been accomplished in this field and there is no State Committee on Children's and Family Issues in Azerbaijan, although the NGOs have addressed the government on this important issue..*

- *So far a centralized database of information about the children registered in different government authorities or under government care, about different violence cases and situation in other fields, has not been created. So far there is no data collection system addressing different child groups in the republic. This doesn't allow detecting challenges in the determination of the status of different child groups, monitoring and evaluating the implemented actions, and disseminate the best practices.*

- *How the national policy on child rights that is a part of the poverty reduction program, is implemented and what are the concrete expected results of this policy.*

II. DEFINITION OF THE CHILD

According to the *Azerbaijan Law on the Rights of the Child*, adopted in 1998, a child means every human being between the moment of birth and the age of eighteen years. The legal status of the child in the national legislation corresponds to the definition of the child in Article 1 of the UN Convention on the Rights of the Child. According to the *Marriage and Family Code*, the minimum marrying age for males is 18, whilst for females it is 17. However, in extenuating circumstances, permission for early marriage can be granted by local authorities. During recent years, particularly in the southern villages of Azerbaijan, many cases of early marriages of girls have been identified by NGOs.⁶

---

⁶ "Gender" Magazine, Report on Gender situation in Azerbaijan, 2005

Victims of early marriage of girls and boys:

Elnura, from Balaken region of Azerbaijan, became a victim of her own parents. When she was just 13 years old, she was married to one of her close relatives who was working in Russia. One year later the girl was raped and killed by some commercial competitors of her husband.

In the case of 14 year old Zeynab, who we met at Lenkoran region hospital, her husband was a friend of her father and 18 years older than her. She got pregnant a year after the marriage, but due to her young age, she had been experiencing problems during the period of pregnancy. She often suffered from pains in her abdomen. “We have been appealing to the local clinic, and the doctors were reiterating that ‘she is okay’ and ‘the pregnancy is going well’. When we realized that we would lose her we decided to bring her to a Baku clinic for the attention of more professional doctors here”, the girl’s aunt recalls. The doctors in the capital said that Zeynab’s pregnancy may endanger her life and advised that they should perform a caesarean section because her body was not yet ready for child bearing. Fortunately, the doctors saved her life through early intervention. Zeynab has been told that she should only try to conceive again in 4-5 years, when her body has recovered and she is stronger.

“This recovery is rare in such cases and she was lucky: she is alive and she will have the chance to have a child later on”, the gynaecologist from one of the Baku clinics said. This gynaecologist also mentioned that recently, she has encountered a number of such cases, where teenagers have been admitted to hospital as a result of problems associated with pregnancy. She said, “in the majority of cases we have to operate and the result is often that these girls can no longer have children”.

What forces parents in regions in Azerbaijan to commit their daughters to ill-fated marriages so early in life? The research concluded that the main reason for these early marriages in Azerbaijan is poverty. “A commonly held opinion in the interior of the country, is that if a girl is not married by the age of 16, she will have less chance of getting married later on. The majority of men living in the interior live away from their family home, often travelling to other countries to work and this situation increases the number of unmarried girls”.⁷ In the Southern regions of Azerbaijan the situation is even worse: “In village schools it is rare to encounter girls above 7th grade (13 years old). All of them are married and their husbands do not allow them to attend school”. Further, the number of children sold off to neighbouring Iran is on the increase. After the sale of their children, parents lose contact with them and most of them know nothing more about their children’s lives.⁸

III. GENERAL PRINCIPLES

A. Non-discrimination

The legislation of the Republic of Azerbaijan does not define the notion of “discrimination” and, although this notion is used in the constitution and other laws, there is virtually no practice of applying these laws to prevent discrimination. No mechanisms, procedures or institutions have been formed, nor is there any judicial practice for handling discrimination cases.

However, we can identify discrimination occurring most frequently of such groups as: a) disabled children and children with mental health problems; b) children of single parents; c) children who live in rural areas; d) children living in state institutions; e) refugee and IDP children; and f) minority children in Nagorno-Karabakh region of Azerbaijan occupied by Armenian armed forces.

In fact there is no norm in the national legislation setting “discrimination”, but complex situation in the economy and war conditions of Azerbaijan create unfavorable conditions for the development of children of

---

⁷ “Social Research study on the problems of IDP and refugee children and teenagers, children deprived of parental care, from vulnerable families, working and living in the streets” by the Azerbaijan Children’s Union, November 2004

⁸ “Social Research study on the problems of IDP and refugee children and teenagers, children deprived of parental care, from vulnerable families, working and living in the streets” by the Azerbaijan Children’s Union, November 2004

---

some categories. Children, who are disabled, ill, educated in boarding schools, live and work in the street, infected with HIV/AIDS are the most discriminated ones, because they don't have or have limited access to education, health and social aid and integration to the society. There's a need for immediate actions in order to eliminate this reality. It's enough to mention that a child (disabled child) who needs special care and lives in the region has no access to education, even to specialized education facility. These kind education facilities are in four cities of Azerbaijan, but often a family refuses to send their child to a facility far from their home even for getting education. Ten special schools were opened for children with mental and physical impairments. 4 schools are in Baku, 3 in Ganja, 2 in Sumgayit, 1 in Lenkoran ("Ayna" N 33(776), May 5, 2004). For physically impaired children special education facility "School at Home" was opened. One of them is in the balance of school N219 of Baku other one is in Sumgayit. We've got negative answer from all school leaderships that we applied for getting the list of disabled children getting education at home. In fact, in every school one can find such children, but one can assume that as there are not any lessons for them, so they refuse to give this list. Most of the surveyed disabled children (55%) said they don't get education at home⁹.

The national legislation does not contain norms that are directly discriminatory in nature but the complicated situation of the economy generates disadvantages for the development of several categories of children. Children with disabilities, children with chronic health problems, children in institutions, street children and children with HIV/AIDS are most frequently exposed to discrimination. This is because they have no, or only limited access to education, health care and social integration. Urgent measures are needed to correct these realities. Children with disabilities, living in the rural rayons of Azerbaijan, have no access to education even in specialized institutions. The only specialized institutions are located in four of Azerbaijan's cities, but families often refuse to send their children far from home, even if it is for education. The absence of inclusive education and the absence of specialized classes within the regular schools throughout the country, excludes these children from school and education. The majority of blind and partially sighted children, living in the interior, currently do not attend schooling of any kind. Research reveals the absence of necessary equipment and materials, specialized textbooks and other facilities and devices, intended for children with disabilities, including blind and partially sighted children, children with hearing disabilities and others.

Schools do not have adequate facilities for the annual medical examination of children. Offices of school doctors are about 6 to 9 square meters in size, which also is sub-standard. School doctors and nurses are paid a miserably small salary and usually work several shifts in different schools. Parents pay money for medicines and medical equipment in the majority of schools is outdated and has not been renovated or replaced since the Soviet era. A number of schools that were visited had psychologists, but their work had been observed by less than 5% of the schoolchildren interviewed. Also, none of the children interviewed knew what a psychologist was, why there is a need for the position and how they might help children.¹⁰

In orphanages the personnel used punishments such as excluding children from recreational activities (TV and games), sending the child to bed early, putting them in the corner of the room and making him/ her wash the restrooms or outhouses. Children are humiliated in front of other children, slapped, beaten and made to squat for long periods of time.

According to research conducted by UNICEF and the NGO Alliance for Children's Rights, over 20 to 30 children run away almost every month from different institutions throughout Azerbaijan. The research revealed that the majority of street children are those who have left, or have been forced to run away from orphanages, due to inhuman treatment and neglect.

School children's self-governments, such as the children's parliament, the children's Ombudsman and Parent-teacher-student associations (PTSA), exist in one, two and 50 pilot schools respectively. The PTSAs were formed in 50 schools throughout the country, by UNICEF, Reliable Future Youth Organization and separately by Project Harmony. Another type of community active schools were actively introduced by Eurasia Foundation, Buta Child Fund and Debates in Civil Society Organization. Children do not participate in the

---

⁹ Survey conducted by Empowered Education Program PU, Azerbaijan Teachers Union and Azerbaijan PTA, 2005

¹⁰ Research Study on the rights of children to education in Azerbaijan, Debate in Civil Society NGO in cooperation with the Azerbaijan Parent-Teacher Association through the sub-grant of the Azerbaijan NGO Alliance for Children's Rights, May 2005

---

process of making decisions concerning school life, except in the schools mentioned above, where these bodies are created¹¹.

Child labour is used extensively in Azerbaijan. Under the law children can work only when they turn 16. However, In the Baku markets, streets, transportation means and railway stations, children trade, transport goods and perform manual labour, instead of going to school.

B. The Best Interests of the Child (Art. 3)

Although there are various laws, which stipulate that, in certain cases, the actions concerning the child have to be performed in the best interests of the child, there is no explicit interpretation of the notion “*best interests of the child*”, in the national legislation.

The national legislation needs to be fully revised to accommodate the best interests of the child. This can be achieved by: institutional reform, at an administrative level, in law (including a separate chapter on child protection in the state budget), training personnel for social assistance and child protection services and also by developing the legislative framework for social assistance services. The State currently refers to the Commissions on Minor’s Affairs and Protection of the Rights, as the main agencies which protect the best interests of children. However, these Commissions are composed of non-professionals with no training in children’s rights.

Whatever their age, all children with a capacity to form their own views, must be given access to a court of law but according to the Family Code, only the views of children of 10 years old and upwards, can be heard during the court hearings. However, it would extremely important to ask from a government of any cases of appeals by children to any courts in Azerbaijan. In this context, the establishment of a Children’s Rights Ombudsman’s institution, which does not exist so far in the Republic of Azerbaijan, becomes very important. It is strongly believed that through the Ombudsman for Children’s Rights children would get the mechanism for appeals and complaints placement.

All children must benefit from the legal assistance of a lawyer, whose services shall be paid for by the State. It is therefore necessary to train specialists in the judiciary who are capable of examining cases involving juveniles and who can represent the position of the child in a court of law.

From the perspective of the UN Convention on the Rights of the Child, all legislative acts, that contain provisions affecting children, need to be revised and targeted more towards the best interests of the child. There is no special independent body in Azerbaijan which is in a position to, nor has the capabilities, to review all the existing, drafted and forthcoming laws and other legislative acts, for their degree of compliance with the best interests of the child and UN CRC.

C. The Right of the Child to Life, Survival and Development

The infant and child mortality rate in Azerbaijan is triple the European average and although the rate has stabilized recently, in 1996 the infant mortality rate was 79 deaths per 1,000 live births and in 2001 it was 82 deaths. The child mortality rate, for those under 5 years old, was 93 deaths per 1,000 live births in 1996 and 102 in 2001. Also, the infant mortality rate was 98 deaths per 1,000 live births according to data provided by UNICEF (2004) and US Population Cencus Department (2001).

However, it is important to note that the Statistical methodologies used to provide the data on the infant and child mortality rate of those under 1 and 5 years by national bodies, are not in compliance with international

---

¹¹ Report on the 1st National PTA Policy Development Conference in the Republic of Azerbaijan, the Reliable Future Youth Organization in cooperation with the Ministry of Education and UNICEF, June 2004

---

standards. It is thus difficult to compare the figures provided by Azerbaijan State Statistic Committee with the information from UNICEF and US Population Census Department.

Despite the discrepancies in the infant and child mortality rates above, it is seen that these indicators are most severe in rural areas, where the infant mortality rate is observed as 92 (infant mortality) and 122 (child mortality under 5), compared with 63 and 79 respectively, in urban areas¹².

The incidence of congenital birth defects among children has increased in recent years, from 1696 cases in 2002, to 1876 in 2003. The morbidity among children of 0-14 years old has also increased, from 609,932 cases in 2001, to 617,408 cases in 2003 (this figure does not include the morbidity of children age 15-18 years¹³).

The society always tries to eliminate results of an occurred disease, but in fact by eliminating its causes a lot of children might be saved from disability. For example, there is no laboratory to correctly diagnose genetic blood diseases. This means that treatment of these diseased people is not conducted properly. One of every ten citizens in the republic is the carrier of thalassemia gene. This is a very dangerous figure ("Ayna" N 5(948), January 8, 2005). There is a serious problem in proper diagnosis of hemophilia disease. There's no modern laboratory and lack of equipment in the republic. Since there's no proper examination it's not possible to have qualitative treatment. In other countries hemophilia diseased people conduct healthy life style, have ability to be indulged in sport and any work. Because diseased people get newly invented preparation – concentrate of 8 and 9th factors produced from healthy man's blood. It's necessary to note that in Azerbaijan there's no production of medicine that can be successfully used in the treatment and the government imports the above-mentioned concentrate in a limited quantity. Therefore, these hemophilia diseased people don't get treatment, but use donor blood for not dying.

It is important to note that despite the recommendations made by UNICEF and other international agencies, the State still provides the data on infant and child mortality rates, which is based on Soviet methodologies for data collection. Still births and also the miscarriages are not counted as infant mortalities by the State.

The maternal death rates associated with the health conditions during pregnancy, delivery and the immediate post-partum period, have increased in recent years from 19.9 deaths per 100,000 live births in 2001, to 25.8 deaths in 2004¹⁴.

The mortality rate among children with disabilities is four times higher than the overall child mortality rate. There are very few facilities and opportunities for treatment available, the rehabilitation and the reintegration of children with disabilities into their families, particularly in interior and rural regions. After 1998, the number of new cases of children with disabilities increased by 6000, i.e. in 1998 there were 3,100 children under 16 years old recorded as having a disability. However, the number increased to 9,500 children in 2003. Between 2003 and 2004, an increase of 13% was observed. The total number of children under 16 years old with disabilities, constituted about 43,342 children, with an increase of about 6,500 children¹⁵. These children now receive disability benefits of between 20 and 25 USD per month. Although, according to the law, one of the parent carers of a disabled child must be given a monthly benefit payment to the sum of the minimum wage in Azerbaijan, none of the parents had ever heard of such benefits.

The main causes of death amongst infants under 1 year old are still diseases which can easily be prevented or treated but due to the lack of basic health care services, particularly in regions and villages are not attended to. Respiratory diseases, diseases during prenatal and postnatal periods and infectious and parasitic diseases are major causes of death amongst infants.

In order to secure, the right to survival and development for all children, the State needs to formulate standards for the care, recovery and education of children and also for the educational personnel and the caregivers in

---

¹² Multi-indicators Cluster Survey in Azerbaijan, UNICEF, 2000

¹³ Year-book of the State Statistical Committee of Azerbaijan, 2004

¹⁴ Year-book of the Azerbaijan State Statistical Committee, 2004 (see section on Health)

¹⁵ Year-book of Azerbaijan State Statistical Committee, 2004

---

orphanages, or similar institutions and to make sure that regular, specialized medical assistance is granted (free of charge) by the paediatricians in the town or village where the child resides.

Furthermore, child refugees and IDPs are found to be living in very bad conditions throughout the country. The majority of them live in special refugee camps, although a number of families have recently been moved to small houses, built with money provided by the State Oil Fund. However, the living conditions for many families are an emerging issue. The majority of refugee and IDP camps only have one first aid centre and no specialized or general polyclinics or medical clinics. This threatens the lives of children and has increased the morbidity and mortality rates among the refugee and IDP population, over the last 5 years.

In order to improve the situation of children with special needs, the State must ensure the start-up of important reforms in the health system and in social services and also create inclusive education programs. These programs should be aimed at providing, rehabilitation and reintegration programs for children with disabilities and to change the whole education system, making it more appropriate for inclusion.

The suicide rate amongst children is quite high. Although in 1997 UN Committee on the Rights of the Child recommended the State to keep track and monitor the suicide rate among children. However, the State Statistical Committee does not have any information on child suicide rate and does not collect such information yet.

No attention is paid by the State, to ensure the right to life or the survival and development of children who are working or living in the streets. One of the recommendations (article 44) made by the UN Committee on the Rights of the Child in 1997 recommended the “State party to adopt a strategy on the problems of children living and working in the streets”. In this regard the Cabinet of Ministers of Azerbaijan Republic on April 14, 2003 adopted and confirmed with decree N60 the “Action Plan for solving problems of orphan and street children in Azerbaijan Republic” submitted by the Commission at the Cabinet of Ministers for issues and protection of juveniles. The Plan provides for large measures to be taken to improve conditions of children and solve their problems. But despite this big progress in this field has not been made. On the contrary number of street children is continuously increasing; UNICEF and other local and international organizations always bring this issue to the attention of the government. Absence of a data bank on children in Azerbaijan Republic makes inaccessible to get comprehensive and updated information about street children and orphans. That’s why there’s a great need to create a data bank reflecting information about street children and waifs, its registration and usage.

Nor is any substantial program being developed for the rehabilitation, medical treatment, social reintegration or education of children who live or work on the streets. Although there is no exact data on the numbers of street children in Azerbaijan, the available figures are cause for major concern, regarding the growth of the population of street children, during the last 5 years. The Centre “House of Light”, a local NGO, operates a special centre for street children and runs programs for up to 300 children. The number of children registered with the Transit Centres within the Ministry of Internal Affairs is about 700, with about 620 children in Baku, with the remainder in Ganja¹⁶. Over than 700 children are yearly clients of the “Umid Yeri” (Place of Hope) – another NGOs operating the day care center for street children. The survey analysis, provided by the Azerbaijan Children’s Union and NGO Alliance for Children’s Rights estimates the number of street children at about 2000, spread over several big cities in Azerbaijan. However, there is a great deal of anecdotal data and evidence on street children, which needs to be assessed by a universal, country-wide survey of their situation.

Also, the general situation within the whole system for juveniles in conflict with the law, does not provide the full range of necessary measures to ensure children’s right to life and survival, security and development (*see the appropriate sections below*).

Water sanitation and access to potable water is of major concern when considering the rights of the child to survival and development. Over 40% of the country’s population lack access to potable water; the vast majority of refugee and IDP populations living in camps, lack access to drinking water.

---

¹⁶ Children in Azerbaijan, State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, 2004

The children are often confronted by reproductive health problems, often possessing insufficient information about family planning issues due to sexual education not being included in the school curriculum and the absence of reproductive health clinics for young people. Although there was a special program on reproductive health education in secondary schools, this education has not yet covered all schools and has not become adopted into the official school curriculum. The need for wide-spread education campaigns in secondary schools is compounded by the fact that the number of young people under 19 who have had abortions (the majority due to unwanted pregnancy), has doubled from 2000 to 2004.

In order to ensure that all children have a right to survival and development, the State needs to formulate standards for the protection, recovery and education of children. Standards should also be formulated for the teaching staff and caregivers of orphanages or similar institutions and for the protection of new-born babies. This protection should include regular specialized medical care, which should be provided free of charge, by the paediatricians in the town or city where the child resides. It would be advisable for the right of the child to education to be developed with a curricular component, referring to the cultivation of “life skills”.

Another major threat to the survival of children is the situation regarding landmines in Azerbaijan. During the last 7 years, more than 14 million sq. metres of Azerbaijani territory, near the frontline, has been cleared of mines and prepared for cultivation. Over 190 mines and 6,110 units of unexploded (non-detonated) ordinance were cleared. However, despite this fact, the number of people and particularly children killed and severely damaged by landmines, has increased over the last years and are being reported every month. Although the Azerbaijan National Agency for Mine Action initiated a program for mine risk-awareness among affected populations, it has not so far been possible to cover all children and communities in landmine areas. Azerbaijan still has a lot of territory near the front line, also in the Nagorno-Karabakh region, including 7 surrounding regions, which are occupied by Armenian forces and where every day, the children continue to live in serious danger of being killed or injured by landmines or other unexploded ordinance.

D. Respect for the Child’s Opinion

According to the *Family Code* (2000), the legislation of the Republic of Azerbaijan, accepts that the child’s opinion can be used in court, from the age of 10 years. However, there are no clear definitions and provisions on how these views and opinions from children, should be handled and considered. The judges considering cases involving children are not trained in the UN CRC or other important provisions and international standards. There is no specialized juvenile justice system nor juvenile judges in Azerbaijan (*see also section on juvenile justice*).

National experts believe that, in order to adjust Azerbaijan’s legislative framework to the provisions of the UN Convention on the Rights of the Child, the framework will have to be amended, so that the child in particular, shall be provided with the opportunity to be heard in any judicial and administrative proceedings, affecting the child¹⁷ and to have their opinion taken into account. At the present time, there is no mechanism that allows children to voice their concerns and problems. When placing a child into a boarding school or other ‘closed’ institutions, the child’s opinion is not heard. No single government program or action plan has taken the opinion of children into consideration, and children have not been consulted.

List of issues to be addresses to the Azerbaijani delegation by the UN Committee on the Rights of the Child:

- *One of the recommendations made by the UN Child Rights Committee in 1997 is the creation of a database on child suicides, and investigation and constant control over these issues. Why so far this recommendation has not been accomplished?*
- *The State has not created the database (bank of information) related to children’s issues, including the database for cases of violence against children. Although the State has received necessary training and support from UNICEF on DevInfo program, however, the program is not realized so far.*

---

¹⁷ Research Study on the situation of Juvenile Justice in Azerbaijan, 2005 by NGO Alliance for Children’s Rights through support from OSCE Baku and the British Embassy in Azerbaijan

---

IV. CIVIL RIGHTS AND FREEDOMS (Art. 7, 8, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 37 (a))

In principle, the national legislation contains provisions, referring to the respect of the rights of all persons to identity, including nationality, name and family relations.

The civil rights and freedoms of the child, such as the right to name and nationality, to preserving identity, to the freedom of expression, to freedom of thought, conscience and religion, to freedom of association and peaceful assembly, the protection of privacy, adequate access to information and the right to be protected from torture and other cruel, inhuman or degrading treatments, are all stipulated in the *Law on the Rights of the Child, the Family Code* and other legislative acts.

Child or youth community-based organisations or NGOs do not benefit from the support of the State. The Ministry of Youth, Sport and Tourism have limited capacity and assistance directly to children and youth NGO, which is due to lack of financial allocations from the State budget. Thus, opinions expressed by children and young people do not always come to the attention of central and local authorities.

Children have the right to the protection of their privacy and other rights and freedoms, guaranteed to all nationals by the Constitution. The *Law on the Rights of the Child* however, has failed to take on all these constitutional rights and substantiate them. This attitude is the expression of certain mentalities and traditions in a society which finds it hard to accept that children can have such rights.

Although the authorities recognize the important role played by the media, it is most unfortunate that the State does not provide wide enough access for children to information delivered in an age-appropriate way.

In Azeri courts, juvenile cases are examined along with all other adults' criminal cases and the proceedings can last anywhere between a few months and 2 or 3 years. During this time juveniles are held in preliminary detention, often without being fully separated from adult detainees and with no system of ensuring the right of the child to protection from torture or other cruel treatment.

A. Name and Nationality (Art.7)

An ID card and passport is required to travel within and out of the country correspondingly. Some groups face problems in getting ID cards and/or passports: children living in institutions (orphanages), individuals released from juvenile prisons, children of internal migrants and low-income families, street children, children living in shelters and children with disabilities, who are transferred from child to adult institutions. These problems are mostly due to a lack of money to pay the passport fees and the lack of a permanent residential address (which is mandatory for obtaining a passport).

AZERBAIJAN: THE BOY WHO (OFFICIALLY) DOESN'T EXIST¹⁸
(By Felix Corley, Forum 18 News Service)

18-month-old Luka Eyvazov does not officially exist, Forum 18 News Service has found, because local authorities refuse to issue birth certificates for children with Christian names. "We have letters from village residents and 98 per cent are opposed to registering a Christian name", local registration official Aybeniz Kalashova told Forum 18. Mehman Soltanov of the Justice Ministry asked Forum 18 "why did they choose a religious name?" and then speculated that it was not Luka's parents who chose his name but "some religious sect". Luka's father, Novruz Eyvazov, insists that children are from God and told Forum 18 that, "We went many times to ask on what basis they could interfere in our family life. They indicated there was pressure on them

---

¹⁸ Forum 18 News Service, 2005; Eldar Zeyanalov, The Azerbaijan Human rights protection center, 2005

---

from their superiors. They then told me to choose the name of a famous Azeri poet or writer instead". He told Forum 18, "I responded that Luke, as one of the Gospel-writers, will still be famous when all the poets and writers are long forgotten". This is the latest case of officials refusing to register Christian names. Without a birth certificate, people cannot go to kindergarten or to school, get treatment in a hospital or travel abroad.

Another local Baptist, Ramiz Osmanov, told Forum 18 on 27 November that the civil registration authorities only issued a birth certificate for his son Daniil (who is now aged three) when he was six months old. Osmanov said he had been forced to take his case to officials in Baku before he was given the birth certificate.

Baptist villager and Pastor Hamid Shabanov told Forum 18 that the civil registration authorities had rejected the name Samson for his grandson. In the end the parents chose Daud (David), knowing they would never get a birth certificate with the name Samson.

Members of the Georgian Orthodox minority in neighbouring Kakh [Qax] region told Forum 18 at Kakh's Orthodox Church on 27 November, that they had no problem registering the births of their children, with Georgian religious names. Aliabad's Baptists say such problems do not exist either in the Balakan [Balakän] region north of Zakatala, which also has an Ingilo minority.

B. Preservation of Identity (Art. 8)

In principle, the national legislation guarantees the right of all persons to identity, including nationality, name and family relations, and establishes mechanisms whereby unlawful interference in this process can be prevented. However, the national legislation fails to identify mechanisms for the provision of appropriate assistance and protection with a view to establishing speedily a child's identity.

Supplementary measures are needed for the appointment of legal representation for child, and for identifying or establishing the state institutions in charge of protecting the rights of the child in the event that s/he has no identity documents.

C. Freedom of Expression (Art. 13)

The lack of understanding about the rights of the child and the patriarchal traditions of society in the Republic of Azerbaijan, do not allow children to exercise their right to expression, as provided by the CRC.

Legislation in this field does not exclude children from the right to freedom of expression but at the same time, it does not contain any provisions that specifically protect a child's right to free expression.

Children are not informed about their right to freedom of expression and often prefer not to express their opinion, in schools or other institutions, for fear that it will not be well received and they might be punished for it. Schools and institutions lack approaches that would encourage children to express themselves and participate more actively in decision-making. Several years ago UNICEF, with the Ministry of Education, introduced the program on promotion of Active Learning Approaches to Education, which was expected to promote child-centred approaches to education and participation. The same program was made available in several schools in Azerbaijan by the Open Society Institute in Azerbaijan, through the Step-by-Step program. Unfortunately, the program does not cover the whole country and is still implemented in a number of pilot schools. And there is an obvious need for this program to cover the whole country and all schools. The NGO Debate in Civil Society introduced an innovative approach to promotion and practices enabling children to exercise their right to expression. Their debates have proved efficient in achieving this goal; however, there should be the political will to introduce the debate program as an extra-curricular activity for children of all ages.

As freedom of expression and media are continuously violated in the Republic of Azerbaijan, children as well as adults cannot access the information needed to be able to engage in informed discussions about political and social issues. There are no special programs, including TV and Radio programs, which allow for children's

---

---

participation and engagement in dialogue with their communities and social service providers. The voices of children are not heard because there are no existing mechanisms for the engagement of children in social dialogue. There is no specific law or legal instrument, which promotes the participation of children in discussion of their needs and problems and taking into account their opinions when drafting and/or adopting any legislation which would affect the lives of children, to any extent. Although there are a few newspapers and magazines for children on sale in public kiosks, there are several problems which limit the access of children to the information provided by them: 1) they are sold mostly in Baku and are not available in most of the rest of the country; 2) there is no support from State agencies (except the decree of the President of Azerbaijan, on the provision of loans to newspapers and magazines). There are also no specific regulations, particularly for children's editions, for which publication the State should be responsible, as compared to general political or socially oriented newspapers, which are funded by commercial income. Also, 3) the population, children and their parents, find existing printed media to be of low quality, uninteresting and unprofessionally made. These newspapers are also not available in most regions of Azerbaijan. There are just a few newspapers printed in specific regions, including one newspaper in Masalli region, in the south of the country and another one in Ganja city. The cost of the newspapers is 10 or 20 US cents (500 or 1000 Azeri manats) but the population does not buy the printed media in these areas. Particularly in remote regions, where economic and financial problems prevail they cannot buy newspapers instead of bread. The cost of magazines varies from 50 US cents to 2 US dollars. In most cases the population of the interior have no access to these magazines since they are distributed in very limited numbers and only for "rich" people.

D. Freedom of Thought, Conscience and Religion (Art. 14)

No efforts were made to raise awareness on religious freedom for children. Changing the religion of young people is considered negative by most communities and this attitude is often perpetuated by local authorities.

Some cases of pressure against Muslim children are to be found in different parts of the Republic of Azerbaijan. Azerbaijan is predominantly Muslim, yet these cases represent a general "fight against religious extremism", waged by the government, which has resulted in numerous human rights violations. There are known cases of teachers telling children not to perform their daily prayers, even at home, and forbidding their pupils from attending lessons wearing the *hijab*, a headscarf traditionally worn by Muslim women.

E. The Freedom of Association and the Freedom of Peaceful Assembly (Art. 15)

Only legally capable adults, of 18 years and over, can create public unions and organizations, such as NGOs, in the Republic of Azerbaijan. Although the law states that children of 16 years old and up can be involved in the creation of youth organizations; this requirement limits children's right to association. This issue of child participation was brought to the attention of the government of Azerbaijan, by the CRC Committee in 1997, but no action was taken to change the situation.

The NGO registration procedure is quite difficult and expensive. A professional lawyer is needed to write the NGO charter and the Ministry of Justice often looks for small irregularities in the registration documents, in order to prolong registration time. By law, registration should not take more than 40 days and can be extended for another 30 days if needed, with a statement written in advance, by the state agency but in practice it often takes more than several months and even 1-3 years. No special or simplified procedure exists for independent children's and youth organisations. Although, some progress in this process has been made since 2004 and during the last year over than 100 NGOs have been registered. However, it is very small number out of all NGOs waiting for registration.

Regarding freedom of assembly, a law was passed in 2003 regulating demonstrations and other public actions, which is quite controversial. The Constitution requires "notice" of assembly (i.e. organizers need to inform state bodies about planned assemblies) but the new law uses both "notice" and "permission" and *de facto* requires that "permission" be obtained, from local governments, to hold assemblies.

Educational institutions discourage young people from participating in public events, unless they are organized by the government. There are known cases where students have received warnings from schools/university administrations, not to take part in events such as demonstrations related to political issues.

It is very difficult for children from institutions such as orphanages and correctional facilities to participate in organizations outside the institution or to create their own groups, because their life is strictly regulated by the administration of the institution.

F. Protection of Privacy (Art. 16)

In practice, privacy is not recognized as a right of the child and is often not taken seriously by adults, including the administration of institutions, juvenile prison and parents. There is no training or public awareness-raising concerning this right.

A large number of violations of the right to privacy occur in institutions. In orphanages, for example, the bedrooms of children are often locked during the day and children have no access to them, except at night. Children do not have their own closets where they can store their personal belongings and dressers are routinely searched. Correspondence is subject to unofficial censorship. In one orphanage, it is strictly prohibited for children to wear earrings and to have any haircuts which are deemed “inappropriate.” The conditions in boarding schools or orphanages are typically dictated by the “rules and beliefs” of the head of the institution and do not comply with the law on institutions and the Azeri law on children’s rights or the UN CRC.

In juvenile prisons, official censorship exists, where all incoming and outgoing letters, are read by the administration. The children in juvenile prisons do not have the right to assembly, joint actions, creation of an organization of juveniles, making joint protests and so on. These actions are strongly prevented by the administration. It was revealed that even the letters of complaints and/or appeals to Ombudsmen, the European Court for Human Rights, the President, have also undergone censorship. This is despite the fact that it was explained to members of the penitentiary system that this practice violates the rights of children and human rights in general, including the laws of the Republic of Azerbaijan regarding the complaints of citizens.

G. Access to Appropriate Information (Art.17)

Access to information for children with special needs, including blind and partially-sighted children, until 2004, was very limited. Braille printing machines had not yet been made available in the country for the printing of even textbooks for partially sighted and blind school children. With the support of the NGO Alliance and the Ministry of Education, the first Braille Printing Machine had been brought from Sweden to Baku and presented to the Special School for partially-sighted and blind children. Also, with the support of private donors, the audio library for blind and partially-sighted children was created.

There are many gaps in access to information within institutions. The monitoring of all orphanages in Azerbaijan has shown that none of the children were informed about the charters of the institutions and some did not even know that such charters existed. No clear information is provided about the responsibilities and the limitations of the authority, the administrators or the educators. Knowledge of the UN CRC in the institutions is very limited. Several NGOs have provided some training for children, but this activity does not cover all boarding schools, orphanages and specialized schools.

Children do not have sufficient information about the mechanisms for the protection of their rights. Although the NGOs provide some seminars and study visits to juvenile prisons, boarding schools and other institutions, in order to explain to the children their rights. However, the children do not have specific training on how to apply their rights, how to write complaints or whom to address them to, unless they are assisted by NGOs staff, who do not work in institutions long-term, but just do short visits.

Juveniles' access to appropriate information at all stages of the juvenile justice system:

There is no special procedure to encourage children to request this information from the government and it is not even being discussed as a possibility. Theoretically there is no age limit for access to information but no official information is provided in child-friendly format.

During arrest and interrogation by the police, children are often not informed of their rights and this leads to numerous human rights violations. Information about the rights of the arrested/accused child is not provided to him/her in any written form and no posters/brochures, with child-friendly description of their rights, exist. In court hearings, judges explain the rights of the accused, but in most cases it is done very quickly and many children do not understand the legal language used by the judge. During the hearings of cases involving children by the Commission on Minors' Affairs and Protection of the Rights, neither their rights nor any procedures are explained at all. Children do not have sufficient information about the mechanisms for the protection of their rights.

Although children, by law, have the right to appeal to the Ombudsman, Courts, the President, NGOs, the Commission on Minors' Affairs and Protection of the Rights and the Commission on Pardons under the auspices of President, children however, do not know their rights, they do not know the procedures and there is no one to assist them. Several NGOs have helped children with the preparation of complaints, appeals, requests, applications and other documents submitted to various State bodies but the NGOs are not always present and do not have the capacity to address these needs on an ongoing basis. It is important to mention, that NGOs mostly provide assistance services, rather than education and training, particularly in closed institutions and juvenile correction centres.

H. The Right to be Protected against Torture or Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (Art.37 (a)):

One of the achievements, during the reporting period, was the adoption of the Criminal Code and Criminal Procedure Code, which became effective in 2000. These codes contained a definition of torture, which is similar to the one specified in Article 1 of the UN Convention against Torture. However, it lacks some elements; for instance, there is no reference to the pressure exerted against a third person.

Torture is still widespread and is a major human rights concern. Children and young people are often subjected to torture and cruel treatment. According to interviews undertaken in a juvenile prison, about 75% of minors in prison reported that they were beaten and threatened during the pre-trial stage and while in police cells; approximately 20% admitted being threatened and only 5% stated that they were not subjected to torture. The majority of those subjected to physical abuse, said it occurred during the first couple of days following their arrest. These percentages may not accurately reflect the gravity or the frequency of this type of treatment, as some of the minors may not have felt comfortable sharing their experiences regarding the pre-trial stage.¹⁹

Physical abuse and threats are used by the police, in order to force children to confess and also to take responsibility for crimes, which they may not have even committed. The majority of torture and inhuman treatment cases take place when a child is kept in police custody, in the Temporary Detention Facilities of the Ministry of the Interior. To get a meeting with family members, those who have been arrested, need to get permission from the investigator. None of the children in detention mentioned that they had a lawyer immediately after their arrest. Most of the suspects see a lawyer at the moment of, or after the charges are formally lodged. Many of the young detainees reported, that they met with a lawyer only twice, at the beginning of the investigation and in court. They remarked that the attitude of lawyers was very formal. In some cases, the lawyers were only present during the court hours and never had private conversations with the accused children. It should be also acknowledged that, often the legal consultation provided by defence lawyers is of low quality, especially in lower paid cases.

---

¹⁹ "EI" Center for Development Programs, 2004-2005

Existing complaints procedures are lengthy and inefficient. Children and their parents are afraid to complain to the prosecutor, or other bodies, fearing police retribution (and increased cruelty). Most often, prosecutors and high-level Ministry of the Interior officials deny any allegations and state that torture has not been proven in any cases.

If the accused testifies, during a court hearing, that torture was used by law enforcement officers, to force a confession of guilt, the judge will only request the testimony of the said police officer. The officer officially denies the use of force and the court hearing continues. Defence lawyers and human rights organisations concede that such practice is widespread and that there have been no proper investigations of allegations of torture.

It is important to note, that the lawyer or child can request that medical or psychological expertise are provided, particularly in the case of torture or inhumane treatment. But again, the decision to approve or reject the expertise is made by the investigator, then by the prosecutor, and if the person applies to court, by the judge. However, by the time the appeal reaches the judge there is already nothing left to be revealed by medical examination or other types of expert assessment. The child or lawyer can order a medical examination at his/her own expense but, the investigator and judge may not take the conclusion of these medics into account. Considering the above-mentioned, the emerging concern is directed towards changing the situation and giving the child an opportunity to request immediate remedy, medical expertise, support and public monitoring in the case of torture or degrading and inhumane treatment.

Children in Educational institutions:

The punishments used in different institutions, such as orphanages and special correctional schools, are often plagued by degrading treatment. The lack of a clear definition of rules and punishments, has resulted in a system of misunderstanding and chaos. In the orphanages, visited between 2001-2005, during the monitoring carried out by the NGO Alliance and its members, the following punishments were reported to have been used: beating, whipping with a belt, being forced to walk on their knees, hitting the back of the head and deprivation of food if a child was late for a meal. Manual labour is also used as a punishment in all institutions: cleaning the grounds, toilets, cleaning up after animals and washing floors. In one institution, some of the children were confined to a bed for an entire day; whilst in another, children were locked in a storeroom.

Extraction from anonymous interviews with children and from essays:

- *Despite they care about us well, I'm bored of this place. They punish us in a very bad manner.*
- *No one can understand our situation, but the God. We every day pray to the God to get rid of this child home very soon.*
- *It's not pleasant for me to live here. I'd love to live with my mother, but it's not possible as we're vulnerable.*

Collective punishments are often used and mostly in the form of corporal punishments; also if one child is disobedient, the whole class would be punished. The children remarked that often they could be punished for disagreeing with the educator. The same situation has been reported in all the orphanages. With no effective complaint procedures, children have no chance to complain about cruel treatment and no measures are taken to protect institutionalized children. No independent agency observes, monitors or employs the necessary actions to prevent these cases. The commissions which are entitled to do so, are incapable and in reality, do not implement the full range of duties, granted to them by Law.

Recommendations:

- *Create mechanisms to encourage children to express themselves, especially in institutions, medical establishments, schools and courts;*

-
-
- *Review the legislation and remove legislative obstacles to creating organizations, by children themselves;*
  - *Investigate the cases of torture and inhuman treatment committed by state agencies and representatives at all levels of the juvenile justice administration and ensure that guilty officials are brought to court and punished; and that child victims of these events, receive proper compensation;*
  - *Promote civil rights and liberties in all types of institutions in Azerbaijan, abolish unlawful censorship and revise the daily schedule so that it will respect the children's right to privacy;*
  - *Ensure access to information, through leaflets and posters, in police establishments and in institutions.*
  - *Undertake efforts to increase awareness, for children in institutions of their rights, the bylaws of the institution and the rights and the limitations of the authority of administrators and other personnel;*
  - *Change the performance criteria for police work, to ensure that they do not use torture in order to achieve higher rates of confession;*
  - *Ensure that every testimony received from a child during a trial, which indicates use of torture during the pre-trial stage, is properly investigated;*
  - *Ensure access to a lawyer and contact with families, at all stages of criminal investigation, especially when restrictions on liberty are applied in any form.*
  - *Ensure the proper investigation of the ethical behaviours of lawyers and of their actions, or absence of any necessary actions, to protect the child and that they fully participate in the trial, pre-trial and court hearings and while the child is in police custody.*
  - *Improve the sanitary conditions in Temporary Detention Facilities and other places of incarceration and ensure the possibility of monitoring by civil society;*
  - *Urgently address the inappropriate use of restraints in psychiatric hospitals and establish guidelines for their use in psychiatric hospitals;*
  - *Revise and control the type of punishment used in different institutions;*
  - *Create effective complaints procedure, for violations of the civil and political rights of children.*

V. THE FAMILY ENVIRONMENT AND ALTERNATIVE CARE (Art. 5, 9, 10, 11, 18, 20, 21, 25, 27.4, 39)

The legislation of the Republic of Azerbaijan contains a set of provisions, dedicated to the protection of children's interests and the parents' rights but it fails to make explicit reference to respecting the right of the child to family reunification.

Economic conditions, and the distortion of the social institution of the family, are the primary causes for the increasing number of children who are left without parental care, neglected, abused, not enrolled in school and affected by developmental deficiencies and health problems. At present, institutionalization continues to be the main means for providing protection to children with difficulties, in the Republic of Azerbaijan. There are about 20,000 children kept in institutions around the country²⁰. Foster care and deinstitutionalization programs are not established and running, so far, in Azerbaijan. Despite the fact that the Cabinet of Ministers is working on the development of a State program on deinstitutionalization, this program is not being prepared in close cooperation with the local NGOs (although a few International Organisations were involved to a very limited extent) and drafts of the programs have not been shared with either Local or International NGOs nor society in general. Neither children nor parents were consulted whilst developing the program. The program is under development, without the use of any available studies, research or reports on existing pilot initiatives concerning deinstitutionalization and alternative care services in place in Azerbaijan. The four models used in Azerbaijan, SOS Kinderdorf, "Ishigli Ev" ("House of Light") the Street-Children Day Care Centre and "Umid Yeri" ("the Place of Hope"), a centre for street and abandoned children run by NGOs and one pilot deinstitutionalization

---

²⁰ Year book of the Azerbaijan state statistical committee, 2004

Draft plan of actions on the deinstitutionalization of children in state institutions, the Cabinet of Ministers of The Republic of Azerbaijan, 2005

---

program, in the Khatai boarding school #3 run by UNICEF, were not studied and their results and outcomes were not assessed and evaluated.

A. Parental Guidance (Art. 5)

According to Article 5 of the Convention, the national legislation contains a set of provisions dedicated to the protection of the child's interests and the parents' rights. In that context, the Constitution, stipulates that, "*the family is founded on the freely consented to marriage between a man and a woman, on their equality in rights, and on the parents' rights and duties to ensure the rearing, education and instruction of children*". The Constitution stipulates, that the State facilitates, by means of economic and other measures, the formation of the family and the fulfilment of any obligations reverting to the State. The State also protects mothers, children and young people by stimulating the creation of necessary institutions. The *Family Code* stipulates that "*The family and family relationships in the Republic of Azerbaijan are protected by the State*".

B. The Parents' Responsibilities (Art.18, par. 1-2)

According to the *Law on the Rights of the Child*, either both parents or the legal guardians, to an equal extent, have the primary responsibility, for the physical, intellectual, spiritual and social development of the child, the best interests of the child being their basic concern. According to the *Family Code*, parents have both the right and duty to educate their children, care for their health, physical, spiritual and moral development and their training and preparation for socially useful work.

The parents' duty to educate their children is not supported by penal provisions and sanctions for failure to perform those duties. There is also no mechanism for penalising parents for failure to attend to the child's education, despite that duty being required by the legislation in force. It is therefore recommended to amend the current legislation to detail appropriate reprimand for parents who do not honour their duties in relation to compulsory education.

According to the legislation, parents are responsible for the up-bringing of their children. In the case of disadvantaged families, the State does not provide effective support to families, to ensure that the rights of children are being respected. No counselling or educational services are being provided by State bodies. Work is mostly carried out in relation to "anti-social" behaviour of the children, or their parents.

Many parents are in very difficult economic situations and if they do not properly fulfil their responsibilities (if for instance their children do not attend school), they are subject to punishment by state bodies, namely the Commissions on Minors' Affairs and the Protection of the Rights. The reasons, for the non-fulfilment of parental responsibilities, are not taken into account by the State bodies. A number of cases are known, in which the State has imposed a fine on parents, due to the fact that their children did not go to school and went to work instead, because their family had no money. Such an approach is very formal and inefficient and merely imposes additional burdens on families, without resolving their problems. The laws do not specifically identify what behaviour constitutes "non-fulfilment of parental responsibilities," which leads State bodies (e.g. the Commissions on Minors' Affairs and the Protection of the Rights) to punish parents in an arbitrary manner. Often, the mere fact that parents are dependant on alcohol or narcotics provides grounds for the ruling that they cannot continue to raise their children.

Suffice to say that despite the PRSP (poverty reduction strategic program), the first stage of which was finished in 2005, the proportion of the population living in poverty is still the same, despite the government reporting a decrease from 49% to 42%. The recent increase in prices, of up to 25% for some products and an average increase of 14% in all prices throughout the country, creates a huge burden for families in Azerbaijan. Starting from 2004, the government was considering reviewing the problem of "child benefit payments" which are given monthly to families, according to a set of criteria, including importantly one which states that both parents should not be working. However, the government does not take into account, that if the "food basket" is 70 USD and the parents' income is less than this, (by official data 42%, earn less than 30 USD per month), why then is the family not considered for the child benefit payments? In any case, the child benefit is 10 USD given once

when child is born and then monthly 2 USD (9.000 Azeri manats) and as such does not make any sense for a family living under the poverty line. The State promised to provide the required support for families, by decreasing the number of families entitled to the child benefit payments and increasing the amount for those who are in urgent need. It is important to raise the concerns over the criteria which would be used to decide who is eligible and who is not and also the amount which is going to be given. In a country where there is massive unemployment and 2 million of the country's population leave Azerbaijan every year to earn money in Russia, Turkey, Ukraine and elsewhere (where many don't pay tax), it would in any case be impossible to set up criteria for the process mentioned above.

Another very important factor, which threatens children's wellbeing, is the percentage of divorces and the number of children being born out of wedlock. It is obvious that young mothers, and the children who they give birth to outside wedlock, are at the highest risk of facing difficulties and social problems. Research, collected from children in boarding schools, revealed that about 5-10% of them are illegitimate. The table below shows the doubling of the number of unmarried mothers from 1990 to 2002 and an increase of about 30% from 1998 to 2003. It is not only an indicator of the exact number of families at the highest social risk but of children, who are therefore at the highest risk of being placed in institutions, being abused in the future and encountering major social problems and inequality. It is also an indicator of the level of reproductive health education and awareness amongst the population and young people.

Table 3: Life births by unmarried women²¹

Years	Number of births out of wedlock			total % of live births		
	Total population	of which		Total population	of which	
		urban	rural		urban	rural
1990	4800	3057	1743	2,6	3,6	1,8
1991	7137	4637	2500	3,8	5,2	2,5
1992	8002	4922	3080	4,4	5,8	3,2
1993	8692	5155	3537	5,0	6,3	3,8
1994	8263	5056	3207	5,2	6,8	3,8
1995	8375	4815	3560	5,8	7,4	4,5
1996	8830	4686	4144	6,8	8,4	5,6
1997	9664	5371	4293	7,3	9,4	5,7
1998	6126	3651	2475	4,9	6,9	3,5
1999	7567	4294	3273	6,4	8,6	4,9
2000	6282	3841	2441	5,4	7,7	3,6
2001	7318	4282	3036	6,6	8,6	5,0
2002	8421	4453	3968	7,6	9,0	6,5

C. Separation from the Parents (Art.9)

The right of the child to know his or her parents, is guaranteed by the *Law on the Rights of the Child* and the *Family Code*, which stipulate that every child has the right to live in a family, to know his or her parents, to benefit from their care, except for cases where separation from one or both parents is necessary in the best interests of the child.

The number of divorces in Azerbaijan has increased by 15% during the last 5 years. This major increase was because of the increased number of divorces in urban areas, in comparison with rural regions. The divorce of parents is one of the major threats to children and their welfare, from a long-term perspective.

²¹ Azerbaijan State Statistical Committee, 2003 (see section on Health)

In cases where the child's parents are unknown, paternity may be established in a court of law. There is no statute of limitation in these cases; therefore, paternity can even be established after the child's coming of age, or the presumed father's death. There are problems, however, as far as maternity is concerned because the national legislation does not contain any provision, on the establishment of maternity, using judicial means.

Although the principle that the child should not be separated from his/her parents is reflected in national policy, in practice, the country continues to rely largely on institutional care. Only about 25% of children in institutional care do not have parents, others are so-called "social orphans"²². One existing pilot project, based in an orphanage, aims to return children to their families, with the help of UNICEF and local NGOs. However, the project was not very effective, since a functioning child protection system, had not been created yet in Azerbaijan. The Commissions on Minors' Affairs and the Protection of the Rights, do not fulfil their duties and a social work system does not, in reality, exist in Azerbaijan. There is also no redirection of funds, (given to boarding schools to be paid to families) and the NGOs have limited funding to support the families and deinstitutionalization, reintegration and community rehabilitation programs. The State does not undertake sufficient efforts to ensure that children are not separated from their parents. An important element for any deinstitutionalization program for consideration by stakeholders, is the transfer of funds (which range from 400-1100 USD per child from the State to boarding schools), directly to the families and other local service providers, particularly the special community based rehabilitation, reintegration and protection centres.

When placed in an institution, a child's opinion is not taken into account. The decision to place a child in an institution is often made by the local state administrations and the Commissions on Minors' Affairs and Protection of the Rights of the Child, which are part of the local Executive Committees and are not subject to judicial review. The procedures for appealing decisions in courts are not developed enough and children (and their parents), are not informed of such possibilities. Children in institutions have limited contact with their parents and the State has not adopted measures which encourage such contact. Often the parents of children in institutions cannot visit them due to a lack of financial resources and long distances which need to be travelled to reach them. Deprivation of parental rights is still one of the main punishments used in cases where parents do not fulfil their responsibilities towards their children.

Cases are emerging from research studies provided by NGO Alliance and other agencies looking at the separation of children from mothers in women's prisons; when the children are 3 years old they are taken away from their mother and placed in state institutions. This practice is inhumane and it violates the rights of the child to family or parental care, survival, development and others rights. This is an emerging concern which needs to be addressed immediately.

D. Family Reunification (Art.10)

The national legislation does not contain any explicit provisions addressing the right of the child to family reunification. The difficulty in implementing this particular right is important at this point in time because the Republic of Azerbaijan has become a state with open borders and the flow of migrants, in and out of the country, is marked. Another major concern are the necessary measures to be taken by the State, in order to reunify children kept in institutions with their families, who were forced to place their children in institutions, due to economic, psychological and other problems.

When separating children from their parents, the principle of justice is not fully observed. When the child is placed in a public institution, the parents and their child, seldom maintain contact. Sometimes, children are not informed of the whereabouts of their parents and the reason for the separation (for example, in the case of exile or imprisonment).

No activities for the reintegration of children back into their families are conducted, though biological parents are entitled to reunification with the child, if the family situation has improved and when the placement of the child into an orphanage resulted from an application for return of the child, filed by the parent.

---

²² "Situation of children in institutions, UAFA, 2001-2004

E. Protection of Children without a Family (Art. 20)

The system of child institutions has a long history (from the early 20th Century), when the first non-state, privately managed children's institutions were established, in order to serve and support the army of street children, living and working on the streets of Baku during the Oil Era. After World War II, the countries in the ex-Soviet block, and among them the Republic of Azerbaijan, developed a state residential care system for children with disabilities and children from socially vulnerable families. The system used to be financed from the state budget and included public units, staffed by personnel who could provide the services stipulated in the regulations of these institutions.

Since the beginning of the '90s, the efforts of the State on child protection have been reduced. The continuing economic crisis, has led to a chronic under-financing of the system of residential care institutions. This has diminished the quality of care, protection and education, which has resulted in failure to respect the rights of institutionalized children.

Currently, institutionalization continues to be the main modality for granting care and protection to children in difficulty. Yet paradoxically, children in residential care institutions are still in difficult situations which are detrimental to their development.

Since there was an obvious need to identify the best way to offer care, protection, rehabilitation and education to children in difficult circumstances, the NGO Alliance for Children's Rights and individually, the NGO, United Aid for Azerbaijan, (also a member of NGO Alliance) and UNICEF, conducted several complimentary studies, on the "*Situation of Institutionalized Children*". These studies included an assessment of 50 institutions, representing 80.16% of the 67 institutions that currently exist and are accountable to three different ministries. These ministries are responsible for providing care and education to children in difficult situations, they are: the Ministry of Education (61 institutions), the Ministry of Labour, Social Protection and Family (2 institutions) and the Ministry of Health (4 institutions). These institutions are representative of all the institutional types offering care and protection for children in difficult situations.

The studies were conducted between February 2000 and April 2005 and included 21,000 children aged 0–19 years residing in state institutions. It is important to note that in some institutions, the management are forced to keep youth aged between 19-23 years old in the institutions, because they often do not have any other options when they leave institutions other than turning to street-living. The average annual increase in the number of children living in these institutions, was estimated at 10-13%. This figure also resulted in the annual increase of the street children population, over the last three years, particularly in Baku capital and two other major cities in Azerbaijan.

Most of the children institutionalized between 2000 and 2005, came from poor families in crisis situations (70%), and the rest from other institutions (2%), refugee and IDP families (8%), orphans and abandoned children (20%). The majority of institutionalized children surveyed were between 8-12 years. The average length of a child's stay in a residential care institution is 7.8 years.

The conditions for the protection, care and education of institutionalized children are precarious: the classrooms are cold, lighting is insufficient, the furniture is old and broken and the dormitories are overcrowded (10–18 persons). As a consequence, it is not possible to ensure proper hygiene, privacy and other necessities for the children. In the majority of institutions, the children do not have sufficient access to water or sanitary products such as toothbrushes, soap, towels and toothpaste. In many institutions visited, the sewage systems had broken down. However, in some of the institutions, refurbishment and reconstruction works have been done, thanks to the support of the Heydar Aliyev Foundation and assistance from the International Women's Club. The nutritional levels of institutionalized children fail to meet the physiological requirements for healthy, growing children.

Chronic malnutrition represents a risk factor for the subsequent physical and psychological development of children. The health status of institutionalized children is determined by several factors: nutrition, the level of hygiene in the institution, environmental factors, the child's psychological condition, the availability of doctors and nurses and also specialized equipment, particularly in institutions designed for children with special needs and so on.

The results showed that 72.69% of children surveyed suffer from various chronic somatic diseases. Residential care and educational institutions are not adequately supplied with textbooks, educational materials and children's literature.

All of the institutions for children with special needs, including boarding schools for blind and partially-sighted children (300) and three boarding schools for 1000 children with hearing deficiencies, do not have any special equipment, devices or supportive materials for the organization of health care and the education and training of the children. The Boarding School for blind children received the special Braille printing equipment, purchased from Sweden, by the Reliable Future Youth NGO (member of NGO Alliance for Children's Rights) in 2004 with the support from different private companies and International Women's Club and thus the difficulty in supplying children with textbooks has, to a greater extent, been met with a long-term solution. However, the situation with other boarding schools is of major concern. In April 2005, the Parent-Teacher Association and Reliable Future Youth NGO (member of NGO Alliance) with the support from different private companies and International Women's Club organized a charity event to collect funds, for the purchase of mini-hearing devices, for children with hearing deficiencies. Just 20 devices (out of 800 needed) and a specialized audiometer device were purchased, in order to diagnose the children and the grade of their hearing loss. It is difficult to imagine how the diagnoses were previously made and how the other two such institutions currently manage.

In conclusion, institutionalized children represent a marginalized and socially disadvantaged category, which does not benefit from protection, care and education. The residential care and educational institutions for children in difficult situations are ineffective; they are vast in size, considering the number of children they accommodate, they require a large staff, as well as enormous financial means, in order to continue functioning.

The existing residential care system is closed, rigid and also ineffective. The communities and comprehensive schools are not proactive in finding solutions for children in difficult situations.

It is necessary to promote an urgent reform of the existing institution-based system of care. The complex nature of the task requires the intervention of all the institutions responsible for the protection and education of children in need in re-evaluating the legislative and social protection system. This also calls for the re-evaluation of the organization and operation of the institutional system and the creation of alternative services.

Every year thousands of children graduate from the orphanages and boarding schools. They are plunged into adult life without adequate preparation. Many of them become unemployed, have no home and commit offences. Vulnerability leads to crime, prostitution, and suicide, which are common amongst the graduates of these institutions. The State pays from 400-1200 USD for maintenance of one child in an orphanage or boarding school. However, the variation of these figures could not be explained by the experts and the state officials, who were approached²³. Graduates of the orphanages, orphaned children, had not received a single instalment of this money upon graduation (leaving the orphanages) nor were they supported by the Executive Committees after their graduation.

Article 34 of the Law on Child Rights of Azerbaijan Republic states "Graduates (*implies graduates of boarding schools and boarding school type enterprises*) without an accommodation are permitted to stay in these enterprises until their majority". According to the Law "On social protection of children that lost parents and children devoid of parental care" adopted on June 22, 1999 a child can be under government care until 23 and appropriately entitled to get different aids from the government. According to Article 7 of that Law waif that

---

²³ Situation analyses of children institutions in Azerbaijan, revision, UAFA, December 2004

---

previously didn't have an accommodation should be provided with accommodation. Pursuant to Article 8 one of 50 newly opened jobs should be assigned to orphan children and children devoid of parental care.

The situation is further aggravated by the fact that these children are mostly isolated from the outside world and their contact with other children is limited. Usually the only way they can meet someone, from outside, is during charity or sponsored activities. They have no opportunity to participate in youth and children's organizations and associations, as their social access is limited by a tough schedule, often imposed by the administration of the boarding institution. In the words of the children themselves, "half of our lives we are locked away". Graduates of orphanages and boarding institutions typically have a poor educational level and lack the necessary skills for successful job-hunting. It is much harder for them to get their lives in order and continue their studies. The poll conducted among graduates from institutions in Baku, Ganja, Mingechevir and Sheki regions in 2002-2005, found that only **15%** of them managed to get into colleges and universities and only 20% found a job, 35% got married, just 30% had a place to live and 30% of girls became single mothers.

The administration of children's homes does not limit research, surveys of children or contact with them. They understand the problems, difficulties and barriers to children's education and development and their future after graduation but they admit that they can do nothing, as they have limited funding. Different types of public institutions for children have different conditions of placement. However, the NGOs do not have clear information about the selection criteria and the norms for placement of a child in the various institutions. Moreover, there is separate legislation regulating the activities of some of them. All of these factors create the possibility for discrimination against some groups of children. At this time in Azerbaijan, there are no recognised foster families, where for example, parents can take care of an orphaned child; nor are there any special regulations on family-type children's homes in Azerbaijan²⁴.

At present, the NGOs and non-commercial foundations are mostly aimed at improving the care of children, placed in the boarding institutions and orphanages. There is no study of the psychological problems of such children or research concerning their rights. The activities of the NGOs, which promote the interests of children deprived of a family environment, are often impeded by bodies of guardianship and the administrations of children's homes.

Alternative care options for orphans are not developed. Patronage is virtually non-existent and children are rarely placed under guardianship and the foster care services do not exist.

Few alternatives to institutional care exist. Family-type homes, that could replace large state institutions, are not encouraged in practice; there were no new homes created during the reporting period. There are still only 67 boarding schools, for orphans and abandoned children, in the whole country.

It is a positive step that the new *Family Code of 2000* introduced a new type of care - foster families. According to the Code, the government shall adopt a Regulation on Foster Families, to cover the creation of foster families. At the time of preparation of this report, such a regulation had not yet been adopted, and thus no legal procedure for foster families has yet been promulgated. No formalised foster families exist in the Republic of Azerbaijan.

Despite the recommendations of the CRC, the situation in orphanages has not improved. No training programs are provided for the staff at these institutions. There are no regular assessments of the situation of children in institutions and living conditions have not been improved. The State only funds the salaries of personnel and covers food expenses. All the institution buildings are in need of considerable repair. The heating systems, electricity and natural lighting in the rooms are also deficient; two-thirds of orphanages have minimal or no heating at all. The institutions lack sufficient supplies of footwear for the children and shoes become worn out or are quickly outgrown.

There are ten to fifteen children per room in institutions. They have no space for privacy and live in very different conditions from the family environment. No efforts are being made to create more private space for

---

²⁴ A Report on situation of the Child Protection system of Azerbaijan, UNICEF, 2005

A Draft plan of Action for the Deinstitutionalization of Children Residing in state institutions, the Cabinet of Ministers

---

---

children, (i.e. dividing the rooms into smaller ones, with fewer children in each room, or providing individual shelves for them).

In all the institutions, the possibilities for developing interpersonal skills and learning how society works outside the institutions, are limited and cause serious problems. Far away from cities and with little access to vehicles, children are unable to participate in cultural events and do not have much exposure to public and social infrastructures. Children in institutional care have limited contact with their contemporaries outside the institutions. The daily schedule of institutions involves internal tasks, which approach contributes to the isolation of children from the outside world. Children do not develop practical life skills, to enable them to live outside of the institutions, e.g. cooking and shopping in stores and markets.

Children do not receive help after they leave the institutions. Children who come out of institutional care are usually sent to technical schools. The choice of technical school rests on whether the child will be provided with a room in a dormitory, a minimal scholarship and a free meal. The local administrations do not help such children to find housing. On the contrary, cases are known where children are sent to orphanages and meanwhile the apartments owned by their families, where the children previously lived and have the right to reclaim (as when apartments were inherited), were illegally privatized and sold by relatives, or by the State bodies themselves. According to the legislation, the Commission on Minors' Affairs and the Protection of the Rights and the Commission on Guardianship and Adoption, the local administrations are responsible for ensuring that the interests of the child are respected, in cases related to the selling of their houses/apartments. However, these bodies do not fulfil their responsibilities.

Another serious problem is the issue of street-children. Currently, Azerbaijan has no structure to deal with street-children and the only establishment, which attempts to take certain steps on minors, is the police working within the Ministry of Internal Affairs and the Commissions on Minors' Affairs and Protection of the Rights, which work in close collaboration with the police. Although the special program targeting street children were developed by Ministry of Youth, Sport and Tourism, the program could not achieve its objectives.

When it comes to children in the justice system, their contact with their families is extremely limited by law. The general rule is for a meeting once each month. In cases of children accused of committing a crime, in pre-trial detention, the meeting with their family may only take place with the permission of the investigator. There are known cases of extorting bribes for permits to meet with the family during the pre-trial stage. This is common practice, especially outside of the capital.

F. Adoptions (Art. 21)

In Azerbaijan, both domestic and inter-country adoptions are legal. Data on adoptions is hidden and there is no reliable source, which can provide the precise number of inter-country adoptions. The number of in-country adoptions is available at the Statistical Committee. However, the number to which we refer to in the report (about 600 children adopted during the period of 2000-2004), which is provided by the State Statistical Committee is in contradiction with numbers given by parliament and Ministry of Health sometimes. By 2003 there were 14,962 children in total, who grew up in adoptive families and there are 9,295 children growing up in families on the basis of guardianship. It is important to note that the number of children deprived of parental care, has been increasing constantly, during the whole period from 1998 to 2003, and in 2003, the figure officially became 28,055, about 8% more than in 1998. In-country adoptions are limited by the complicated procedures and a lack of transparency. During the same period of time, the number of orphans in children's homes and boarding schools has doubled. In 2003 there were 260 children in children's homes, compared 130 in 1998 and 2692 children in boarding schools by 2003, compared with 1450 in 1998²⁵.

Azeri families also prefer to adopt healthy children, which reduces to the likelihood of adoption for children with disabilities or affected by health problems, to almost nil. The adoptions that have already been processed, have not always taken into account the child's best interests and not all guarantees have been met. Currently, the

---

²⁵ Year-book of the Azerbaijan State Statistical Committee, 2004

---

number of orphaned children left without parental care, which are on record in the Republic of Azerbaijan, officially amounts to about 5,600. However, the real figure is not known. In recent years, the number of inter-country adoptions has been increasing. In 1999-2001, 198 children were adopted abroad but the real figure is not known and remains hidden; different government agencies state different figures. Foreign nationals can adopt children within Azerbaijan, according to the same regulations as citizens of Azerbaijan. It is well known, that in 2004 five US families, were finalizing the documentation for the adoption of 5 children, from Azerbaijan. However, it is important to provide more strict criteria for foreign citizens to adopt children in Azerbaijan. A minimum standard should be set by which foreigners can only adopt children with special needs and/or healthy children if there is no available family in-country, to adopt the child. The time limit should also be brought forward, in order to provide for the best interests of the child. The necessary actions and measures must be taken to promote the in-country adoption of the child.

Although there was a special Commission on Guardianship and Adoption in Azerbaijan, within the Cabinet of Ministers, it is important to note, that the commission's duties were told to be transferred to the Special Department of Adoption and Guardianship within the Ministry of Justice in 2005. However, it is unknown what the working procedures and goals of the created department will be. The former was not dealing with the monitoring and control of the situation of adopted children, particularly those adopted abroad. In 2004, there was a major problem when the number of children adopted abroad, provided by the Parliament commission and Ministry of Health, did not match. It shows the lack of control and regular monitoring of the process of adoption, particularly inter-country adoptions. In 2004, about 7 people were convicted for their involvement in violations of the adoptions processes but they all were freed for unknown reasons. In 2004 and 2005, there were 2 reports of the death of Azeri children whilst in international adoption placements. This increased concerns amongst civil society and society in general. The cases mentioned above forced the government to stop the process of inter-country adoptions for the time being. The issues of inter-country adoptions are dealt with by Ministry of Foreign Affairs currently.

Information on adoption in Azerbaijan is generally not available, in compliance with secrecy laws and fears that disclosure of such information might result in humiliation and insults, directed at the adoptive family and the child. There are documented cases where, after the adoption, families have moved to other cities or even states, changed the name of the child, or the information about when and where the child was born.

Information on the procedures and practice of adoption, dealing with exercise of parental duties and rights, is also difficult to obtain. Bodies of guardianship only provide future adoptive parents with a list of the certificates and documents, which they are obliged to collect, in order to adopt a child. However, it is generally known that presently, it is very easy and quite inexpensive to get any kind of certificate.

There are also no special training systems aimed at training qualified staff, who would work with adoptive parents and children. Adoption is not promoted by the State or supported by society.

Cooperation between adoption workers is inefficient. In Baku, in the department of education, there is only one senior specialist, who is not only in charge of all adoption related issues (both for domestic and inter-country adoption), but is also responsible for the placement of children in the institutions. The information on the adopted child and his/ her adoptive parents goes to the bodies of guardianship, to court and the department of registration of civil status. As soon as the child has been placed with the family, nobody, not even the bodies of guardianship, monitor what happens to the child next. When explaining the reason for this, authorities site the rule of nondisclosure of the details of adoption. Since the adoptive families are never monitored, public bodies and citizens learn about the facts of abuse and violence against adopted children when it is too late for prevention. Adoptive parents that live in Azerbaijan never inform bodies of guardianship about the life or development of the child. There is no opportunity to monitor what happens to the child or to take adequate measures in cases of violence or exploitation. Children under six, due to their age, can not exercise their rights fully. Children over 7, at least have the opportunity to tell somebody what is happening (for example, the neighbours or the school).

Azerbaijan Republic in 2004 joined Hague Convention on International adoption. Therefore, the Committee's recommendation in Article 42 has been fulfilled during the reporting report. Recent years there is a wide adoption by foreigners. Giving Azerbaijani children to foreigners is a noble act. But there is a concern about future destiny of children, because misuse of these children for other purposes is not excluded. It is known that currently there's a big demand on child organs for transplantation. There are cases in the international practice, where child organs are used as transplants under pretence of adoption. Criminal proceedings were opened against a physician in Sabunchu hospital of Baku city for selling of children to foreigners under pretence of "adoption" (from the internet site of AGB of 08.06.2004).

The *Family Code* allows changes to the first and last names of the adopted child and in most cases adoptive parents change the name of the child. In addition, the *Family Code* provides for possible changes to the date and the child's place of birth. The practice exists where, upon the placement of a child into institutional care, the parents are encouraged to sign documents agreeing to give their children up for adoption. Although this is not a mandatory requirement, the use of such practices does not comply with the CRC requirements.

Among other problems related to adoption, there is a need to ensure that adoptions are legally permanent. The current practice of revocation, or cancellation of adoption, undermines the principle of permanency. There are not sufficient efforts to ensure that only children without parents are given to adoption. This leads to a number of cancellations and revocation of adoptions. It is of concern that an adoption can be cancelled for no other reason than that the child suffers from some disability or disease.

G. Periodic Review of Child Placement (Art. 25)

The national legislation does not contain any provisions concerning the periodic review of child placement, therefore the rights of a child, who has been placed by the competent authorities for the purposes of care, protection or treatment, to a periodic review of the circumstances of his or her placement are not observed.

In Azerbaijan, although there are special provisions in the statute of the Commissions on Minors' Affairs and the Protection of the Rights and Commissions on Guardianship and Adoption, that these Commissions are entitled to perform the ongoing monitoring and assessment of the living conditions of children, this has not been implemented so far. The commissions in each of the regions, with one secretary and a psychologist, are not capable and not adequately trained to perform these duties. No child has so far been referred to these commissions, which was confirmed by extensive research on the work of the commissions and interviews with children in the institutions and children in families. The reason is that children do not know about the existence of the commissions and their duties. No mechanism is currently in place for the reviewing of child placements in institutions. Most of the time, the placement of a child in a state-owned institution becomes final until the child reaches the age of majority.

H. Protection from Abuse and Neglect (Art. 19), Including Physical and Psychological Recovery and Social Reintegration (Art. 39)

According to the legislation, the State is obliged to protect children against all forms of mistreatment committed by parents or other individuals, who are responsible for the child's welfare and also to apply prevention and treatment programs. These stipulations are contained in the *Law on the Rights of the Child*, the *Law on Education* and the *Law on Health Care*, the *Criminal Code* and the *Code on Administrative Offences*, the *Family Code* and a number of others, which include special norms that refer to the sanctioning of the criminal and administrative actions committed against children, but many of them fall into the category of common norms, which means that they apply equally to adults and juveniles.

There is no specific law on protection from violence that needs to be observed. Abuse and neglect in families continues to be a serious problem in the Republic of Azerbaijan; the physical chastisement of children in the home is seen as a normal and acceptable disciplinary measure. The government does not organize information campaigns, or educational activities which address this problem. Governmental structures (prosecutors, the

---

Commission of Minors' Affairs and the Inspectorates on Minors' Affairs) only deal with "extreme" incidents and do not carry out preventative activities.

At present, a large number of families are exposed to severe degradation of their living standards, which generates isolation and destabilization. As a consequence violence can occur, including violence exerted against minors. In this context, many ways in which abuses are committed against children and young people can be identified: intentional beating, severe physical punishment, sexual abuse, emotional abuse, forced prostitution and educational neglect amongst others.

The factors causing these abuses include the following: severe poverty, high unemployment rates, high divorce rates, alcoholism, domestic violence, parents leaving their families in search for work abroad and so forth. In Azerbaijan, there is no network of social services dedicated to children who are victims of abuse and neglect, which should be part of a national strategy of child protection. Consequently, we find the following:

- an insufficient legislative framework for child abuse;
- the absence of legislation to abolish corporal punishment and the provision of necessary penalties for use of corporal punishment;
- the absence of judicial procedures for immediate intervention;
- the absence of a clear definition of the notion of child abuse;
- the absence of services providing an integrated, multi-disciplinary approach to abused children;
- an absence of collaboration among the structures involved.

The Republic of Azerbaijan does not have official statistical data on the cases of child abuse and neglect. A study for the evaluation of child abuse in Azerbaijan, conducted by the NGO Alliance for Children's rights, in 2004-2005, provides relevant data concerning the rate of abuse, dependant on a variety of factors. It was found that, out of the 3,000 children included in the survey, 2,000 (67%) had been exposed to at least one form of abuse.

The implementation of Article 19 of the Convention is not performed and there are no specific measures to prevent violence against children in school, families and institutions. There is no specialized training of the relevant professional groups, a program for psychological and social assistance for child victims of any form of abuse or neglect, or a program for social information and dissemination.

However, it is believed that such a program should be established on a national scale, one which will enable the implementation of a program for the psychological and social assistance of the child. An operational mechanism should be created for recording notifications, suspected cases of child abuse, filed either by private individuals (children, parents, neighbours, relatives, etc.), or various institutions (the Police Inspectorate, the Department for Education, the management of child institutions and so on). Considering the current state of play, we need to emphasize the necessity of concrete action, to be undertaken in the legislative, administrative, social and educational fields, in order to eliminate child abuse in Azerbaijan.

Experts believe that children from families in crisis situations are likely to become victims of domestic violence. These children are repeatedly subjected to beatings, insults, humiliation and even torture. This often seriously damages the child's state of health. Doctors say that there is an increasing number of children, who are being diagnosed with injuries, resulting from domestic violence. Many of these children experience chronic pains, are depressed and need psychiatric treatment. There are also cases of child mortality.

It is very rare that the child seeks medical assistance, or comes unaccompanied to the reception centre. The majority of abused children who run away, end up living in basements, sewer systems and railway stations. These children are much more likely to start using drugs and alcohol and to become victims of trafficking for the purposes of sexual exploitation or exploitative labour.

The survey revealed that the following groups of children are most likely to become victims of violence: children from poor families in crisis situations (59.5%); children from low-income families where parents have

---

---

been through higher education (20.7%); children of single parents (13.8%); children from families with many children (6%).

As a rule, these children are physically weak (30%); deprived of parental care (47.5%) and have mental disabilities (22.5%). According to experts, children of all ages, from 0 to 18 years, are at equally high risk of becoming victims of violence. Teachers and neighbours have a right to sign a complaint on behalf of the child. However, people often choose not to interfere, fearing reprisals from aggressive perpetrators. Therefore, the child is left to deal with these problems on their own. Be it at home, at school or on the streets. Often the child seeks a way out, according to their own understanding.

Children in institutions believe that they fully depend on the will of the administration of the institution. It is common for orphans, placed in the children's homes, to be diagnosed later on, with "a delay in mental development". This form of mental health problems, in the majority of cases, is a result of inadequate and insufficient pedagogical care.

The existing complaints procedures (e.g. appeal to the Commissions on Minors Affairs and the Protection of the Rights) are not effective. Children do not address these commissions²⁶. The commissions only have two paid officers (secretary of the commission and psychologist), who often work part-time and 5-7 volunteering representatives of different state departments (education, finance, justice, police, social protection). The chairperson of the commission is usually also a deputy head of the local administration and devotes very limited time to the work of the commission. Even if a child wants to address the commission, it is often difficult to find out to whom he/she should apply to, and the working hours of that person. For the children from villages it is very difficult to approach the commissions as they are located in rayon centers. Commissions work closely with law enforcement agencies, who more often than not, deal with cases of children breaking the law, rather than of children who are in need of help. Children over 14 years old may apply to the courts, though there are no known cases of this occurring. This is partly due to the complicated court procedures and mechanisms, which are not easily accessible to children. Although the law provides the grounds for the cooperation of the commissions with NGOs, however, the working mechanisms is not provided by the Law and there is limited or no such cooperation in practice.

The situation in institutions is more complicated. Unacceptable disciplinary methods and punishments are used in the orphanages. The Commissions on Minors' Affairs conduct insufficiently short and very rare visits, which are often very formal. Children are afraid to report cases of abuse. Also, many of the children do not know that they should not be beaten and that punishment should not be humiliating. As the situation in institutions rarely changes, they think this type of punishment is a part of the rules and there is nothing to complain about. Without a clear definition of authority and clear complaints procedures, there is an increased likelihood of abuse.

Street and working children are very vulnerable to abuse and live and work in unsafe conditions. UNICEF, UAFA and the NGO Alliance for Children's Rights studies revealed that, 55-70% of interviewed working children, have been abused, beaten and have faced inhumane treatment. Police beat the children and extort money and goods from them and sometimes the children are raped. Almost every child living on the street has been abused.

---

²⁶ See Debate in Civil Society "Report on the activities of the Commissions on Minors' Affairs and child rights protection" 2004. The NGO Alliance for Children's Rights "Research study on juvenile justice in Azerbaijan", 2005

See Research study on the situation and perspectives of deinstitutionalization and inclusive education in The Republic of Azerbaijan. The Reliable Future Youth Organization, 2004

See the UNICEF study on the situation of the child protection system in Azerbaijan, 2005

See the Research Study on the situation of children with disabilities/special needs in state institutions, the Federation of Organizations of Disabled People, 2005

See the Research Study on the situation of children in state institutions (orphanages, boarding schools), the Azerbaijan Teachers Union, Parent-Teacher Associations, Republican Child Organization, 2005

See the Research Study on the situation of child friendly health systems in the Republic of The Republic of Azerbaijan. The Helsinki-Citizen's Assembly Health/Medical Commission, "Yuva" Humanitarian Center, the Center for rehabilitation and reintegration "Dayag", 2005

The government has no rehabilitation program for children who are victims of violence, sexual abuse and victims of crime. There is not even a specialized State and/or NGO-based rehabilitation centre for child-victims in Azerbaijan, where children can get necessary support and treatment.

In general, children have no one to speak on their behalf and bring their voices to the government and parliament. In case when the NGOs are not considered as equal partners, the establishment of Ombudsman for Children's Rights by parliament is thought to be very important.

Recommendations:

- *It is strongly believed that the cases of violation of the rights of the child, including child abuse cases must be handled by an Ombudsman for Children's Rights.*
- *We must adopt necessary legislative amendments to guarantee the right of adopted children to know their biological parents;*
- *Revise State policies toward parents who do not fulfil their responsibilities. The support of disadvantaged families should replace an existing punitive approach towards such families;*
- *Ensure support for fair trials by examining all cases of parents who do not fulfil their obligations;*
- *Establish a process of judicial approval for all non-biological adoptions and of placing children in institutions;*
- *Ensure the permanency of adoptions and review the procedures of revocations or cancellations of the adoption, so that they happen only in exceptional cases;*
- *Psychological support services should be developed to enable biological parents and their children to remain together;*
- *Ensure that the use of alcohol/ toxic substances by parents, is not immediately considered to be a reason to take their children away from them;*
- *Ensure that all cases relating to a child being deprived of a family, should be considered by specialized juvenile courts and juvenile judges and not by the Commissions on Minors' Affairs and Protection of Child Rights;*
- *Guarantee effective complaint procedures in all institutions, including orphanages, psychiatric hospitals, special schools, and juvenile prisons;*
- *Encourage the contact of children in institutional care with their families;*
- *Support the creation of new family-type homes, which can substitute large state-run institutions;*
- *Adopt a Regulation on foster families and support their establishment in practice; improve living conditions in institutions, in particular, by offering more opportunities for developing social skills, creating living conditions similar to a family environment, changing the daily schedule, "personalizing" different areas of institutions and providing the institutions with heat and electricity;*

List of issues to be addressed to the Azerbaijani delegation by the UN Child Rights Committee:

- *Is there any registration of applications to commissions on minors' affairs and protection of the rights about trials and juvenile hearings in the republic during the reporting period? If so, what was the essence of complaints by children, results of investigations or trials?*
- *Is there any registration of appeals to courts, including Constitutional Court by children made during reporting period;*
- *Is there any case where the Courts, including Constitutional Court, used the Convention on the Rights of the Child and/or any other international treaties which Azerbaijan also signed, while investigating or making decisions on cases.*

I. Illicit transfer and non-return of the child (Article 11)

Minors that are left without proper care, that are located within the territory of one of the CIS states, outside of their place of residence, shall be placed in the specialized reception centres in Baku and Ganja city (in Azerbaijan such facilities are called Transit or Reception Centres). The activities of these Centres are not

---

---

regulated by any legal norm, they are subordinated to the Ministry of Internal Affairs and their name highlights the “temporary isolation” protocols of such centres. The interviews with the Commissions on Minors’ Affairs and the Protection of Rights and police officers revealed that the children, from different CIS and other countries, are temporarily kept at these centres, if they are found on the streets, or brought to the centres by police. These children are kept for different periods of time, depending on the availability of their documents and any other relevant information, or requests for lost children, coming from different countries, who will assist the centre staff, in locating the parents and returning the children to their homes. In cases, where the parents and place of residence have not been identified, the children are sent to boarding schools.

VI. HEALTH AND WELFARE (Art. 6, 18 par. 3, 23, 24, 26, 27 par.1-3)

In Azerbaijan, health services are in a state of near collapse; given the increase of the funding for the health sector from different grants and loans as well as increase of state budgetary allocations, the access of the population to health care services and the quality of those services, have dramatically decreased. The introduction of fee-based services in state-run polyclinics, clinics and other medical points several years ago has dramatically decreased public access to health services, due to the inability of over 42% of the population living under the poverty line, to get necessary medical assistance. Although the Ministry of Health recently announced the closure of the fee-based services, it is not possible to eradicate this from the health system, which is in total collapse and in vicious cycle of corruption. There is major corruption and the salaries of medical doctors and nurses, range from 30 USD to 100 USD per month minus taxes and social pension allocations.

The protection of the mother and child in the Republic of Azerbaijan is declared by law as a priority, in the activity of state agencies. Yet mothers and children do not appear to benefit from wide access to health services. The quality of health services to mother and child is dramatically lower in remote regions and villages. More and more mothers deliver their babies at home, as the cost (bribes) for delivering in hospitals in Baku ranges from 250 USD to 400 USD and in the interior it costs about 100-150 USD, bearing in mind that according to the Ministry of Economic development and review conference materials on the PRSP, more than 42% of the population live under the poverty line on less than 30 USD per month.

A. Children with Disabilities (Art. 23)

Lately, there has been a considerable increase in the number of disabled children, from 18,876 in 1998 to 43,000 in 2004 which number continues to increase. For every 1,000 children, the rate of children with disabilities rose from 7.1 in 1998 to 18.1 in 2003. The number of newly recognized cases of disability amongst children under 16 years old, increased from 3,100 to 9,500 in 2003. The rate of new disability cases in 2003 reached 39.6 for every 10,000 children, in comparison with 11.5 in 1998.

The system of residential care institutions for children with disabilities, includes the following types: **special schools** for children with sensory and motor disabilities (**10 institutions**), providing for the needs of about 2,000 children; **schools** for children affected by **mental disabilities (9 institutions)** in 2003 (however, there were 11 such institutions in 2001), providing protection and education for 2290 children, and **4 nurseries**, accommodating 173 children.

It is important to note that the number of children with disabilities who were placed in residential institutions, has increased by about 30%) during the last 5 years and became 5,060 in the year 2003 compared with 3,650 children in 1998.

Table 1: The Number of schools for children with disabilities and number of children placed, 2004²⁷

	1997-1998	1998-1999	1999-2000	2000-2001	2001-2002	2002-2003
Number of schools for children with limited health (with disabilities)	20	21	21	20	20	20
Number of children placed in these institutions	3650	3968	4213	4589	4789	5060

It is important to note that, despite the general increase in the number of children with special needs, (by 10% from 1998 to 2004), the number of schools for these children was cut from 20 to 19 schools in 2004. The increase in the number of children with special needs, is due to continue because of the rise in the number of children with visual impairments, hearing impairments, those with multi-sensory disorders and children with slight hearing impairments. The number of these children has increased by 10% in the last 5 years.

In accordance with the Azerbaijan laws, a disabled child is defined as a disabled person below the age of 16, (after 16, children are placed in separate groups, according to the category of their disability) it also states that, due to diminished capability, arising from their physical or mental problems, they are entitled to social care and protection. The scale of social care and protection depends upon the age group of the child. The rights and entitlements of a child below the age of 16 are different from those of children aged between 16 and 18 years old. However, regardless of the child's age, his or her family is recognized as the family of a disabled child.

The following factors contribute to children's disabilities: biological causes, the high level of chronic, hereditary and genetic diseases of the parents, pathological prenatal developments; medical failures, the late identification of the disease, the long periods between identification of the disability and the commencement of treatment; social and environmental factors and the difficult circumstances of the family.

The existing monetary compensation is inadequate (from 20 to 25 USD per family with child with disability depending on the category of disability). Especially if we consider that the average amount one person living in a one bedroom apartment pays for utilities, is about 10.5 USD a month.

The State guarantees disabled children the right to health. Children with mental or physical disabilities have a right to receive free social and medical care provided by the specialized children's institutions. Disabled children also have a right to be provided with prosthetic appliances.

However, at this point, it is important to mention two very major concerns about the situation regarding the health and medical treatment of children with disabilities and the society's attention to the problem:

1) The majority of families caring for children with disabilities, mentioned that they did not have their requests for the medical treatment of their children approved by health authorities. The parents of children with disabilities in special state institutions, mentioned that they were totally dissatisfied with the level and quality of services and care their children received in these institutions²⁸. The specialized schools for children with disabilities are without special equipment for monitoring the child's health status, such as their level of hearing and visual impairment in order that they can assist the child through special measures, such as changing the devices and/or recalibrating them according to their findings. In 2004, World Vision, Azerbaijan, commenced a project to perform eye operations on children with visual impairments in boarding schools for blind and partially

²⁷The Azerbaijan State Party second and third joint periodic Report to UN CRC Committee, 2004

²⁸ A Research study on the situation of children with disabilities in Azerbaijan, Azerbaijan NGO the Alliance for Children's Rights through the sub-grant to the Federation of Disabled People's Organizations and the Azerbaijan Society for Disablement of Eyesight

---

---

sighted children. No child in institution to date has received free medical treatment for the condition mentioned above from state²⁹.

2) There are a number of families, particularly in urban areas and in some rural areas, who are against the registration of their child as disabled because they do not want their children to be labelled. However, this is the opposite in some rural areas, where parents register their children as disabled (in some cases where the children are not disabled), in order to gain funds from the state to support their families. This was also the finding of research by the NGO Alliance for Children's Rights and the Federation of Disabled People's Organizations.

B. Health and Health Care Services (Art. 24)

Like many other domains, the provision of health care for mother and child, in the Republic of Azerbaijan, is declared as a legal priority. However, in practice, the children and mothers, particularly from poor families and refugee and IDP families do not have very broad access to health-care services. The majority of the refugee and IDP camps only have small first aid points, staffed by a single nurse and many of them have no available doctor. During 2002-2003, several of the NGOs working in IDP camps in the Bilasuvar region, were bringing children with different diseases to Baku and the surrounding regions, for qualified medical treatment.

The number of students suffering from diseases of the central nervous system and mental disabilities increases with age, and this category ranks second on the morbidity list.

A significant number of school children smoke and are consumers of alcohol and drugs. A survey conducted among the school children in 15 regions of Azerbaijan, revealed that smoking among children is one of the major concerns among the children themselves. In response to the question 'what they would do first if they had a chance to change something at school?' - 90% of the children mentioned that they would eradicate smoking. Another cause for concern is the extremely high rate of sexually transmitted diseases.

Good standards of hygiene are not promoted among children, which in combination with poverty and a reduced accessibility to health-care services, contributes to the emergence of cases of dysentery and viral hepatitis. Every year, there is an unjustified reduction in the number of medical personnel working in schools, and the medical wards are not supplied with the necessary equipment and medication.

Adolescents are confronted with several psychological problems and various risks, which jeopardize their reproductive health. In the absence of a comprehensive service, providing medical, psychological and social assistance for adolescents, it has become necessary to organize Children's Health Centres or Child Friendly Clinics, as a new form of complex, multi-focal medical and psychological assistance, for adolescents.

C. Social Security Services and Other Facilities for Children (Art. 26 and 18, par. 3)

D. The Living Standard (Art. 27, par. 1-3)

The Constitution of the Republic of Azerbaijan stipulates, that the State has the obligation to take measures in order to secure a decent living standard for all citizens, ensuring individual and family health and welfare, including food, clothing, housing and medical care, as well as the necessary social services. Azeri nationals have the right to social insurance when they are unemployed, when they are affected by a disease or disability, in old age and in other cases that deprive them of their means of subsistence, following circumstances that are beyond their control.

According to the *Law on the Rights of the Child*, the State must protect the child from economic exploitation and from performing any work that is likely to be hazardous or to interfere with the child's education, or harmful to the child's health or physical, mental, spiritual or social development. In order to achieve the

---

²⁹ A Report on the implementation of a project on the establishment of a Braille Printing Centre in a boarding school for blind and partially sighted children, the Reliable Future Youth Organization, 2004

implementation of the constitutional right to social assistance of the child's parents or legal representatives, the national legislation contains several provisions, referring to financial facilities and services.

According to the Ministry of Economic Development and the World Bank, about 42% of all families live below the poverty line. This poverty disproportionately affects families with many children, single-parent families, children with physical and mental disabilities, and children who have abandoned educational opportunities. These categories constitute around half of the total population.

Of course, breast-feeding of children is preferable. But breast-feeding in Azerbaijan is declining since 2000. At the same time number of different diseases of mammary glands is increasing.

Table 2. Diseases of mammary glands, 2004³⁰

	2000	2001	2002	2003
Total:	665	791	814	844
per 100.000 persons	16,4	19,4	19,8	20,4

Indicators of breast-feeding:

	1995	2003
2 months infants, %	59,5	28,7
6 months infants, %	41,8	28,7
children up to 1 year, %	45	28,9

The surveys³¹ have determined that 50 % of children are subject to artificial feeding. Cost of this feeding is 10.000-11.000 manats (2-2,5 USD) (Malish and Nestle) or 20.500-30.000 manats (4-6 USD) (XIP, NAN). The weight of these mixtures is about 250-400 grams, so one box of this food is enough for a baby during 3-4 days. Given the fact that for artificial feeding 120.000 (25 USD) manats are required in a month, then monthly allocated by the government "money for children" in amount of 9 000 manats (2 USD) is not satisfactory. This artificial food is inaccessible for children from vulnerable, refugee and IDP families.

Against this background closure of "Milk Kitchen" operated during 1960-1997 in Baku and prepared different food for infants, is totally unacceptable. Even the products of "Milk Kitchen" did not substitute mother milk, but they were balancing nutrition and ensuring prophylactics of gastrointestinal disturbance.

³⁰ Annual Book of the Azerbaijan State Statistical Committee, 2000-2004

³¹ Helsinki Civil Assembly's Azerbaijan Committee and "Dayaq" PU for people needing rehabilitation, 2005

VII. EDUCATION, LEISURE AND CULTURAL ACTIVITIES (Art. 28, 29, 31)

A. Education, Including Vocational Education

The entire education system in the Republic of Azerbaijan, is confronted with constraints to children's rights to education and the reduction in the quality of the educational process.

General situation in the education system of Azerbaijan Republic can be characterized as preventing or violating rights of children to education. As a result of socio-economic condition there's a big difference of money income in urban and rural places. In the secondary schools of the education system psychologist gets salary in amount of 125.000 manats (26 USD), deputy principal - 210.000 manats (45 USD), principal - 300.000 manats (62 USD). But in fact, basket of goods for unemployed is 370.000 manats (72 USD), for employed 650.000 manat (135 USD). At the same time salary of the minister is about 7.5 mln. manats (1552 USD) and honors student gets 100.000 manats (21 USD) scholarship.

High level of corruption in the country also very negatively affects the education system. It first of all leads deterioration of cadre strategy in the education system and lowering education quality. Conducted surveys and interviews show that children, their parents accept as normal "paying respect", "giving money" and frequently use phrases like "how we can without this", "it should be like this", which justifies the bribery³². It shows that bribery and "paying respect" have already become an integral part of most of their lives. This also requires fulfillment of immediate actions.

In general, there's social passiveness of the education system subjects: teachers, parents and pupils. Passiveness of these subjects in the changes to the education system and development, mainly explained with unawareness of pupils about these processes, not full understanding them by parents and indifference of teacher-school leadership.

Involvement of pupils in the life of school and social life of the society/community is restricted. Events in the schools are conducted with initiatives and under management of teachers and school leadership, where children only become executors. In this context expression of child initiatives, involvement of children in the preparation and organization of events are very weak. Other activities of a school besides the education process are the celebration of state holidays, birthdays and preparation to exams. In some schools children participate in collection and distribution of disposable aids to vulnerable families.

Researches of the Public Opinion Research Centre show that while talking about quality of education, secondary and vocational school teachers first of all note that the education still has not been fully separated from soviet education system. According to their opinion old programs still take place both in secondary and higher education enterprises. This "consensescence" shows itself in the principal of "they should learn everything". I.e. instead of disciplines might be necessary for pupils taking into account their talent, scope of interest, they are taught 18 disciplines and it is very peculiar that each of these disciplines is included to the curriculum. Of course, no pupil is able to learn 18 disciplines. Besides this, additional lessons (interest courses, circle hours) with different hours included to the curriculum given talents and interests of pupils, are distributed among teachers in order to provide them with salaries. According to the results of entrance examinations of 2005, 65 % of entrants were graded with "2" in the exams, average statistic graduate learns only 23-54% of the secondary school program (it still implies entrants that prepared with individual teacher-coaches) and 46% of entrants get zero points at least from one of the examined disciplines.

Despite the fact that education is free and textbooks are freely distributed, taking into account real demands of the school/class every child is compelled to bring between 5 000 – 30 000 manats (depends on the school) per month to the school. The most terrible is the fact that this money is not requested from parents, but from children that have financial means. At this point child is used to blackmail the parents.

---

³² "Education, free time and culture activity" report, Debate in Civil Society PU, Azerbaijan Parent-Teacher Association PU, 2005

Despite the increase of budget allocation to the education, 85% of these allocations go to the payment of teachers' salaries. It means that there's only 15% financial resource for keeping schools and of course, it even not enough to meet half of the requirements of schools and education process. According to calculations the government spends 148.517 manats (30 USD) for the education of one pupil. Education is not provided with satisfactory financial means. At present situation the education system mainly operates due to grants. Despite the fact that the Ministry of Education is responsible for forming and implementing development strategy of the education, financial means are transferred through executive powers. The Ministry of Education hasn't got full influence over the distribution of budgetary means, full activity planning and maintaining control. The current mechanism leads to destruction of school as a social-economic unit and there's great need for changing this mechanism and developing a new one.

In fact, education is out of legal plane, because the Law on Education adopted in 1992 and amended in 1998 is not being implemented. Draft of the New Education Law already more than 3 years is kept in Milli Mejlis (parliament). According to independent experts the current law provides for much more opportunities for ensuring democratic development. Adoption of the new law may lead to many losses for the school. At the same time it should be noted that there's no conception of the government for development of education by taking into account transition period of economy and new social-economic realities in general.

Another problem is the negative attitude of the society to the education. Media's negative demonstration of the education system leads to negative picture of school between parents and children and destroy trust of children to schools.

One of the valid evidences proving non-implementation of the government's obligations is the sale or change of profile of places designed for rest of children, sports and conducting cultural-awareness activities, with commercial or other purposes. We may show as an example: 1) destruction of "young naturalists' park" and swimming-pool, and building on its basis a commercial education enterprise 2) Allocation of 2/3 of former "pioneer's and pupil's park" to Turkish Embassy 3) Stopping construction of a sport complex in Musabeyov settlement and building a living apartment instead of it, and etc.

Pre-school education is increasingly becoming non-existent, whilst the number of children who are not enrolled in any kind of school is growing. In the Republic of Azerbaijan, the right of the child to education is regulated by the *Law on the Rights of the Child* and the *Law on Education*. This right takes three forms: first, the right of every child to a free education in comprehensive schools, and to continue their studies in vocational schools, high schools, colleges and higher education institutions; secondly, the right of every child affected by a physical disability, to be educated in special schools; and lastly the right of every orphaned child, deprived of his or her family environment, to an education and full coverage of all expenses during their schooling. About 97-99% of primary school children, in the Republic of Azerbaijan, are enrolled in primary schools. More than 98% of the children enrolled in the first grade go on to attend the fifth grade. The vast majority of the population over 15 years (96%) is literate³³. Despite this, the current condition of the educational system raises serious concerns, about accessibility and the quality of education.

Poor, refugee and IDP and rural children, are significantly less likely to be enrolled in the educational system. Although the majority of the population live in urban areas, the enrolment rate of city children in compulsory education is considerably lower than in rural areas. Children from low income families are 5% and children from refugee and IDP families are 8% less likely to enrol in the educational system. Children from rural families, with two or more children, are at the highest risk. This inequality of educational opportunities is marked in urban centres, with a 20% discrepancy in Baku, and 12% in other towns. Poor access continues into higher education, with youth from low-income groups being less than half as likely to be admitted into university.

The closure of educational institutions, inadequate transportation and poor conditions, are preventing children from receiving an education. In most cases, kindergartens are being closed due to insufficient funding and those

---

³³ MICS survey Azerbaijan, 2000

that remain open do not provide year-round programs. Moreover, these facilities are also deteriorating because of heating shortages and poor sanitation.

In 1990, there were 2185 pre-school state education institutions (kindergartens). In 2003, there were only 1777 left. As the result, about 400 preschool institutions were closed down due to different reasons. As the result, the number of children enrolled in preschool institutions and care were decreased from 180.000 children in 1990 to 110.000 children in 2003. And it is important to mention that this happens in time of increase of population and state budget of Republic of Azerbaijan.

Table 1: Preschool institutions in the Republic of Azerbaijan, 2004

	1990	1998	2003
Number of preschool institutions, total	2185	1854	1777
Number of children in preschool institutions, total in thousands	180.9	116.1	110.8

The Multiple Indicator Cluster Survey 2000 (MICS) indicates, that less than one-third of children between 36-59 months, are included in early childhood development programs, such as kindergartens or community child care centres, providing organized educational activities. Preschool education for children between 3 and 7 years is organized in institutions of various types and with various ownership and are mainly state-owned, although some new private kindergartens open every year. However, the majority of parents do not rely on state-owned kindergartens due to problems with levels of care and standards of basic hygiene and nutrition.

The enrolment rate of children of 36-59 months, in pre-school facilities, including kindergartens has dropped and by 2001 only 11% of children in Azerbaijan of that age attended the pre-school education programs. The level of involvement of children in pre-school education programs, has dropped in Baku and is now only 20%³⁴. The lowest level has been observed in the Southern regions of the country where it fell to 0.9% and in Nakhchivan republic it fell to 2.7%. However, the level of involvement of refugee and IDP children, in pre-school education programs, is high. This could be explained by the parents' extensive involvement in different jobs which involve travel to capital and other regions for employment. The attendance also diminishes the burden on families because the children are kept there for the entire day and get some meals.

The closure of kindergartens and the low level of the services and care provided to minors, have especially affected preschool education in the rural areas. This led to an increase in social inequality, by limiting educational opportunities for rural children, who currently account for around 50% of the total number of children in the 1-7 year old age group, in Azerbaijan. The percentage of children attending the schools has dropped by 10% in the researched area and according to the MICS survey, the lowest rate is observed in the South, West and South-West regions of Azerbaijan, where attendance was reported at 85%, compared with 96% in most other regions in the country.

There is a need for a clearly defined state policy, concerning the early development of children, between birth and the age of 7. The goal of such an education policy will be to ensure access to (formal or informal) education for all children and to formulate measures to include children from disadvantaged families and rural areas.

Many children from remote locations (rural areas, villages) do not have adequate transport to the nearest school. Children with disabilities are at the highest risk of being excluded from schooling, because the vast majority of these children do not attend mainstream schools or specialized schools because of difficulties with transportation. The families of children with disabilities are paid just 5 USD per month to cover the transportation costs, for their children to attend schools. It is obvious that this amount is far less that required, when considering that the cost of return transportation by bus is 0.40 USD and multiplying that by 24 days it would be about 10 USD. However, it is important to mention that the parents are forced to use their own cars or taxis to deliver their children to schools because the majority of children with wheelchairs, cannot board the

³⁴ Multi indicators cluster survey of Azerbaijan, UNICEF, 2000

---

buses used in Baku and other major cities. Parents are also psychologically unprepared for appearing in the streets and schools, with their disabled children. The majority of parents also do not deny care to their children but limit the children's appearance in public. The schools themselves do not provide transportation services.

The lower rural access to education may amplify poverty rates in the future. The poverty is far greater in families where parents lack a certain level of education.

At the present time, there are about 90,000 refugee and IDP children from Armenia and Azerbaijan's occupied regions, receiving education in 695 schools, most of which are located in the territories of other regions in Azerbaijan. The vast majority of these schools are located within close proximity to refugee and IDP camps but lack the necessary, basic technical equipment and other crucial educational facilities, needed to provide an adequate standard of education to children. The majority of these schools are small, one room cottages, with metallic roofs and walls which, in spring, summer and early autumn months, make it almost impossible to use and dangerous for the health of the of children. The children in refugee and IDP camps do not have textbooks. Children with disabilities in refugee and IDP camps are kept within families because there are no available facilities for their education and they are unable and unwilling to send their children to boarding or specialized schools, located very far from their place of temporary residence.

Moreover, it is necessary to improve the quality of education, from the perspective of life-skills training. Similarly, more has to be done to give mothers and families the knowledge and skills, necessary in early childhood care and development. Finally, the local communities need to be involved in providing support for educational development.

Despite the provisions of the education legislation, the law regarding children with special needs and inclusive education of children with special needs and other disabilities, does not fully provide for home-schooling and care. The financing of home schooling for disabled children is the responsibility of the local administration, who has failed to provide for all children in need of it. The Inter-departmental Psychological-medical-pedagogical Advisory Commission, under the Department of Education, decides whether it is necessary to home-school the child. However, this Commission does not have a developed system of standards and procedures to evaluate the level of the children's learning difficulties. A number of children are diagnosed as unable to learn and as a result, some disabled children are denied access to education. The review of the list of conditions (by the NGO Alliance and UNICEF) provided a clear picture of the out-dated criteria, which are applied to the home-schooling system. The list included such diseases as psoriasis, allergic diseases, bronchial asthma and many others, which from the medical point of view cannot be a barrier to children, attending regular or at least special schools.

A small proportion of disabled children attend general schools. These are either children with borderline mental disabilities, or a minor physical disability. The majority of disabled children attend specialized boarding schools or study at home. These children are isolated and the constant confinement to their home leads to further segregation. Pilot pre-school facilities, with inclusive education in Sumgayit and Baku, opened in 2004 as joint projects of the Ministry of Education, World Vision and OSI-AF. The State also provided the important legal framework for the inclusion of children with special needs in regular schools. However, there are many factors that impede the introduction of integrated education. Some of them are as follows:

- The current Azerbaijani legislation does not provide for equal rights for children with special needs and other children. 74.8% of officials who participated in the survey, believe that integrated education is not possible, due to reasons such as the shortage of funds and limited capabilities of the State and the absence of specialized conditions and services in schools. They believe that opening more specialized schools for disabled children will be more expedient (61.7%);
- Negative social and cultural stereotyping of the disabled: The results of sociological research, aimed at determining the readiness of society and the State, to accept and introduce inclusive education (NGO Alliance, 2004), showed that 50% of the participants of the survey, support the idea of segregation of disabled children. Many school-children do not want to study with disabled children (35%), teachers of the

specialized boarding schools do not believe in inclusive education (63.2%) and other teachers are not equipped to teach children with special needs (41.5%).

- Although the management of a number of the schools in Baku know about the law on inclusive education and also support the idea of inclusion of children with disabilities in regular schools, they mentioned that children of regular schools must be prepared to be taught alongside disabled children, prior to their inclusion (100%). Parents of children in regular schools seem to be against the idea (60%). There should also be special teaching assistants, along with specialized psychologists and specialized teachers, such as those dealing with hearing and visual impairment, who must be trained and be available in schools, for the specific care of disabled children (100%). The schools must also be granted additional funding, from the state budget and municipal funds, in order to provide for the transportation of disabled children, open new classrooms and refurbish the toilets and buy specialized furniture and equipment (100%).

There is a need for urgent action, in order to provide disabled children with access to quality education. Overcoming the existing social stereotypes is a top priority. Public organizations for the rights of the disabled, the media and school teachers, should play an integral role in achieving this goal. It is also crucial to provide a sufficient legislative framework for introducing inclusive education. It is acknowledged that this will take a long time, but it is necessary to start the process now.

The specialized and higher education opportunities, currently available to children with disabilities cannot be sufficiently utilized by them because of the major school drop-out levels. The reason for these levels include: the absence of schools and/or specialized classes for disabled children in the interior, the poor standard (compared with regular schools) of education in boarding and specialized schools for children with disabilities and the absence/lack of special education equipment and facilities for children with different disabilities. The result of such discrimination is the level of admittance and education of children and young people with disabilities to professional/vocational and higher education institutions, shown in the table below. Children with disabilities only constitute 0.02% of the total number of children in professional schools and only 0.06% of children and young people in higher education institutions.

Table 2: The number of children with disabilities in professional and higher education institutions, 2003³⁵

	1997-1998	1998-1999	1999-2000	2000-2001	2001-2002	2002-2003
Number of students in specialized professional education institutions (total-)	32578	35678	38801	41173	47726	50266
<i>Out of which with disabilities</i>	11	49	27	7	20	11
Number of students in higher education institutions (total)	79804	82308	88521	91019	98959	101676
<i>Out of which with disabilities</i>	2	9	1	6	48	56

According to the information of the “Lotos” Center on Disability, there are 275.000 disabled people in Azerbaijan. The main problem for the children with disabilities is access to education and employment. “Children with disabilities have the same right to education as others. It is important to undertake necessary measures in order to get equal quality of education for disabled children. We see that the State has the serious intention to run inclusion/integration programs for children with disabilities and to place them in regular schools but the program does not consider the full integration of these children with their peers³⁶. The majority of schools lack the necessary conditions for the successful placement of children with disabilities. Disabled

³⁵the Azerbaijan State Party second and third joint periodic Report to the UN CRC Committee, 2004

³⁶“Echo” newspaper, 6 May 2005, by Elena Taranova of “Lotos” the Centre for Disability Issues

children have difficulty accessing the underground, shops and bus and train stations. The issue of employment for disabled people presents another problem. Employers usually refuse to employ someone if they realise that the person who has applied for job is disabled. The measures that the State has initiated in recent years, are mostly intended for the social rehabilitation of disabled people and not for their integration into society. At the present time some categories of people with disabilities receive more benefits and social support than others. The transport means, pavements, State and public buildings, public toilets and leisure areas, are not readily accessible to people with disabilities³⁷.

In 2004 the Ministry of Education, the OSI-AF, Ministry of Communications and Information technologies and the UNDP, signed several agreements aimed at improving secondary school access to computer equipment and the internet. This is part of a strategic plan to equip all schools throughout the country with an adequate number of new computers; two computer factories have opened in Azerbaijan during the last 2 years, specifically for this purpose. Project Harmony is also facilitating computer and internet classes, in more than 50 schools throughout the country.

Although, the improvement of the situation in boarding schools and orphanages is considered an immediate need at this stage, the plan is aimed more directly towards the improvement of the structural condition of the schools, such as carrying out repair and refurbishment of buildings. However, the Ministry of Education is highly committed to improving the technical and educational facilities of schools for children with special needs and for this purpose, the NGO Alliance and other NGOs have organized different projects and charitable initiatives, to raise funds for the purchase of necessary special equipment for blind and visually impaired children, those with hearing impairments and others³⁸.

However, it is believed that, the Professional Association of People with Disabilities, should play a more active role in lobbying and advocating for children with disabilities and the improvement of their education, health and social services, which are granted, but often not fully implemented by the state agencies. As concerns cooperative solutions for tackling the problems facing children with disabilities, a special advisory commission, composed of representatives of civil society, the Ministry of Education, the Ministry of Labour and Social Protection and international and local donors, should be established and to formulate, initiate and approve a national action plan.

The Network of children's libraries is also reducing: out of 115 libraries that were serving the population in 1990, 106 were still operating in the year 2003. For the last 8-10 years, school libraries have hardly received any new books. Fewer books are being produced in Latin alphabet because of financial problems and the economic crisis. The 2004 Presidential Decree provided the first possibility for the production and reproduction of new and older books previously written in Cyrillic, using the new Latin alphabet. Unfortunately, this includes the production of fewer books for children. The percentage of Azerbaijan's population who read the books, has diminished comparing to what it was during Soviet times.

Table 3: Number of Children's Libraries according to the Ministry of Culture statistics³⁹

	1990	1995	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Number of child libraries	115	116	116	114	111	112	105	106
Number of books and magazines, copies in millions	3,3	2,9	2,9	2,9	2,8	2,7	2,6	3,4
Number of readers, thousand persons	305	329	311	297	311	338	232	296

³⁷ "Echo" newspaper, 6 May 2005, by Elena Taranova of "Lotos" the Centre for Disability Issues

A Report of a research study by the Society for Disablement of Eyesight and the Federation of Disabled People's Organizations, 2005

³⁸ A Report on implementation of the project on the establishment of a Braille Printing Centre in Baku-based boarding schools for blind and partially-sighted children, the Reliable Future Youth Organization, 2004

A Report on the Charitable event to collect the funds for the purchase of mini-hearing devices and audiometers for boarding schools for children with hearing deficiencies, 2005

³⁹The Azerbaijan State Statistic Committee, 2003 (see Education, Science & Culture)

Table 4: Indicators of Public Libraries Work ⁴⁰

	1995			2002		
	Total	including		Total	including	
		urban	rural		urban	rural
Number of books and magazines, copies in millions	39,3	19,2	20,1	36,8	18,3	18,5
Number of readers, millions	3	1,5	1,5	2,6	1,3	1,3
Given books and magazines, copies in millions	57,3	26,9	30,4	48,1	22,5	25,6

Very dramatic conclusions can be easily drawn from this table. The number of children's libraries has decreased by almost by 10% during the last 5 years and the number of child-readers has diminished dramatically by 15%, during the last 10 years, from 3 million per year in 1995 to 2.6 millions in 2002.

Table5: Technical Conditions of Children's Library Buildings according to Ministry of Culture statistics ⁴¹

Years	Public libraries situated in separate buildings		emergency	number of libraries	as a percentage of total libraries
	need capital repairs				
	number of libraries	as a percentage of total libraries			
1990	40	35,7	5	3,3	
1995	38	33,6	-	-	
1997	38	33,6	6	5,3	
1998	41	36,9	4	3,6	
1999	44	40,7	4	3,7	
2000	30	27,5	3	2,8	
2001	34	33,3	2	2,0	
2002	30	29,1	3	2,9	

Table 6. Public libraries

	1990	1995	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Number of public libraries - total	4605	4794	4608	4522	4382	4374	4152	4131
Including:								
urban	708	735	715	710	658	660	639	657
rural	3897	4059	3893	3812	3724	3714	3513	3474

As shown in the table above, the number of libraries has decreased from 4605 to 4132, i.e. by 15%. The major decrease was the result of mass closure of libraries, in both urban and rural areas, where the majority of the former library buildings were renovated and used as private shops or markets, or rented as offices.

The libraries in schools are also of major concern, as the number of books and other materials are low, particularly the number of books written in the Latin alphabet. A major proportion of school-children in urban and rural areas have no access to free textbooks and they are forced to buy them in the markets, although the books are supposed to be lent to children for free. The children in boarding schools and specialized education facilities are a major concern because of the absence of normal libraries and the availability of just a few books

⁴⁰ The Azerbaijan State Statistic Committee, 2003 (see Education, Science & Culture)

⁴¹ The Azerbaijan State Statistic Committee, 2003 (see Education, Science & Culture)

---

for children in many of the institutions reviewed. In the schools, only some of the children receive free textbooks. The prices of textbooks are high (from 2 to 7 USD). Also, new textbooks often come under criticism from parents, teachers and specialists.

The level and availability of extra-curricular activities, clubs, creativity centres and other facilities is of major concern. Their numbers have dramatically decreased as many of them were closed due to financial difficulties. The majority of these institutions are run on local authority budgets and there is not much interest in their development, or in financial allocation to them. Therefore, the number of children attending these extra-curricular activities is about 330,000, constituting only 20% of all children (however, there are 1,600,000 children are enrolled in general day schools throughout Azerbaijan).

However, a positive sign is the increase in the number of newly built schools and those under repair, throughout the country, with major interest in building new schools in the rural areas of Azerbaijan. This program has been implemented by the Ministry of Education according to the President's decree.

B. The Goals of Education

The *Concept of Education* stipulates that the education of the child should be oriented towards developing his or her personality and talents, preparing the child for an active life as an adult, cultivating respect for fundamental human rights and for the child's and other people's own cultural and national values.

However, the adequacy of education from this perspective is very low, since the education system fails to fall in line with the current requirements, relating to the personal need for development, information and training in life-skills of children and young people. Consequently, the standards for evaluating the quality of education are mainly based on academic performance. The school curriculum fails to consider the need to develop personal life-skills and to acquire the knowledge necessary for survival.

The number of street-children and drop-outs has increased considerably, during recent years. The majority of street-children are now concentrated in Baku and two other big cities in Azerbaijan, Ganja and Sumgayit. The majority of the children with disabilities are out of school, since there are no facilities or appropriate classes, or even specialized schools available near their homes. The only specialized school for blind and partially-sighted children is located in Baku and operates with 280 children. There is also the Society for Disablement of Eyesight operating in Nakhchivan, accommodating 8 children. However, according to the State Committee on Statistics, the official figure of blind and partially-sighted children who passed annual health examinations was about 12,900 children in 2003, compared with 1998, where there were only 11,600 children diagnosed during initial prophylactic examinations. This figure is far from reality, a large percentage of children (and about 40% of interviewed parents stated this fact) do not undergo prophylactic examinations, particularly in rural areas, which thus does not allow a count of the real number of children with certain disabilities. It is interesting that despite the fact that there are officially 12,900 children with blindness and partial sight, the number of children involved in education is only about 300 altogether in the Baku and Nakhchivan regions. It is not known what happens to the other 12,600 children throughout the country. The major concern here is also over the pre-school, kindergartens and primary education facilities available for disabled children. The children with disabilities are not used to attending the pre-school kindergartens and no special kindergartens have emerged to accommodate children with hearing, sight, and other sensory disabilities, in the regions of Azerbaijan and in Baku. It is obvious that these children with disabilities, particularly those with blindness and partial sight, must be taken into consideration because of the large number of such children throughout the country. The data provided by the Society for Disablement of Eyesight for 22 regions of Azerbaijan (where the Society is represented by local branches), showed that there are at least 30-50 children with visual impairments in each of 15 regions and even more in seven other major cities of Azerbaijan including in the capital, Baku and second biggest city, Ganja. Therefore these children are totally excluded from education and development.

Another major case of exclusion from education is the juvenile offenders or children committed crimes or found guilty and placed with juvenile prison or correction centre. There are about 60 children who are being kept in

---

Children's Isolators or pre-trial detention centres in Baku and Ganja. The children have not access to education while being kept there for 2-8 months and in some cases up to 18 months. The two girls found guilty are placed within the women prison as there is no separate girls' correction centre in the Republic of Azerbaijan. These girls have no access to education as there is no school or classroom within the women's prison.

In remote regions and villages there were cases of children suddenly developing a disability, such as blindness or hearing and vision loss, which are not diagnosed and treated because of the distant location of hospitals, the high expense of treatment for the average villager and the lack of awareness among the population of rural areas on these health issues. The majority of villages have one assistant doctor, with no university degree who is paid much less than in big cities and regional centres. The village and rural region-based polyclinics and hospitals, are far behind the ones in the capital, in terms of the number of doctors, particularly specialized doctors, and equipment supply.

C. Leisure, Recreational and Cultural Activities

The opportunity for benefiting from extra-curricular educational components, such as arts, sports and technical education, have considerably reduced during the last few years and the phenomenon has mainly affected children in the villages and vulnerable families. A number of special "interest centres" for children, including pioneers camps and technical clubs, were closed down due to financial problems and the inability of the State to support them. However, it is important to note that the state agencies organize a number of activities for children, with support from the state budget and other private and international donors but these activities are on a rather *ad hoc* basis. They are mostly devoted to stimulation of the child and not to the support of permanent community-based or state run children's centres.

Starting from 2002, UNICEF, in cooperation with the Ministry of Education, created about 24 Youth Resource Centres in over 18 regions in Azerbaijan, most of which are located in refugee and IDP areas. However, research provided by a group of NGOs in 2003, revealed that the services provided by these centres, were not effective and their work was being hampered, due to the lack of financial and other technical support, from either UNICEF or the Ministry of Education. There is still unexplored potential in these centres, which could become a favourable space for children to engage in different types of cultural, sporting and other activities⁴².

It is important to mention that the majority of cultural, sporting and other recreational centres, including former pioneer and children's camps, are either closed or inhabited by refugees and IDPs, who have prevented the access of children to sport, leisure and recreational activities. There are only two well known children's camps, provided by the Ministry of Internal Affairs, which children can attend. Although it is intended for any child, the costs of the camp, for a stay of 2 or more weeks, is unaffordable to the majority of the population. There are also a number of children's camps, provided occasionally by the NGOs, for selected groups of children, including those from high risk families, boarding schools, street-children, refugee and IDP children but they constitute a very small percentage, covering no more than 5% of the total child population. The children in rural areas and cities other than Baku have no access to these camps.

Recommendations:

1. *Socialization of school-children should be encouraged; their social capabilities, initiatives and responsibility should be developed through wide application of the self-management mechanisms of children in schools (parent-teacher-pupil associations, pupil activity committees, debate centers, child ombudspersons, pupil parliament and etc.);*
2. *Laws of market economy and economic knowledge in general should be delivered through all disciplines and public activity;*
3. *Current inefficient psychological assistance services in schools should be eliminated, and Pedagogical-Social-Psychological Assistance Centers out of schools should be established. Besides psychologists,*

---

⁴² A Research Study on the situation of YRCs in Azerbaijan and an assessment of their needs and problems, the Reliable Future Youth organization in cooperation with UNICEF, 2003

---

inefficient out-of-school and out-of-class organizational teachers also should be involved in the establishment of the Center;

4. *The government should change the current attitude to pre-school education and develop and implement special government policy on this issue;*
5. *The government should fulfill its obligations on free time of children and conducting cultural-educational activities, should return back child parks, resort zones taken from children or build new ones instead of them;*
6. *The government should prepare new methodical means and education programs based on new technologies for teaching Child Rights Convention to children in schools and pre-schools;*
7. *The government should conduct cultural-educational activities in order to rehabilitate lost parental responsibility after the collapse of the Soviet Union and should encourage parents to fulfill their obligations;*
8. *Child Ombudsperson should be established in schools in order to protect children's rights. This will ensure child rights protection system in schools.*
9. *The government should pay more attention to development of healthcare of pupils in education facilities and to monitoring of children's health conditions;*
10. *The government should advocate and support culture of voluntariness in schools.*
11. *The government should find roots of the problem in order to solve problems of street children, and develop and implement special state program for establishing and developing child protection system in the regions (particularly, with the object of stopping flow of children to cities from the regions and rural places).*

VIII. SPECIAL PROTECTION MEASURES

A. Children in Situations of Emergency

1. Refugee Children (Art. 22)

Recently, the Republic of Azerbaijan approved a law whereby it acceded to the 1951 Convention on the Status of Refugees and its 1967 Protocol. By its accession to that Convention, Azerbaijan assumed responsibility for granting protection to refugees, according to international standards.

By January 1st 2005, there were 576,000 IDPs, expelled from their homes and motherlands by the Armenian armed forces, which occupied 16% of the territory of Azerbaijan and they are now mainly living in various types of IDP camps, spread out across several regions of Azerbaijan. There are also over 310,000 refugees, mostly from Armenia (about 300,000), Chechnya (8,600, including 3,391 children⁴³), Afghanistan (300), Iraq (30), Iran (600) and others who are here under the UNHCR protection mandate⁴⁴. Children constitute 35% of the refugee and IDP population and the majority of these children live in very difficult conditions, lacking basic sanitary and hygienic provisions, educational and health facilities and potable water sources. They are also exposed to a number of violations of their rights⁴⁵. According to the information from the Ombudsman's Office, over 200,000 children were born in the last 10 years within the refugee and IDP population and these children and their families continue to face enormous problems in almost every field. The majority of the IDP population have been living in miserable conditions, as mentioned above, for more than 10 years and only in 2003, did the government begin the implementation of a program to build housing especially for IDP families. The President's decree provided support for the resettlement of IDPs to new houses, through allocation of funds from the established Oil Fund of the Republic of Azerbaijan. However, it is important to note that the government does not have specially dedicated and permanently functioning, support programs, for the

---

⁴³ The UNHCR report, January 2005

⁴⁴ The Helsinki Citizen's Assembly, 2005

⁴⁵ The UNICEF Report on Situation of child protection systems in Azerbaijan, 2005

The Human Rights Center of Azerbaijan, The FIDH, *Alternative Report on the implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural rights by The Republic of Azerbaijan Baku, November 2004*

---

psychological and social rehabilitation and reintegration of refugees and IDPs. There is also no working program, which promotes state support for the education of young people, in entrepreneurship, farming and special life-skills for the children and their families. The level of humanitarian aid provided by the international community is decreasing every year and threatens the future of hundreds of thousands of refugee and IDP families.

B. Children Included in the Juvenile Justice System

1. Delivering Justice to Juveniles (Art. 40)

There is no integrated and well defined system for juvenile justice in the Republic of Azerbaijan. Although there are some provisions and recommendations in the national legislation on the administration of justice in the case of juveniles, many of them, for instance alternatives to sentencing, are not operational, in the absence of mechanisms for implementation. There were major changes in the legislation, concerning the administration of the juvenile justice and judicial system in Azerbaijan, immediately after the presentation of the Concluding Observations by the UN CRC in 1997. The state adopted the new improved Criminal Code and Criminal Procedure Code which were the step forward to get the national legislation in compliance with the UN CRC and international standards. However, most of the recommendations of the UN Committee on the Rights of the Child as well as other international documents on juvenile justice administration in practice were either not realized, or only partially realized.

The problems in the sphere of juvenile justice in Azerbaijan are often complex and all of them are significant from a children's rights standpoint. International rules and guidelines, like the Riyadh Guidelines, the Beijing Rules and the UN CRC postulate, that the treatment of a child in conflict with the law should primarily attempt the child's reintegration into society and encourage him or her to play a constructive role in that environment. This approach is missing from Azerbaijan's criminal and juvenile justice system⁴⁶.

Although there are a number of laws and constitutional guarantees for the protection of the rights of children accused or convicted of criminal conduct, in reality they are seldom upheld. Immediately following arrest and during police remand, children languish in police custody and are mistreated by police authorities seeking confessions. Many times, when convicted, sentences are in flagrant violation of the key principles of juvenile justice: rehabilitation and the primacy of the well-being of the child. Many children are even mistreated during the interaction with police forces.

Pre-trial detention is widely used. In many cases pre-trial detention is ordered, solely on basis of the gravity of the child's offence, without any examination of other grounds (such as the likelihood that s/he will escape from the investigator or commit another crime). In cases where the family does not have a place of permanent residence (internal migrants), pre-trial detention is ordered, even for petty crimes because of the risk that the child may escape⁴⁷.

The choices of punishment are very limited and the deprivation of liberty is the most commonly used. Long sentences, which do not correspond with the principle of proportionality, are widely used. The criminal justice system is extremely cruel towards minors. Children can be sentenced to up to 10 years imprisonment. Theft is deemed a serious crime and the court considers whether or not the child is a first-time offender, when deciding his/her sentence. Theft (of food, cigarettes, electronic equipment, etc.), is the most common crime, for which children are deprived of liberty and imprisoned. The average term of imprisonment for theft is about 3-5 years.

---

⁴⁶ The situation, problems and challenges in the juvenile justice system in Azerbaijan was researched and analyzed by the Azerbaijan NGO the Alliance for Children's Rights with the support from the OSCE office in Baku and the British Embassy in Azerbaijan and here are some main points derived from the report, which are presented in a précised format. However, the full report in the English language is provided as an annex for the UN CRC Committee experts, as the juvenile justice is one of the key country priorities for Azerbaijan.

⁴⁷ The Research Report on the Juvenile Justice system in Azerbaijan, NGO Alliance for Children's Rights, 2005 Prison Watch Azerbaijan, 2005 and reports of the round tables organized within the afore-mentioned project.

Children receive very long sentences for car theft and participation in crime. The result of very long sentences (long duration of imprisonment) given to children there is “zero” number of children committed any repetitive crimes. Receiving the sentences for imprisonment of long duration, they became the young and transferred to adult prisons.

It is not possible to know the exact number of prisoners, including children, in jails or “police cells” (temporarily or for further investigation), at any given time, simply because the number changes daily as some prisoners are released and new ones are brought in. However, in 2002, there were 432 children in Azerbaijan police cells and pre-trial detention centres. In the first 3 months of 2003, there were 230 cases of juveniles in Azerbaijan. The number of children convicted by courts in 2002 was about 400 and about 150 of them were sent to closed-type educational institutions and 80 children were sentenced to children’s prison, for different periods of time. Unfortunately, there is no available data, regarding the mechanisms of the rehabilitation and the reintegration of these children into society, communities and schools, as well as their future employment, social welfare privileges and continuous psychological and social counselling.

Table 1: Crimes Committed by Age:⁴⁸

Ages	2002	2003	2004
Committing crime by age:			
14-15 years old	54	71	70
16-17 years old	378	341	421
17-18 years old	?	?	?
18-24 years old	2344	2398	2764

Table 2: Composition of Convicts (percent)⁴⁹

Crimes	2002	2003	2004
Total	100	100	100
of which by age:			
14-17 years old	2.5	2.3	2.4
17-18 years old	?	?	?

Rather than being rehabilitated, the majority of child prisoners become hardened criminals, due to spending long periods in the company of adult prisoners, who may sometimes be dangerous. The future of these children, convicted for many years and who reach 18 years of age is even worse, as they are transferred to adult prisons and kept alongside adults, convicted for more serious crimes.

Each year, hundreds of juveniles in Azerbaijan are arrested and become involved in the adult court system. The age of criminal accountability in Azerbaijan is 14 years old and for the purposes of the justice (court) system, children of 14-18 years old are considered accountable for criminal offences.

In general the juvenile justice system in Azerbaijan is punitive rather than corrective. The overall process of the administration of juvenile justice, starting from the interactions with police, pre-trial, trial, detention and isolation (or KPZs), all lead to punishment rather than corrective treatment. There is no specific measure which ensures the state protection of children while they are at different levels of juvenile justice system.

⁴⁸ The Azerbaijan State Statistic Committee, 2004 (see section on Criminality)

⁴⁹ The Azerbaijan State Statistic Committee, 2004 (see section on Criminality)

No special rules or regulations (except those in Criminal Code and Criminal Procedure Code), are provided for police officers, judges, prison and SIZO officers, prosecutors and lawyers, to deal with children's issues. The police custody, as discussed here, is not considered as the last resort for the placement of children. The presence of parents and representatives of commissions or lawyers are often not granted.

National experts deem, the establishment of specialized courts of law to be necessary for juveniles, or else the cases involving juveniles should be assign to judges specializing in that field. One of the main objectives of these courts, for juvenile delinquents, would also be the replacement of punitive measures with alternative solutions.

Practical recommendations related to improvement of performance of Judiciary, Police, Lawyers, Prosecutors, Educators and staff of Penitentiary institutions:

Based on Article 57 of United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (The Riyadh Guidelines) adopted and proclaimed by the General Assembly resolution 45/112 of 14 December 1990:

“Consideration should be given to the establishment of an office of an ombudsman or similar independent organ, which would ensure that the status, rights and interests of young persons are upheld and that proper referral to available services is made. The ombudsman or other organ designated would also supervise the implementation of the Riyadh Guidelines, the Beijing Rules and the Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty. The ombudsman or other organ would, at regular intervals, publish a report on the progress made and on the difficulties encountered in the implementation of the instrument. Child advocacy services should also be established.”

- *Adopt detailed guidelines for courts on using the CRC and other international human rights instruments;*
- *Provide in-depth training for judges, commissions on minors, prosecutors, police officers and defence lawyers, in cooperation with national and/or international organizations on the CRC and its implementation, in the domestic legal system and on the UN international standards of the administration of juvenile justice, including namely the UN standards on the administration of juvenile justice (Beijing rules), the Rome principles, the Riyadh guidelines and the Tokyo guidelines;*
- *Provide for the adoption of the Child Code, after a thorough review of the present legislation is conducted and shortcomings of current legislation and practice, are identified and remedied;*
- *Pilot juvenile courts in several rural and urban regions of Azerbaijan, as an important mechanism for the administration of juvenile justice;*
- *Provide education and training programs for: the representatives of the Ministry of Justice, the Ministry of Internal Affairs, the Ministry of Social Affairs, the Ministry of Education, the judges and the prosecutor's office, social workers, NGOs and the Commissions on Minors' Affairs and the Protection of the Rights of the Child on all aspects of juvenile justice;*
- *Draft the law and/or the amendments to existing legislation, to provide an establishment of Juvenile Courts in Azerbaijan;*
- *Organize the cooperative and interdependent work of the judiciary system, with the education and correction system, which would include educational institutions for children in conflict with the law, closed-type correction centres and special institutions, for children with criminal behaviour;*
- *Decrease the period of detention in isolation (SIZOs) for children compared with adults;*
- *Provide necessary provisions, in the law and guidelines for the granting of supervision or house arrest, for children suspected of committing crimes, as an alternative to the arrest and placement in isolation or temporary detention centres;*

-
-
- *Make the necessary provisions in the law and guidelines for placement of a child suspected of committing a crime in borstals (educational institution-type “isolation”, with teachers, psychologists and access to parents and legal representatives), instead of placing a child in isolation;*
  - *Provide monitoring of the performance of advocates and initiate the necessary investigations regarding actions which violate the rights of the child and provisions for the Law on Advocates of the Republic of Azerbaijan;*
  - *Ensure access to information through informational leaflets and posters in police establishments and institutions.*
  - *Undertake efforts to increase the awareness of children in institutions of their rights, the by-laws of the institution, and the rights and the limitations of the authority of the administrators and other personnel;*
  - *Change the performance criteria for police work, to ensure that they do not use torture in order to achieve higher rates of confession;*
  - *Create mechanisms to encourage children to express themselves, especially in institutions, medical establishments, schools and courts;*
  - *Review the legislation and remove legislative obstacles to creating organizations for children themselves;*
  - *Investigate the torture and inhuman treatment cases committed by state agencies representatives, at all levels of the juvenile justice administration and ensure that guilty officials are brought to court and punished, and children who are victims of these crimes receive proper compensation;*
  - *Promote civil rights and liberties, in all types of institutions, in the Republic of Azerbaijan, abolish unlawful censorship, revise the daily schedule so that it will respect the children’s right to privacy;*
  - *Ensure that every testimony received from a child, during a trial, which indicates the use of torture during the pre-trial stage, is properly investigated;*
  - *Ensure access to a lawyer and contact with the families, at all stages, of the criminal investigation, especially when restrictions on liberty have been applied in any form.*
  - *Ensure the proper investigation, of the ethical behaviours of lawyers on their actions or absence of any necessary actions, to protect the child and fully participate in the trial, pre-trial and court hearings and while in police custody.*
  - *Improve the sanitary conditions in temporary detention facilities and other incarceration places and ensure the possibility of monitoring by civil society;*
  - *Urgently address the inappropriate use of restraints in psychiatric hospitals and establish guidelines for the use of restraints in psychiatric hospitals;*
  - *Revise and control the punishments used in the different institutions;*
  - *Create effective complaints procedures for the violations of the civil and political rights of children.*

List of issues to be raised by the UN committee on CRC to government delegations of Republic of Azerbaijan:

- *The statistical committee and ministry of internal affairs provide the data on children in conflict with law by dividing them to following groups: 14-15, 16-17 and then 18-24 years old. It is very important to get to know about the numbers of children in the age group of 17-18 years old as it is believed that absence of this data is a sign for hidden statistics.*

---

2. Children Deprived of Liberty, as well as any Form of Arrest, Detention or Imprisonment (Art. 37 (b)-(d))

After a case is tried and the adolescent is found to be guilty, the unique form of re-education, applied in Azerbaijan, is deprivation of liberty. There is no system of probation or social assistance, for the supervision or education of young people exhibiting anti-social behaviour. Many problems have been highlighted by the special research study, provided by the NGO Alliance for Children's rights, including major violations of the rights of children during police arrest, while children are in police custody and during investigatory isolation and court hearings.

The police departments have **police cells** (KPZ), which are intended for temporary detention of those suspected of committing crimes, during the investigation period. The children are also kept in these police cells, in isolation from the outside world. The maximum permitted detention period is 48 hours. The police cell is a small room for two or more people and is intended for those suspected in committing a crime, or violating the law. There are no special rooms in the police station for children and the conditions for the detainment of children, are the same as for adults. The children are often not separated from adults, although in some places, children are kept in different cells but these cells are very close to those where the adults are kept. There are no special conditions, such as special nutrition or meals, a good heating system (it is often very cold in police cells) and the police officers guarding the detainees are all men. These officers are not trained to provide necessary support or assistance for children or juvenile offenders. Children are also often dealt with in the same way as adults. The surveys and interviews conducted with the children detained in a juvenile detention centre (colony), revealed that the majority of children had been treated badly, many of the children were beaten, abused, tortured and had been subjected to inhumane treatment.

The law requires that, children who are kept in police cells, must be provided with a lawyer and the parents of children, as well as the Commissions on Minors and the Protection of the Rights of the Child, must be informed immediately and invited to the police station. Unfortunately, the survey and interviews with children as well as some information from the police departments themselves, revealed that often parents were either not informed, or the information is given to them very late. The same situation occurs with the information to be passed on to commissions. Although the State must provide a lawyer for the child, in reality, most of the children currently detained, have never seen a lawyer. This can be partially explained, by the very small amount of funds that these lawyers receive for their work on cases involving children. Many children reported that they had been kept in police cells for longer than 48 hours, which is in direct violation of the law.

It is important to note that, although it occurs, the practice of freeing the children and placing them under the parents' and/or a legal representative's supervision (depending on the crime they are suspected to have committed) immediately after the arrest and during the preliminary investigation, happens very rarely despite being stipulated in the laws and regulations⁵⁰. It should be used more widely for children suspected of committing minor to moderate crimes, especially if there is deemed to be no risk to the child, or the general public and if it is believed that the child would not escape.

The problem of personnel recruitment is one of the most important here, as in other branches of the juvenile justice system. The people appointed to be child inspectors and to work with the children, have not received any particular training, education or guidance and have not have any specialized skills for interaction with children. Another problem is that almost all of the child inspectors in police departments are men, which also influences the situation and the child's welfare. Interviews with police officers revealed that it is very difficult to interact with minors who always ask for something, need something, or require special attention or care, which could be more easily provided by women.

---

⁵⁰ Article 87.2 of CC: Transfer under supervision, consists of transferring parents' or guardians' supervisory duties to the appropriate enforcement authority, or educational influence on the minor, to control his/her behavior.

Although the Criminal Procedure Code provides the necessary regulations for the investigation of minors' cases by specialized agencies⁵¹, in reality, the people involved in investigatory procedures, are not specialized in these areas. Most of the personnel involved in the investigation of minors' cases do not possess any special skills, education or training in children's rights and children's issues.

An underlying problem that has emerged, is the absence of aggregated data on the number of children who are temporarily detained in police cells, for a given period of time. Every quarter, the reports are produced for the police department, within the Ministry of Internal Affairs. The absence of a universal database throughout the country diminishes the level of monitoring and control over the work of police officers and incidents in the police cells, and also for the purpose of providing programs for changing the situation and type of assistance offered to these children.

Although there are about 670 children⁵² (so-called children at risk or having previously committed offences or having been released) who are under the permanent control or supervision of the police, throughout the country, who monitor the behaviour of the children, in order to reveal any misdemeanour and send the children back to detention centres, boarding schools, or employ other measures. However, there is no control or monitoring, regarding the welfare of the children and there are no measures, to prevent their possible misconduct. At the present time, no integrated measures have been employed, to provide for the psycho-social rehabilitation and integration, of these children into society. Although the Commissions on Minors' Affairs and the Protection of the Rights of the Child are entitled to provide preventive measures and rehabilitation activities, unfortunately, no child reviewed had undergone any preventive rehabilitation and protection measures, except the warnings they received from Commissions and police inspectors. The commissions' representatives interviewed by the NGO Alliance also mentioned that they do not have the time, the capacity, or any resources, including financial resources, to implement their full duties.

Practical recommendations:

It is obvious that regarding the present situation, the agency which is entitled by law and which can be responsible for the organization of the work, for social and psychological rehabilitation and reintegration of minors, are the commissions. However, for this purpose, the commissions need to be restructured according to the following recommendations:

- *Each commission on minors' affairs and protection of rights should be staffed by at least several permanent personnel: the head of commission who may be a professional lawyer or social worker, (completely dedicated to the work of the commission and not just the deputy of the Mayor, who is dedicated to many more 'important' duties and responsibilities), a psychologist, two social workers or one social worker and one lawyer, depending on the profession of the head of commission and also a secretary or office manager, keeping the files, records, disseminating the information and so on.*
- *Commissions should work as independent bodies, providing quarterly reports to the Mayor, municipalities, the Cabinet of Ministers, the community and also the Ombudsman for Children's Rights, which should also be created as an independent monitoring and protection agency for children's rights.*
- *Commissions staff should be professionals who are trained, skilled, knowledgeable and experienced in working with children and for children and not just for the sake of punishment measures;*
- *In certain cases the decision making power should be removed from the commissions and granted to the courts, where the professional judges can decide what to do with the child, for example, when a commission composed of a psychologist and a secretary makes the decision to send a child to boarding school, this should be avoided and completely disregarded;*
- *A special electronic database should be established and the State Statistics Committee should be required to input the forms which should be completed by the executive committees, the full information and data of children dealt with by the commissions should be included. It will help to monitor and oversee the situation*

---

⁵¹ Article 432.1 of the Criminal procedure code of the Republic of Azerbaijan: "The investigation concerning a minor shall be conducted, as far as possible, by special departments of the investigating authorities, or by persons who have relevant work experience with minors."

⁵² Data provided by the Ministry of Internal Affairs, the Head department on public security, unit for children and adolescents, 2005

---

and provide the necessary, preventive and supportive measures to reveal, the sometimes hidden, or latent problems in particular regions and also to monitor the efficiency of the work of Commissions themselves.

- *A special monitoring body, assigned by the Cabinet of Ministers or Ombudsman for Children's Rights, if it were to be created, should be able to independently monitor the work of commissions in the regions, through their interactions with children, their parents, schools, police officers and other interested parties.*

3. The Recovery and Social Reintegration of the Child (Art. 39)

The State does not provide protection, orientation and supervision, guidance, probation, family placement services and general and vocational education programs, in order to ensure the adequate treatment of children in the juvenile justice system. The Republic of Azerbaijan needs to develop a legal framework for the supervision of juvenile offenders, as well as the forms of integration to be applied to them.

The socialization and the education of these categories of children would become the task of social workers and educators, belonging to a child protection service, a type of institution which is currently non-existent, and not the task of the police, as it is currently the case.

It is also necessary to draft and implement social policies and to perform actions in the field of juvenile crime, which presuppose, assess, then explain and combat, the conditions, which generate and accommodate, anti-social behaviour among young offenders. Activities must also be undertaken to prevent and curb the juvenile crime phenomenon and ensure the social rehabilitation of children exhibiting anti-social behaviour.

The State must offer a range of care, recovery, orientation, supervision, guidance and probation, or family placement services and general educational and vocational programs, in order to deliver an adequate service and the proper treatment of children, within the juvenile justice system. Hence the need for a legal framework that facilitates the supervision of young offenders and the forms of integration to be applied to them, including the education of these children by social workers and educators, from a newly formed child protection service, instead of the police.

In order to improve the situation in the field, a set of actions is required, such as:

- improving the legal framework, through diversification of the types of punishment applied to young offenders, by increasing the share of sanctions that do not deprive juveniles of their liberty;
- independent monitoring body – ombudsman for children's rights should be established;
- specializing courts of law, attorneys and prosecutorial bodies, in cases involving young offenders;
- special social services must be created, within the system of Commissions on Minors' Affairs and the Protection of the Rights of the Child;
- The creation of a juvenile justice system, which observes the UN and European standards in the field.

Practical recommendations to for the improvement of situation in administration of juvenile justice in Azerbaijan:

A possible step in reforming this sphere of social life is the adoption of a new law on juvenile justice and bodies and agencies to administrate the Juvenile Justice system. A separate law is needed, in order to provide a legally defined approach to the cases of minors and to define all the procedures, covering pre-arrest, arrest, pre-trial, trial, detention and release in one law, which would create favourable ground for monitoring, control and implementation of the law and any violations which may occur.

Practical recommendations related to implementation of the UN Convention on the Rights of the Child and other international documents on juvenile justice:

- Increase monitoring efforts of the implementation of the CRC by all the relevant state agencies;
- Encourage monitoring of the implementation of the CRC by NGOs. Special attention should be paid to the access of NGOs to the following institutions: Temporary Detention Facilities of the Ministry of Interior, Pre-Trial Detention Centres (SIZO) of the Ministry of Justice, prisons and other detention facilities, special correctional schools, psychiatric hospitals, and orphanages;
- Gather disaggregated data, on different aspects of children's lives. Ensure public access to information related to the situation of children, including children in detention. If necessary, revise the relevant by-laws;
- Ensure the effectiveness and accessibility of complaint mechanisms that children can use in order to protect their rights and that can also be used by children's rights advocates and legal representatives.
- Establish a special education program on the administration of juvenile justice in the Baku State University, the Nakhchivan State University, Training and Education Centres of the Ministry of Justice and the Police Academy and other private high schools;
- Exert greater control over the reformation, rehabilitation and psychological counselling and social reintegration processes of minors whilst serving their sentence and continued for some time immediately after release;
- Review the punishment in the child's best interests, considering the child's improvement and not the just punishment;
- With the aim of preventing the repetition of crimes, introduce a probation service into the courts, where individuals work with the children who are in conflict with the law, in order to effectively improve their behaviour;
- Humanization of working practices, within the prison system, or of the forced measures of reformation through persistent observance of human rights and the rights of the child;
- Launch an objective inquiry and evaluation service, to reveal the root causes of juvenile crime and establish an efficient state policy to overcome it.
- Create mechanisms which encourage children to express themselves, especially in institutions, medical establishments, schools and courts;
- Review the legislation and remove legislative obstacles to creating organizations for children themselves;
- Create effective complaint procedures for violations of the civil and political rights of children.
- Revise and control the punishments used in different institutions;
- Revise how the justice system deals with cases involving minors and undertake a range of actions, including amendments to the legislation, development of practices and training for personnel, to take children out of the general justice system and create a separate juvenile justice system;
- Create separate juvenile or family courts, or adopt a specialization of judges within the regular courts;
- To be able to immediately transfer to the courts, the competence of sending children to special correctional schools and to centres of rehabilitation and adaptation of minors;
- Reform special correctional schools, into open and semi-open institutions, which function in accordance with international standards;

-
-
- *Ensure respect for basic rights immediately after the arrest and the right to habeas corpus, in relation to children who are put in reception-transit centres for children and special schools;*
  - *Ensure that pre-trial detention is used only in exceptional cases:*
    - *to ensure that, the gravity of crime a child is accused of, cannot be the only reason for applying pre-trial detention;*
    - *other measures should be considered first and the reasoning why they can/cannot be applied, should be stated in written form by the investigator, prosecutor and judge;*
  - *Ensure access to a lawyer at all stages and eliminate all obstacles in the regulations and practice, which stipulate that a defence lawyer's actions depend on the decision of an investigator;*
  - *Urgently improve conditions in pre-trial detention, including Temporary Detention Facilities (KPZ) of the Ministry of Internal Affairs;*
  - *Ensure that the terms of pre-trial detention are respected, are as short as possible and that children are separated from adults at all stages.*
  - *A special youth prison shall be established, as a separate entity, in order to accommodate young offenders between the ages of 18-25.*
  - *Children who reach 18 years of age while in juvenile prison, shall not be transferred to the adult prisons and shall not be placed with adults in any other penal facilities. Otherwise, these children shall be granted special rehabilitation and reformatory measures, or placed in special penal institutions for young offenders.*

Along with the process of the separation of juvenile or family courts:

- *Ensure the efficient and regular monitoring of implementation of recommendations, in relation to the examination of cases involving minors, by the Supreme Court and local courts;*
- *Adopt necessary changes to the Criminal Procedure Code, to ensure that representatives of the child (parents, pedagogue, psychologist), can be present during any interrogation of a minor, independently of his/her status (as witness, accused or victim);*
- *Urgently revise the list of possible punishments, applied to minors, and introduce alternative possibilities for punishment (except the deprivation of liberty,) for children aged 14-16 years old;*
- *To exclude "arrest" (short term detention), as a punishment that may be applied to minors. Or, change the substance of "arrest" and ensure that basic rights, such as contact with the outside world, are respected;*
- *Revise the criminal legislation and humanize it; urgently shorten the term of imprisonment for minors, especially in case of theft and car theft;*
- *Ensure the respecting of the principles of a fair trial aiming for reasonable timing and of finality of court decisions;*
- *Ensure the respect of criminal procedural legislation and abolish the practice of taking explanatory notes before the first interrogation;*
- *Change the court room environment, including not placing accused children in a cage, during court hearings.*
- *Ensure the access of children to quality translation services, at all stages of examination of a case, if needed.*

In relation to the justice system as a whole in Azerbaijan:

-
-
- *Revise the process for screening judicial candidates. The CRC and UN international standards on Juvenile Justice (Beijing rules), as well as Tokyo rules and Riyadh principles, should be included in the tests for those who are going to become juvenile judges.*
  - *The practice of additional investigation should be abolished as it violates the principle of presumption of innocence;*
  - *Encourage public control over all places of restriction/deprivation of liberty and efficient complaint mechanisms.*
  - *Ensure that lawyers, future judges, police officers and representatives of commissions are given special training, as part of their overall institutional education and/or education, through the course of improvement of qualification in the area of juvenile justice.*

Practical recommendations related to improvement of performance of Commissions on Minors' Affairs and protection of the rights of the children:

- *In certain cases the decision making power should be removed from the commissions and granted to the courts, where the professional judges can decide what to do with the child, for example, when a commission composed of a psychologist and a secretary makes the decision to send a child to boarding school, this should be avoided and completely disregarded;*
- *A specialized database, with all the relevant information provided by the commissions, should be established. This database should contain data, such as numbers of children dealt with by commissions, types of offences committed, decisions made, provision of any services for redirection of children to residential institutions, adoption or guardianship, social and community works, rate of repetitive offences and many other indicators. The State Statistics Committee should be required to input the forms which should be completed by the executive committees, the full information and data of children dealt with by the commissions should be included. It will help to monitor and oversee the situation and provide the necessary, preventive and supportive measures to reveal, the sometimes hidden, or latent problems in particular regions It would also be helpful to monitor the efficiency of the work of the Commissions themselves and assist in the building, networking and sharing of experiences and best practices among the commissions.*
- *A special monitoring body, Ombudsman for Children's Rights, if it were to be created, should be able to independently monitor the work of commissions in the regions, through their interactions with children, their parents, schools, police officers and other interested parties.*
- *Special guidelines for the preparation of quarterly reports should be compiled and submitted by commissions, in order to require the commissions' representatives, to analyse the situation and propose to undertake the necessary set of measures, to improve the situation.*

List of issues to be raised by the UN committee on CRC to government delegations of Republic of Azerbaijan:

It would be helpful to request the government of the Republic of Azerbaijan to:

- *Provide concrete examples (names and details of the cases), when the Convention was taken into court (and used as a reference in a court verdict/decision), if such cases exist;*
- *Provide concrete examples of cases when the CRC was used by prosecutors and other state bodies, as a basis for complaints/cases to the courts, to protect the rights of the child, or prevent the imprisonment or other types of punishment, which would be in contradiction to the CRC and other UN international standard rules on administration of juvenile justice;*

-
-
- *Provide information on how the Resolution on Judicial Practice of the Supreme Court/Plenum of the Supreme Court, the Appeal Court and the Constitutional Court is implemented, i.e. provide concrete references to cases involving minors, which were considered by the chairperson of the courts.*

C. Children in Situations of Exploitation

1. Economic Exploitation of the Child, and of Child Labour (Art. 32)

According to the NGO Alliance survey, more than 55% of the children in Azerbaijan currently perform some kind of work. More than 50% of these children spend over 4 hours on daily work⁵³. In rural areas, the situation is worse - the majority of families engage their children in work on farms and in the agricultural field. A total of 80% of refugee and IDP children above the age of 10, are involved in different types of work. Also the majority of refugee and IDP children are forced by the situation and/or encouraged by parents, to leave their place of residence, the refugee or IDP camp, to travel to Baku and earn money to support themselves and their families. The school-children in villages and rural areas are engaged in seasonal jobs on a daily basis. Children particularly, work in the collection of agricultural products and often work for several hours under the hot sun, without any safety measures or precautions, including protection from sun stroke, or any accidents, from the use of different tools and preventive measures against snakes.

The number of street-children is increasing, particularly in large cities, with the most severe concentration in Baku. Children on the streets are engaged in many different types of work, from couriering different products, to trade, the cleaning of residences, washing cars, collecting money in buses or even involved in theft and shoplifting. Very often, these children are beaten and abused by adult employers and policemen who often extort money from them.

Working children are less likely to attend school and more likely to drop out. Due to this tendency, children can fall into a vicious circle of poverty and despondency.

Training on methods of countering the economic exploitation of children should be given to the staff in police departments, the bodies of guardianship, the departments of labour and social protection, the departments on youth affairs, the commissions on women and children, teachers, parents, the members of the school councils, prosecutors and tax officers. The staff of the special department within the Ministry of Labour & Social Protection must all be trained to deal with the issues of monitoring and preventing child exploitation, throughout the networks of labour offices, existing in all the regions of Azerbaijan. It is a positive sign that, the NGO Alliance has been approached by the Department of Child Labour with the Ministry of Labour & Social Protection to get assistance with information, practices and expertise in the field. The NGOs, expressed an interest and commitment towards a newly established department and staff, who will work closely with civil society and contribute to finding a solution to child exploitation. Well-developed monitoring and assessment programs should indicate the progress in identifying and combating exploitation. The complaints from the children and information coming from members of the community should be also used as an index of developments in this area. A system of supervision and control, over the employment of children, by private businesses and entrepreneurs should be developed.

2. Sexual Exploitation and Sexual Abuse

There are currently no credible studies or statistics, concerning the sexual exploitation of children in Azerbaijan but there is direct and indirect data, which confirm the existence of this phenomenon, both inside the country and with human trafficking abroad.

---

⁵³ The conducting of 5 research studies on the situation of children in Azerbaijan as the part of the project on preparation of the NGO Alternative Report to the UN CRC Committee, 2005 (the study involved 20 regions of Azerbaijan and 10.000 children, 3000 parents and 2000 teachers)

In order to protect the children from any form of sexual abuse, special legislative provisions need to be improved in order to form a basis for punishing the use of minors for the distribution of pornographic images and materials, as well as for the commercial exploitation of children, through sex tourism networks. The criminal protocols also need to be improved, by the addition of special norms, to protect children who have been the victims of sexual abuse. Unfortunately, the state has not initiated any activities, or adopted any policies related to sexual exploitation and child pornography. However, it is important to note, that the current legislation, provides favourable grounds for improvements in these areas. In terms of the acts which are considered illicit, in relation to child pornography, article 3, paragraph 1 (c), of the Optional Protocol on the sale of children, child prostitution and child pornography lists “producing, distributing, disseminating, importing, exporting, offering, selling or possessing child pornography”. National laws largely refer to the same list of illicit acts. The same is true for jurisprudence, which is progressively defining what is understood as an illicit act. Here we would like to focus on the punishment of persons who have committed sexual abuse and sexual exploitation and support the victims of these violent acts. Azerbaijan’s legislation does not specifically define child pornography. However, material that promotes or supports the sexual exploitation of children and young persons is considered “objectionable” and is illegal. Such material need not involve the direct sexual exploitation of children in order to be objectionable. Cartoons, fictional text, “morphed” images and pictures of adults dressed to appear as young persons, can be found objectionable. The jurisprudence has clarified that, photographs of nude children in sexual poses can be considered objectionable (child erotica), even where there is no sexual activity.

The law does not outline specific illegal acts, with regards to the “watching”, copying, saving and keeping of child pornography materials on CD Rom or floppy disks, or other means of temporary or permanent storage devices. Children are often abused by their parents; the number of children sexually abused by their parents is on the increase in Azerbaijan. Even in regions where there are strong community ties, there are increased reports of sexually abused children.

Father raped his daughter

“The criminal case on the rape of a 16 year old girl was considered by the Court for the Most Serious Crimes. The court convicted the father to 15 years of imprisonment. The father of the girl X raped her when she was 12 years old and then two to three times per week for the last 4 years.

The mother of the girl X died in 1996. After living for some time with her grandparents X and her brother were taken from grandparents to their father’s new house. Her father prohibited her from going to school since 2000 and within 6 months he raped her for the first time. He warned her not to tell anyone, otherwise he would kill her. This situation would have continued had the children not been able to escape from the house and run to their grandparents. Their grandparents called the police and the father was taken away. Now he will serve 15 years in prison where life will be difficult because the prisoners look unfavourably upon persons convicted according to the article of the Criminal Code on the rape of children.”⁵⁴

Angry response

The Court for the Most Serious Crimes considered the case on commitment a rape (Article 149.1 of CC of AR) and killing to death (Article 120.1) of a 17 year old girl, a citizen of Baku.

The girl became the subject of the crime as the part of action against her father – the neighbour of the person convicted. The Court convicted the person to 14 years of imprisonment.”⁵⁵

The analysis of newspapers revealed, that sexual violence and abuse against children, including the cases committed by the parents, happen more than three to five times per month. The majority of these cases, which often go on for several months or years were discovered by chance. However, it is obvious that the numbers are much higher. It is believed that the children living with single-fathers and in the guardianship of relatives are at

---

⁵⁴ “Zercalo” newspaper, #86, 7 May 2005

⁵⁵ “Ejednevniye Novosti” newspaper, #18, 6 May 2005

---

highest risk of being sexually abused and exploited. Unfortunately, the Commissions on Minors' Affairs and the Protection of the Rights of the Child do not play the necessary role in revealing such cases and preventing them. The increase in the cases of sexual abuse and sexual exploitation are the direct result of the absence of regular, periodic and *ad hoc* monitoring and assessment mechanisms to be implemented by the Commissions on Minors' Affairs and the Protection of the Rights of the Child and also by the Commissions on Guardianship and Adoption.

Online enticement of children for sexual acts, "Internet grooming or luring", is becoming an alarming phenomenon. Research undertaken in Azerbaijan's capital, Baku, illustrates worrying dimensions of the problem. According to the research, of the 82 per cent of Azeri children using the Internet, or using the online services, 75 per cent of them have received proposals to meet off-line and 25 per cent accepting this proposal met a stranger. Thirty-eight per cent of children have been coerced into unwanted sexual conversations, accompanied by the sending of pornographic images (10 per cent), requests to send pictures (76 per cent) and meeting proposals (79 per cent). Azerbaijan has no legislation regulating grooming and online chat services⁵⁶.

Internet service providers (ISPs) can play a vital role in fighting against child pornography. Many argue that ISPs have a moral responsibility to prevent abusive images on the Internet. Many ISPs have done nothing to educate the children using their services (e.g. by producing online guidelines, filtering spam, warning about usage and monitoring sites containing child pornography and other dangerous sites). However, self-regulation of the Internet does not seem to be enough to prevent Internet-related crimes against children.

It is believed that civil society, the parents, adults and special units within the law enforcement agencies, must be involved in the struggle against child pornography. Several initiatives should be implemented to protect children from Internet-related crimes and abuses. Most of them should focus on the protection of children when using the Internet. From awareness-raising campaigns to help-lines, a wide range of measures must be undertaken to equip children and their families, with the skills and tools to protect them against the risks of abuse, or to report web sites with abusive content, to the relevant state agencies.

Regarding legislation, there are the followings recommendations:

- (a) To attach criminal consequences to the conduct of each participant, in the chain of child pornography, from production to possession, complying with article 3, paragraph 1 (c), of the Optional Protocol;
- (b) To introduce legislation creating the offence of "Internet grooming or luring";
- (c) To introduce legislation for ISPs envisaging, not only their obligation to remove or prevent access to illegal material of which they have knowledge, but also establishing a minimum monitoring obligation to prevent online child pornography;
- (d) To consider the adoption of legislation on child erotica;
- (e) To ensure that the legislation on child pornography protects all children under the age of 18, regardless of the age of sexual consent.

The creation of specialized units within law enforcement agencies, dealing with Internet-related crimes is essential. These units must be adequately equipped, not only in terms of technological means and expertise, but also be resourced with staff conversant with children's rights. Law-enforcement agencies should seek the collaboration of help-lines and ISPs, in investigating cases and in identifying future challenges brought on by new technology. The protection of victims of child pornography has been a neglected area in responding to the problem.

More efforts and coordination are needed to:

- (a) Identify the victims of abuse;
- (b) Provide them with rehabilitation programmes and adequate compensation.

---

⁵⁶ A Survey on internet grooming services in Azerbaijan, NGO Alliance for Children's Rights, 2004

Awareness raising initiatives should involve children and adolescents. Peer education activities have proven particularly successful in this area. A creative use of the media is crucial to get the message across. Awareness-raising campaigns should: train and sensitize journalists; make use of less traditional means of communication to convey messages (e.g. use cereal packets, target fast-food chains, use of the advertisements in airports and in-flight videos and so on).

The private sector is an indispensable ally in this fight. Self-regulatory initiatives are to be encouraged. In particular, credit-card companies can play a crucial role in stopping the businesses which support online child pornography. We urge the AzeriCard Company, to make all possible efforts to avoid accepting payment to child pornography web sites.

There is a need to set up specialized crisis centres, which can accommodate children for long periods of time and provide qualified psychotherapeutic services, to help child victims of domestic and sexual abuse. The law on the rights of the child should be amended to include the procedures which provide assistance to the child victims of sexual and physical violence. This procedure should include crisis centres and should regulate the annual financing of rehabilitation and assistance programs and centres.

3. Sales, Trafficking and Abduction

During recent years, Azerbaijan has become part of the international network of the illegal trafficking of human beings, which has become a well organized and extensive phenomenon, most of the victims of trafficking for prostitution being women.

The problem of child trafficking, along with the trafficking of women, has attracted the urgent attention of society, as an emerging social and criminal problem, since 1997, when civil society organizations started to work in this area. In 1998 the court convicted citizens of Azerbaijan (medical personnel of several clinics), for the sale of 13 children to Israel. Despite the fact, that the investigation confirmed the sale of children, these health workers, lost only their jobs and have not been further punished. The fates of 7 out of 13 of these children remain unknown. In fact 6 of them were sent to Israel and no further information on their present status has emerged⁵⁷. The NGO report, mentions children going missing and being sold, almost every year but still, the State, does not implement the necessary measures to prevent the sale of children and reveal the criminal network, which exists in Azerbaijan. "Children have already become the subject of sale in Azerbaijan. The fortunes of 121 children, who went missing from three institutions of the Ministry of Health (a nursery, institute for child and maternal care and a children's hospital named after A. Garayev), during the period of 2000-2001, are still unknown. These three children's institutions have been nick-named, the Bermuda triangle because of the amount of children that go missing there. These missing children have been sent from nursery to the aforementioned medical institutions and never returned. Despite the fact that we approached many state agencies, including the Ministry of Internal Affairs, no one appears to be concerned about the welfare of these children"⁵⁸. The fact that the sale and trafficking of children has become an emergency, is also outlined by the situation where the figure provided by the deputy of Parliament, for children who underwent international adoption, was 630 children and the figure provided by the Minister of Health was 532. Due to the facts revealed by civil society, public attention was drawn to this problem and state law enforcement agencies initiated several parallel investigations on the suspected cases of trafficking and the sale of children, which had already occurred in 2004.

In 2004, the Baku police department arrested a woman who was attempting to sell her 14 year old cousin for 3,000 USD. In 2004 the Republican Prosecutor's Office and the Ministry of National Security, started a joint investigation over the violations of the adoption legislation of Azerbaijan, which happened as a result of complaints from the several US citizens who had been trying to adopt children with physical disabilities since 2002. Another case of sale and trafficking occurred in Azerbaijan involving the baby of an imprisoned woman.

---

⁵⁷ Helsinki Citizens' Assembly, Medical and Children Commission, Zerkalo newspaper, #27, 2004

⁵⁸ Helsinki Citizens' Assembly Medical and Children Commission, Azadlig newspaper, 25 February 2004

The child was sent to the child clinic after birth and subsequently disappeared. The Red Cross society required the clinic to disclose where the child's grave was located and the officials of the clinic refused⁵⁹.

A survey conducted by the local NGO "Clean World"⁶⁰, revealed that in recent years there were 500 women who had been the victims of trafficking and 11 of these were children, out of which 87% were trafficked to UAE and Turkey.

"11 children begging in streets took part in the survey. 8 of them were boys and 3 girls. Their ages were 10-13 years. 6 children were Azeri and 2 Talish, 2 Russian and 1 Lazghi minority. There were 5 children from refugee camps in Barda and one of them was an orphan. These refugee children were sold by their neighbours for 200 USD. One of the children was sold by his mother for 5 bottles of vodka and another for 1 set of vodka. All these children were re-sold to other people for 150 USD. Two children (a brother and sister) were sold by their father for 25 g of narcotics. Some of the children mentioned that they were kidnapped. These victims said they are beaten, kept hungry, kept in closed cells and forced to beg in streets. Some of the boys and all the girls told that they have been raped"⁶¹.

Based on the information reported in newspapers the cases of trafficking, kidnapping, sale and abuse, the "Clean World" Social Public Union, provided the following aggregated data, presented by the police agencies, NGOs and/or independent sources:⁶²

№	Age group	Number
1.	1-10 years old	19 children
2.	12-13 years old	17 children
3.	Adolescents	24 children

Independent experts say that these figures are much higher but they are hidden. The current legislation of Azerbaijan does not mention the sale of persons, as a criminal act and there is no punishment for this act. One of the urgencies for Azerbaijan is the necessity for drafting a *Law on trafficking and the sale of persons* and subsequently, the establishment of the implementation mechanism for this law, based on prevention, the protection of victims and the punishment of the perpetrators. The law was discussed in parliament in April 2005 and a number of gaps and omissions were taken into account, by the experts and deputies of the parliament. The law would provide grounds, for considering the sale and trafficking of persons as a criminal act and necessary amendments for this will be made in the Criminal Code of Azerbaijan⁶³. The non-governmental organizations have proposed a set of actions, meant to reduce and eliminate the trafficking of women and children in Azerbaijan, with support from the OSCE office in Baku. A special centre within the Ministry of Internal Affairs has been established and a special national plan of action has been approved by the President's Decree. The National Plan of Action against Trafficking and Sale was established last year but a coordinator has not yet been appointed. The Ministry of Internal Affairs also reported an increase in these types of criminal cases, during the period of 2004-2005, which is a very positive sign. The number of child victims sent for treatment, as the result of trafficking was 150 in 2004, and 33 episodes of trafficking were uncovered and 48 people were tried by investigatory agencies. Another positive sign was the increase in the number of adults convicted for the sexual abuse of children, in the last 4 years. According to the official data, persons convicted for child trafficking totalled 6 in 2002 and 1 in 2000⁶⁴.

Although many internationally known sources (Human Rights Watch, US Department of State, IOM⁶⁵) mention Azerbaijan as the country of origin and transit for trafficking in women, there is no reliable data on the mass

⁵⁹ The Helsinki Citizens' Assembly Medical and Children Commission, 2004

⁶⁰ A Brief Report on the Survey of Victims of Human Trafficking, conducted by the "Clean World" Social Union for Civil Rights with the assistance of the Johns Hopkins Institute, Baku-Azerbaijan, 2005

⁶¹ Victims of human trafficking, report by "Clean World" Social Public Union, 2004

⁶² Victims of human trafficking, report by "Clean World" Social Public Union, 2004

⁶³ 29.04.05 «Ayna» newspaper № 80 (1022)

⁶⁴ The Azerbaijan State report to the UN General Secretary Study on Violence, www.studyonviolence.org, 2005

⁶⁵ www.iom.org, www.hrw.org

---

trafficking of children. “Unfortunately, it is extremely hard to trace the actual number of trafficking victims and activities because of the covert operations and the fact, that no complete picture of trafficking in Azerbaijan has been drawn. In 2004, the Women’s Crisis Centre and a number of other NGOs carried out a series of special studies on this problem. According to the studies, which were carried out in Baku city, Ganja, Shamkir and Mingchevir, 110 victims of trafficking were revealed, of which 73 were women aged 18-53 years old, 7 were children aged 12 - 13 years old, 20 were adolescents between 14 -17 years old and 10 were men aged 30 - 40 years old. The victims of trafficking, most frequently are women, who have been subjected to rape, including the ‘dishonoured’ girls, victims of sexual solicitations in the workplace and single women, who provide for their whole family, often including their parents and children⁶⁶”.

The NGO “Clean World” recently performed a special study and activities to help raise public awareness of people trafficking. Through the support of OSCE, the conducted a survey that revealed the following data: 309 victims, including 11 children trafficked. The number of women trafficked to Turkey alone was estimated at 500-600 and up to 2000 depending on the season⁶⁷. The children involved in the survey, aged between 10-13 years old, were involved in street begging and have been almost always sold by parents, relatives or neighbours and half of them are refugees. The vast majority of these children were forced to use drugs and all the girls and some of the boys, said that they had been raped.

Moreover, the provisions of the criminal and civil legislation are inadequate. There is a need to undertake pointed research into child-trafficking. The status of a trafficking victim should be legislatively defined. The procedure for identification of a victim should be regulated by the legislation. Standards and precedents should be developed and supported by legal provisions. In cooperation with NGOs, the government should develop national standards for providing legal and any other types of aid to the victims of trafficking, particularly children. In its current status, the law-enforcement agencies and the judicial system are not ready to tackle these types of crimes effectively. The government should train experts on combating the sex-trade and investigating sex-crimes and also revealing the organizations that work as a cover for the traffickers. The NGOs can help by training specialists to work with the victims of trafficking. Evidently, the current criminal legislation and the separate law on the rights of the child, should contain prohibitive and restorative measures, for the purpose of protecting the rights of child victims of trafficking and shielding them from trafficking or abduction. The NGOs’ experience of help lines might prove useful once the government facilitates specialized help-lines for illegal migrants and traffic victims.

D. Children of the Minorities and of Other Indigenous Populations

Article 30 in the Convention on the Rights of the Child, is dedicated to the protection of a child belonging to an ethnic, religious or linguistic minority, against a denial of his or her right, “in community with other members of his or her group, to enjoy his or her own culture, to profess and practice his or her own religion, or to use his or her own language”. The content of this article is reflected in the fundamental law of the country, the Constitution of the Republic of Azerbaijan, as well as in the *Law on Education* and the *Law on the Rights of the Child*, which grant equal opportunities for education to all children, including to those belonging to ethnic minorities.

The State of Azerbaijan ensures equal rights, to acquire both their mother tongue and the official language, to all children, irrespective of their nationality. Owing to various cultural programs and exchanges, they have the opportunity to spend time in the countries where their mother tongue is the national language and where they can study their own history and language. There are number of Culture Houses supported by the State in major residential areas of the minorities. Some of the minorities have their own newspapers disseminated amongst the local population.

---

⁶⁶ A Brief Report on the survey of victims of human trafficking conducted by “Clean World” Social Union for Civil Rights with the assistance of the John Hopkins Institute, Baku-Azerbaijan, 2005

⁶⁷ The UNICEF Report on situation of child protection system in Azerbaijan, 2005

The Situation of children in Nagorno-Karabakh and 7 surrounding regions and territories of Azerbaijan, occupied by Armenia:

According to the unofficial data, provided by different sources, the number of children in the Nagorno-Karabakh region of Azerbaijan, including the children living in the two other regions of Azerbaijan also under occupation, (Kelbajar and Lacin) is 22,000 children. Although the official data is not precise and differs, depending on whether it was provided by Nagorno-Karabakh authorities residing in Xankendi/Stepanakert, local authorities in regional centres or by the heads of villages. The settlement figures for the areas discussed in the report prepared by the FFM of the OSCE in 2005, estimated the figure, which does not completely correspond with ones provided by Nagorno-Karabakh authorities. The regions, whose populations the FFM has interviewed, counted or directly observed, as follows: in Kelbajar District there are approximately 1,500 settlers; in Agdam District between 800 to 1,000, in Fizuli District less than 10; in Jebrail District less than 100; in Zangelan District from 700 to 1,000; and in Kubatly District from 1000 to 1,500 settlers. Thus, the FFM's conclusion on the number of settlers does not correspond with the population, figures provided by the local authorities, which were higher⁶⁸.

In any event, these children are in great danger from social, health, education, environmental and other conflict generated problems, including landmines.

Landmines are a major problem affecting child survival and development in the Nagorno-Karabakh region of Azerbaijan and all other regions around the territory currently under occupation by Armenian forces. The report prepared by the HALO Trust, which has been working in Nagorno-Karabakh for landmine awareness and clearance programs since 1995, identifies regional centres, such as Askeran, Mardakert, Martuni, and Hadrout as most at risk, but these are only the areas authorities know about. "There are over 15,000 hectares of minefields in Karabakh", Hakobjanian says from his dilapidated government office, overlooking the central square in the capital, Stepanakert. "Only 500 hectares have been cleared". "It's very difficult to figure out where the rest of the mines are", he continues. "Even around Shushi, which is supposed to be clear, a car was recently blown up by an anti-tank mine", "but the organization managed to destroy over 250 mines during the first few months of 2002", says Shane Pritchard, the program manager for the HALO Trust in Karabakh. "There aren't mines everywhere but it's obvious that there are likely to be many in areas where fighting took place", he explains. Largely due to the clearance work of the HALO Trust, as well as information campaigns run by the International Committee of the Red Cross (ICRC), casualties from incidents involving landmines and UXO have been steadily decreasing. In 1995, soon after the cease-fire agreement, there were 64 landmine casualties; in 1999, 30 people, over half of them children, were injured or killed. Last year in 2001, casualties declined further with 14 injured and four deaths, none of them children. "Our educational program targets 228 schools and an estimated 22,000 children in Karabakh, as well as Lachin and Kelbajar", says Christopher Mehley, head of the ICRC office in Stepanakert. "A peace deal will be signed one day", adds Simon Porter, former program manager for the HALO Trust in Nagorno Karabakh, "and we are in the perfect situation to tackle the problem, sooner rather than later. Otherwise, there will be significant problems when villagers attempt to farm their land, or when refugees and Internally Displaced People [IDPs] return to their homes"⁶⁹.

As a result of the war initiated by Armenia, the population of Nagorno-Karabakh, particularly the child population is under major threat. The insufficiency of finances and the low level of economic development are causing major problems, for the improvement of social and health services to children. The film captured in 2004 by Georgian cinematographers, with support from the LINKS organization, showed how children are exposed to violation of all their rights. There is no precise data on the number of street-children, orphans and unattended children, currently in the Nagorno-Karabakh, region but the film showed that their numbers are on the increase every year. The conditions for families are worse, there is an absence of basic hygiene materials, the majority of houses, schools, policlinics and clinics, have been destroyed and despite the ceasefire of 1994 and the massive financial aid provided by US Congress, USAID, the Armenian Diaspora worldwide and other

---

⁶⁸ The OSCE Fact-Finding Mission (FFM) to the Occupied Territories of Azerbaijan Surrounding Nagorno-Karabakh (NK), 2005,

⁶⁹ first published by Transitions Online, 2002; This article was also extensively referenced in the International Campaign to Ban Landmines (ICBL), the Landmine Monitor Report 2002 section on Nagorno-Karabakh

---

---

international donors (it is important to note that just the US Congress support to Nagorno-Karabakh is more than the financial aid to Azerbaijan). The so-called “government” of Karabakh, has done nothing to improve the situation of the population and children in particular. The interviews conducted by Georgian journalists, during the production of the film mentioned above, showed major discrepancies between the population of Nagorno-Karabakh and the Armenians, from Armenia and other countries around the world, who were resettled by the Karabakh government. Most of the towns and villages have several families living there, with no access to medical care and social services. The film demonstrated the intolerance of the population to the current “government”, due to the absence of social care and medical and health services, the lack of sanitation, education, water and major poverty.

The existence of worsening problems in the spheres of health, social care, education and the development of children in the region, were reconfirmed by the so-called minister of education and science of the unrecognized Nagorno-Karabakh republic Gamlet Grigoryan, in his appeal to UNESCO and other international organizations, to support initiatives to solve the problems in these areas, the majority of which are catastrophic.⁷⁰

At the present time, there are 6 street-children, who beg in the streets of Xankendi, (former Stepanokert) town of Nagorno-Karabkh region of Azerbaijan. According to the official data, from local authorities, the number of street-children has decreased by 7, since the year 2000. However, 56 children are registered with the town’s Department of Internal affairs, of which 20 children committed crimes, (26 minor offences) and 10 children are begging and living on the streets. Despite the local authorities of Nagorno-Karabakh adopting a program to decrease the number of street-children throughout the region, the initiative has not been fully implemented. The rehabilitation and reintegration services, currently available in the region and particularly in Xankendi town, only allow for children to be sent to boarding and military schools.

The education system has not fully recovered since the ceasefire. The majority of schools have been destroyed and only parts of some schools in Xankendi have been refurbished and equipped with computers. The books are not free and parents are forced to pay for them. However, poor families are entitled to the provision of free books. The teachers receive the same salary as in other regions of Azerbaijan, about 60 USD but this amount is not even enough to support one person for a month. The majority of teachers work as private tutors for well-off families and this is one of their main sources of income. The war, initiated by Armenian forces, had a devastating effect on the Nagorno-Karabakh region’s educational system. Forty-nine schools were destroyed during the war, particularly, those located near the frontline. Considerable damage was done to the school furniture and equipment. Overall, 46 schools, 66 cultural centres and 158 new gymnasias need to be constructed, while 67 schools, 104 cultural centres and 8 gymnasias need to be repaired and refurbished with furniture and educational equipment.

The population and their problems can be divided into two distinct categories that will require two separate approaches to providing sustainable solutions. The majority of the local population, currently living in the region, are those who were living there before the war and about 3,000 people were settled there as IDPs from other regions of Azerbaijan, due to the war. At this time, about 3,000 IDP families from Azerbaijan’s other regions and 6,300 local families, who previously resided in the region and lost their homes during the war, require permanent housing and the essentials for basic living. This will require the reconstruction of 4,541 private homes and 68 multi-story apartment buildings.

The results of the recent OSCE Fact Finding Mission to the Nagorno-Karabakh region, requested by the Azerbaijan party, has provided information on the current situation in the occupied territories. In the Kelbedjar region, The Settlement Authorities in Stepanakert/Khankendi, estimate that approximately 2,700 people have settled in this area. This would considerably exceed the FFM’s estimate of approximately 1,500 settlers in the areas visited, based on interviews and direct observation. The overwhelming majority of houses have been destroyed and throughout the area, an average of no more than ten percent of the houses and lots have been reconstructed for proper use. The Kelbajar authorities provide basic social services. Kelbajar has a school accommodating some 80 to 100 pupils and a basic medical facility, with two doctors and a nurse.

---

⁷⁰ Кавказский узел/Новости, 23/4/2002 (Caucasus News) based on information from the Arminfo news agency

---

Some said a kindergarten will soon follow, to be built with Diaspora money. There was no post office and the houses were not numbered. The only public transportation was an infrequent bus to NK. Most residents said they had not received any support from officials, displaying some discontent in this regard. They said that they pay no taxes and that their electricity was heavily subsidized, although they did not consider this an incentive for settlement. Most money for infrastructure projects comes from the Diaspora, either directly to settlers from relatives, or filtered through the administration. For example, the schools in Kelbajar and Chaikend have been financed by wealthy Armenians, living in Iran and Russia respectively. Although the Nagorno-Karabakh authorities cover teachers' salaries, basic health care and electricity, the overall influence of NK seems weak. In fact, the FFM only learned of one visit in the last five years by NK officials.

In Boyachmedly, a man with a family of four said they had arrived three years ago, after being displaced from Azerbaijan and living for some time in Stepanakert/Khankendi. He said 67 people lived in the village, including 27 children. He considered the place his home but would return to his village of origin if possible⁷¹.

In Agdere region, the FFM investigated a two-floor school in the middle of town, which was built two years ago, with money from donors (relatives and charitable Armenians in Russia). Around 35 children were taught (above eighth grade), by five teachers. The FFM discovered that the teachers' salaries were not paid by Stepanakert/Khankendi but by voluntary contributions. The school was large and surrounded by a well-built fence and a well-kept dirt soccer pitch. The school had more rooms than were currently needed to accommodate the village's children.

Zangelan's school serves about 60 children, and Lachin has paid the teachers' salaries for several years. Lachin also recently rehabilitated a small medical clinic, which provides free medicine to locals. One interviewee said that, up to 15 people, work in the clinics' six large rooms and offices. Two medical personnel there said they had come here from Armenia in search of employment, better housing and land, one from Yerevan nine years ago and the other from Gyumri five years ago. They mentioned that the clinic occasionally receives support and medicine from the Diaspora.

Prisoners of War, Hostages and Missing People, including Children

The State Commission of the Republic of Azerbaijan on Prisoners of War, Hostages and Missing People, registered 4841 missing citizens from the Republic of Azerbaijan. There are 54 children, 321 women and 409 elderly people among them (recorded on 01.04.2005). About 1368 Azerbaijani citizens were released from Armenian captivity in 1988-2005. There were 169 children, 338 women and 286 elderly people, among them (on 01.04.2005). The list of these persons has been compiled from testimonies, of those released from and those who remain in Armenian captivity.

International organizations such as the ICRC, the International Working Group for the release of Prisoners of war, Hostages and the Missing Persons comprised of human rights activists from Germany, Russia, and Georgia, confirmed the fact that there is a concealment of information, pertaining to the captivity and further destiny, of a certain number of these people.⁷²

---

⁷¹ OSCE Fact-Finding Mission (FFM) to the Occupied Territories of Azerbaijan Surrounding Nagorno-Karabakh (NK), 2005

⁷² State Commission of Republic of Azerbaijan on Prisoners of War, Hostages and Missing people, 2005

**LIST OF LOCAL NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS
THAT HAVE CONTRIBUTED TO THE REPORT**

**HESABATIN HAZIRLANMASINDA İŞTİRAK ETMİŞ QHT-LƏR,
UŞAQ VƏ GƏNCLƏR QRUPLARININ SİYAHISI**

1. Reliable Future Youth Organization/Цмидли Эяляжяк Эянжляр Тяшкилаты
2. Azerbaijan Women & Development Centre/Азербайжан Гадын вя Инкишаф Жямийяти
3. Republican Child Organization/Республика Ушаг Тяшкилаты
4. Azerbaijan Society for Disablement of Eyesight/Азербайжан Эюздян Ялилляр Жямийяти
5. Helsinki Citizens' Assembly Medical Commission/Щелсинки Вятяндаш Ассамблейасы
6. Azerbaijan Young Lawyers' Union/Азербайжан Эянж Щцгугшцнаслар Бирлийи
7. Azerbaijan Child to Child Peace Network/Азербайжан Ушагдан Ушаьа Сцлщ Шябьякяси
8. "Debate in Civil Society" NGO/Вятяндаш Жямийятиндя Дебат Ижтимаи Бирлийи
9. "Clean World" Public Union/«Тямиз Дцнйа» Ижтимаи Бирлийи
10. «Light House» Street Children Centre/«Ишыглы Ев» Кцчя Ушаглары Мьякязи
11. "Buta" Child Foundation/«Бута» Ушаг Фонду
12. Azerbaijan Parent-Teacher Association/Азербайжан Валидейн-Мцяллим Ассосиасийасы
13. "El" Development Programs Centre/«Ел» Инкишаф Програмлары Мьякязи
14. Azerbaijan Diabetic League/Азербайжан Диабет Лигасы
15. Haemophiliacs Republican Association/ Щемофилия Хястяляри Республика Ассосиасийасы
16. Prison Watch Azerbaijan/Азадлыгдан Мьящрумемтя Йерляринин Мцшащидяси Ассосиасийасы
17. "Khazar" Child & Youth Group/«Хязяр» Ушаг вя Эянжляр Группу
18. Society for Humanitarian Research/Щуманитар Тядгигатлар Жямийяти
19. Empowering Education/Azerbaijan Teachers Union/Азербайжан Мцяллимляр Бирлийи/Сялащийятли Тящсил Програмы
20. United Aid for Azerbaijan (UAFA)/Азербайжана Бирэя Йардым
21. Independent Legal Centre/Мцстягил Щцгуг Мьякязи
22. "For the Sake of Unity" NGO/Бирлийя Дьору Ижтимаи Бирлийи
23. "Madat" NGO/Мядяд Ижтимаи Бирлийи
24. "Support Point" ("Dayag") for Social Psychological Rehabilitation of People in Need/Сосиал Реабилитасийа Ещтийажы олан Шяхсляря «Дайаг» Ижтимаи Бирлийи
25. Gender and Human Rights Association/Эендер вя Инсан Щцгуглары Ассосиасийасы

-
-
26. “Umid Yeri” Centre for Street Children/«Цмид Йери» Кцця Ушаглары Мяркязи
  27. Azerbaijan Democratic Students Youth Organization/Азәрбайжан Демократик Тҗялҗбҗ Эҗнҗлҗр Тҗшкилаты
  28. Azerbaijan Women Society/Азәрбайжан Гадынлар Жҗмийҗати
  29. Creative Women Association/Йарадыжы Гадынлар Ассоиасийасы
  30. “Dostlug” Child & Youth Group/«Достлуг» Ушаг вҗ Эҗнҗлҗр Группу
  31. League for Defence of Children Rights/Ушагларын Щцгугларынын Мцдафияси Лигасы
  32. “Bikeh” Girl Guides Association/«Бикҗ» Гыз Гайдлар Ассоиасийасы
  33. “Lotos” Centre for Disability Understanding and Training/«Лотос» Ялилийин Дҗрки вҗ Тҗлим Мяркязи
  34. “Mushvig” Disabled Children Public Union/«Мцшвиг» Ялил Ушаглары Иҗтимаи Бирлийи
  35. “Origami” Child and Adolescents Public Union/«Оригами» Ушаг вҗ Йенийетмҗлярин Иҗтимаи Бирлийи
  36. Social and Economic Research Public Union/Соиал вҗ Игтисади Арашдырмалар Иҗтимаи Бирлийи
  37. Republic of Azerbaijan “Science” Foundation/Азәрбайжан «Елм» Фонду
  38. Education Centre for Youth/Эҗнҗлҗр цццн Тҗщил Мяркязи
  39. Azerbaijan Enlightenment Youth Organization/Азәрбайжан Маарифчи Эҗнҗлҗр Тҗшкилаты
  40. Generous Women Association/Мҗрщҗмятли Ханымлар Ассоиасийасы
  41. Reform Center Public Union/Реформ Мяркязи Иҗтимаи Бирлийи
  42. «Bridge to the Future» Youth Public Union/«Эҗляҗҗя Кҗрпц» Иҗтимаи Бирлийи
  43. “World is our Home” Peace and Travel Center/«Дцнҗа бизим евимиздир» Сцлщ вҗ Сҗящҗтлҗр Мяркязи
  44. “Reintegration of women served imprisonment into society” Public Union/Жҗзачҗмиш Гадынларын Жҗмийҗати Гаыдышы Иҗтимаи Бирлийи
  45. “For the Sake of Moral Purity” Public Union/Мҗняви Сафлыҗа Дөҗру Иҗтимаи Бирлийи
  46. Azerbaijan Children’s Fund/Азәрбайжан Ушаг Фонду
  47. “Civil Steps” Public Union/Вҗтяндаш аддымлары Иҗтимаи Бирлийи

**LIST OF INTERNATIONAL NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS
THAT HAVE CONTRIBUTED TO THE REPORT**

1. World Vision Azerbaijan
2. Save the Children Azerbaijan

**UŞAQ HÜQUQLARI ÜZRƏ
AZƏRBAYCAN QHT ALYANSI**

**Azərbaycanda Uşaqların Vəziyyətinə və Azərbaycan tərəfindən
BMT-nin Uşaq Hüquqları Konvensiyası və BMT-nin Uşaq
Hüquqları Komitəsinin 1997-ci ildə təqdim etdiyi Yekun
Təvsiyələrin icrasına dair Alternativ QHT Hesabatı
İyun 2005**

GİRİŞ

Azərbaycan Respublikası öz müstəqiliyini 1991-ci ildə elan edib. 1992-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatına üzv olmuş Azərbaycan Respublikası elə həmin il – 1992-ci ildə BMT-nin Uşaq Hüquqları Konvensiyasını ratifikasiya edib.

Buna baxmayaraq, 10 ildən sonra Azərbaycanda yoxsulluğun səviyyəsi hələ də 42% təşkil edir və keçid dövrünün əsas qurbanları uşaqlar olaraq qalmaqdadır. Yoxsulluğun azaldılması strategiyasına uşaqların rifahını və müdafiəsini yaxşılaşdıran məsələlər daxil edilsə də, Azərbaycan Respublikasının uşaqların müdafiəsi üzrə hərtərəfli, yaxşı işlənmiş və real strategiyası tam işlənib hazırlanmamışdır.

Azərbaycanın Konstitusiyası və qanunvericiliyi bütövlükdə ayrı-seçkiləyin inkarı prinsiplərinə uyğundur, ancaq mövcud qanunvericiliyin icrası mexanizmləri olmadığından uşaqların təməl hüquqları hələ də pozulmaqdadır.

Qeyd etmək lazımdır ki, BMT-nin Uşaq Hüquqları Komitəsinin 1997-ci ildə təqdim etdiyi Yekun Təvsiyələrin bir qismini Azərbaycan hökuməti həyata keçirmişdir. Lakin bir sıra təvsiyələrin reallaşdırılması istiqamətində işlər görülməmişdir və digərləri isə yarımçıq icra edilmişdir.

I. ÜMUMİ İCRA TƏDBİRLƏRİ

(4-cü, 42-ci maddələr və 44-cü maddənin 6-cı bəndi)

Azərbaycan Respublikası ratifikasiya etdiyi BMT-nin Uşaq Hüquqları Konvensiyası və ölkə Konstitusiyasının bəyan etdiyi ailonin, ana və uşağın sosial müdafiəsini nəzərdə tutan 20-dən artıq qanun qanunvericilik bazasını təşkil edir. 1998-ci ildən başlayaraq «Uşaq Hüquqları Haqqında» Qanun bütün uşaqların fiziki və mənəvi sağlamlığının təminatını şərtləndirməklə bərabər, onların müdafiəsini də bəyan edir.

Hesabat dövrü ərzində Azərbaycan hökuməti tərəfindən milli qanunvericiliyin beynəlxalq standartlara və BMT-nin Uşaq Hüquqları Konvensiyasına uyğunlaşdırılması və eyni zamanda müxtəlif uşaq qruplarının sosial müdafiəsini gücləndirmək məqsədi ilə bir sıra qanun və sərəncamlar qəbul edilmişdir. Onların sırasında Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən “Yetim uşaqlara və valideyn himayəsindən məhrum olmuş, dövlətin himayəsində olmayan uşaqlara yardım göstərilməsi haqqında”, “İnternat tipli təhsil-tərbiyə müəssisələrindəki uşaqların və təhsil alanların maddi təminatının, həyat şəraitlərinin yaxşılaşdırılması üzrə təxirəsalınmaz tədbirlər haqqında” sərəncamlar qəbul edilmişdir.

Nyu-Yorkda 2000-ci il 6-8 sentyabr tarixində keçirilmiş BMT-nin Minilliyi Sammitində Azərbaycan Prezidintini tərəfindən Uşaq Hüquqları Konvensiyasının iki Fakultativ Protokolu – “Uşaqların silahlı münaqişəyə cəlb olunması” və “Uşaq alveri, uşaq fahişəliyi və uşaq pornoqrafiyası”- imzalanmışdır.

Azərbaycan BMT-nin Baş Assambleyasının uşaqların maraqları çərçivəsində keçirilmiş yüksək səviyyəli ümumdünya görüşünün (Nyu-York 1990-cı il) qərarlarının yerinə yetirilməsinin müzakirəsinə həsr edilmiş Xüsusi sessiyada (Nyu-York 2002-ci il, may) fəal iştirak etmişdir.

Azərbaycan 2004-cü ildə Beynəlxalq Əmək Təşkilatının “Uşaq əməyinin ən pis formalarının ləğv edilməsi” haqqında 182 saylı Konvensiyasına və eyni adlı 190 saylı Təvsiyyəsinə və Beynəlxalq övladlığa götürməyə dair Haaqa Konvensiyasına qoşulmuşdur.

Eyni zamanda qeyd etmək vacibdir ki, Azərbaycan qanunvericiliyinin Konvensiyanın müddəaları ilə prinsipcə uyğun olmasına baxmayaraq, qəbul edilmiş qanun və sərəncamların icrası mexanizmləri və lazımi maliyyə dəstəyi, eləcə də icrasının monitorinqini həyata keçirmək üçün mexanizmləri lazımi səviyyədə təşkil edilməmişdir.

Ümumi qiymətləndirmə. Azərbaycan hökuməti Uşaq Hüquqları Konvensiyasının icrası üzrə milli strategiya qəbul etməyib. Ancaq Yoxsulluğun Aradan Qaldırılması üzrə Dövlət Proqramına təsisat mexanizmləri əlavə edilib. Baxmayaraq ki, bu, Konvensiyanın həyata keçirilməsinə təminat verə bilməz. Çünki bu sənəddə göstərilən konkret tədbirlər müəyyənləşdirilməyib.

İnsan hüquqları üzrə Azərbaycan qanunvericiliyinə ümumi baxış göstərir ki, Uşaq Hüquqları Konvensiyasının həyata keçirilməsi həm institusional, həm də qanunvericilik problemləri ilə əngəllənir.

Azərbaycan Uşaq Hüquqları Konvensiyasına 1992-ci ildə qoşulub. Bu yolda Azərbaycan bir sıra öhdəliklər götürüb ki, bunların arasında Konvensiyanın 44-cü maddəsinin şərtləndirdiyi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi vasitəsilə Uşaq Hüquqları Komitəsinə Konvensiyaya uyğun yaradılmış, Konvensiyada əksini tapmış hüquqlarla bağlı dövlətin həyata keçirmiş olduğu tədbirlər və bu hüquqlar sahəsində inkişafı ilə bağlı hesabat təqdim etməsidir:

- A) İştirakçı dövlətdə Konvensiya qüvvəyə mindikdən sonra 2 il ərzində;
- B) Sonrakı hər 5 ildən bir.

Bundan əlavə, Konvensiyanın 44-cü maddəsinin 6-cı bəndinə əsasən iştirakçı dövlətlər öz hesabatlarını ölkə ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırılması öhdəliyini də götürmələrinə baxmayaraq, nə Azərbaycanın Komitəyə ilkin hesabatı və Komitənin Yekun Baxış Nəticələri (1997-ci il), nə də 2-ci və 3-cü birləşdirilmiş hesabat (2004-cü il) ictimaiyyətə təqdim edilməyib.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın hazırkı hesabatı BMT-nin rəsmi dillərindən biri olan Rus dilində hazırlanmış və BMT-nin UHK-nə 2004-cü ilin əvvəlində təqdim edilmişdir. Lakin əldə edilmiş məlumata əsasən indiyədək hesabat Azərbaycan dilinə tərcümə edilməmiş və ölkə əhalisi və maraqlı təşkilatlar arasında yayılmamışdır. Azərbaycanın BMT-nin Uşaq Hüquqları Komitəsinə hesabatı 2004-cü ilin əvvəllərində təqdim etməsinə baxmayaraq, təəssüf ki, onun ölkə daxilində yayılması ilə bağlı tələbi də yerinə yetirilməyib.

Biz ümid edirik ki, hökumət hal-hazırkı və bundan sonrakı hesabatları və BMT-nin Uşaq Hüquqları Komitəsinin yeni tövsiyələrinin geniş ictimaiyyət arasında yayılmasını təmin edəcək. Bu hesabat və tövsiyələrin müzakirəsi prosesini təşkil edəcək və həmin tövsiyələrin həyata keçirilməsi istiqamətində vətəndaş cəmiyyətinin bütün tərəflərinin iştirakı ilə konstruktiv müzakirələrin aparılmasını təmin edəcəkdir.

Azərbaycan əhalisinin əksər hissəsi (əsasən 18 yaşdan aşağı və 35 yaşdan yuxarı), xüsusilə uzaq rayon və kəndlərdə yaşayanlar, o cümlədən uşaqlar hələ də Konvensiyanın mövcudluğu, onun əhəmiyyəti və hətta onun imzalanmasından bixəbərdirlər.

Vəziyyəti bir qədər də ağırlaşdıran o faktır ki, bələdiyyə və icra hakimiyyətləri nümayəndələri, polis idarələrindəki uşaq müvəkilləri, təhsil, gənclər, idman və turizm idarələrinin işçiləri, hakimlər, xüsusilə kənd rayonlarında Konvensiyanın icrasına məsul olan şəxslər bu sənəd haqqında lazımi məlumata malik deyillər və monitorinq səfəri zamanı bütün bu idarələrdə Konvensiya mətninin olmaması aşkara çıxdı.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında bəyan edilir ki, «Respublikanın ratifikasiya etdiyi beynəlxalq müqavilələr yerli qanunlarla müqayisədə üstünlüyə malikdir və birbaşa tətbiq edilir, yalnız beynəlxalq müqavilə ilə uyğun olduqda onun icrası üçün ayrıca qanun qəbul edilməsi ilə tənzimlənir». Həmin maddəyə görə Uşaq Hüquqları Konvensiyası *de jure* Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin tərkib hissəsi hesab oluna bilər və biz bu beynəlxalq sazişin normalarını birbaşa tətbiq edə bilərik.

Bu da aydın deyil ki, əsas kimi Konvensiyanın müddəaları istifadə olunur, yoxsa yerli qanun və normativ aktlar tətbiq olunur. Azərbaycanda Uşaq Hüquqları Konvensiyası da daxil olmaqla ratifikasiya edilmiş beynəlxalq sazişlərin müddəalarının tətbiqi ilə bağlı hüquqi təcrübə zəifdir. Biz beynəlxalq insan hüquqları vasitələrinin məhkəmələr tərəfindən birbaşa tətbiqi ilə bağlı hər hansı məsələ barədə konkret məlumatlara rast gəlmədik, əksinə, biz hüquq-mühafizə və məhkəmə orqanlarının Uşaq Hüquqları Konvensiyasının müddəalarının birbaşa tətbiqindən imtina etməsi barədə, eləcə də Qaçqınların Statusu üzrə Konvensiya və İşgəncə və Digər Qeyri-insani, Qəddar və ya Açıqdıcı Rəftar, yaxud Cəza Əleyhinə Konvensiyanın müddəalarından imtina barədə məlumatlılıq, baxmayaraq ki, hər iki sənəd Azərbaycan tərəfindən imzalanıb.

Qanunun tətbiqindən başqa, Azərbaycan Respublikasının ratifikasiya etdiyi beynəlxalq sazişlərin birbaşa həyata keçirilməsi məsələləri və Konstitusiyanın özünün tətbiqi də müzakirə mövzusu ola bilər. Azərbaycanda konstitusion və vətəndaş hüquqları azadlığının, o cümlədən də uşaq hüquqlarının müdafiəsi və inkişafı imkanları əhəmiyyətli dərəcədə zəifdir.

Uşaq hüquqları üzrə Azərbaycan qanunvericiliyi həm qanunlar, həm də Uşaq Hüquqları Konvensiyasının ratifikasiya edilməsindən əvvəlki normativ aktlar, yaxud köhnə sovet qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi, həm də beynəlxalq müqavilələrin müddəalarına uyğunlaşdırma məqsədilə qəbul edilmiş yeni qanun və normativ aktlardan ibarətdir.

Azərbaycanın Uşaq Hüquqları Konvensiyasına 1992-ci ildə qoşulmasına baxmayaraq, onun yerli qanunvericiliyi bu vaxta qədər bu beynəlxalq müqaviləyə tam uyğunlaşdırılmayıb.

Azərbaycan Konstitusiyası və Uşaq Hüquqlarının nizamlanması sahəsindəki qanunvericiliyə 30-dan artıq qanun və digər normativ aktlar daxildir və onlar beynəlxalq müqavilələrin milli qanunvericilik üzərində üstünlüyünü qəbul edirlər. Bununla belə, Uşaq Hüquqları Konvensiyası ilə əlaqəli yeganə sənəd olan «Uşaq Hüquqları Haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu 1998-ci ildə qəbul edilib.

Vətəndaş Cəmiyyəti və QHT-lərin Rolu

Təəssüf ki, hazırda Azərbaycan rəsmiləri vətəndaş cəmiyyəti strukturlarına, yaxud cəmiyyətin nümayəndələrinə qanunvericilik, ictimai strukturlar və qanunların tətbiqi təcrübəsindən müzakirə açarkən, bərabər hüquqlu tərəfdaşlar kimi nəzər yetirmirlər. Beynəlxalq QHT-lər bu işlərə məhdud çərçivədə cəlb edilsələr də, yerli QHT-lər çox zəif və qeyri-peşəkar orqanlar hesab olunur və onların müxalifət və Azərbaycan Respublikasının daxili işlərinə nüfuz etmək istəyən digər ölkələrə xidmət etdikləri bəhanə gətirilir.

Uşaq və gənclərlə bağlı QHT-lərin qeydiyyat prosedurunun sadələşdirilməsi və qeydiyyat haqqının, vergilərin və digər maliyyə resurslarının azaldılması ilə bağlı çoxsaylı təkliflər dövlət tərəfindən rədd edilib.

Hakimiyyətin nümayəndələri və bir sıra ictimai-siyasi xadimlər belə hesab edir ki, xaricdən və beynəlxalq təşkilatlardan maliyyəşən əksər QHT-lər müxalifət liderlərinə və müxalifət partiyalarına yardım edirlər və seçkilər ərəfəsində kütləvi dağıdıcı fəaliyyətlərə cəlb oluna bilərlər.

Uşaq və böyüklərin təşkilatları arasında heç bir fərq qoyulmur. İctimai birliklər haqqında qanunvericilik rəsmilərə imkan verir ki, ictimai təşkilatların nizamnamə fəaliyyətlərini nəzarətdə saxlasınlar (ictimai təşkilatları qeydiyyatla alan ədliyyə orqanları vasitəsilə). Məsələn, onlar elə qərar qəbul edə bilərlər ki, təşkilatın fəaliyyəti haqqında istədikləri məlumatları əldə etsinlər. Bu, dövlətin qeyri-hökumət, ictimai təşkilatların yaranması prosesinə nəzarəti və onların fəaliyyətlərini monitorinq etməsidir, nəinki onlarla bərabər hüquqlu tərəfdaş kimi davranması. Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət gənclər və uşaq təşkilatlarının qeydiyyatı üçün ayrıca prosedurlar müəyyən etməlidir ki, uşaqların iştirakını və hüquqlarını və onların özlərini izhar etmə imkanlarını inkişaf etdirmək mümkün olsun.

İnsan hüquqları ilə bağlı olan qanun layihələri də daxil olmaqla, qanun layihələri əsasən icra hakimiyyəti strukturları tərəfindən hazırlanır və ictimaiyyətə və vətəndaş cəmiyyəti ilə hər hansı ictimai müzakirələr və məsləhətləşmələr aparılmadan (nə əvvəl, nə də sonra) dövlət qəzetlərində nəşr edilir. Əhali Azərbaycandakı mövcud qanunların əksəriyyətindən bixəbərdir və onların bəzilərindən xəbərdar olanlar isə onların məzmununu anlaya bilmir və onların həyata keçməsinin xalq üçün və daha geniş miqyasda hansı nəticələr verəcəyini əvvəlcədən görə bilmir. Çox halda hökumət QHT-lərin qanun layihələrinin mətnini əldə etmək istədiyini rədd edir. QHT-lər yalnız qanun layihəsi parlamentə təqdim olunduqdan sonra onunla tanış ola bilərlər. Bütün bunlar isə QHT-lərin qanun layihələrinin, o cümlədən insan və uşaq hüquqları ilə bağlı qanun layihələrinin məğzi və mətninə təsir etmək imkanlarını dəfələrlə məhdudlaşdırır.

Uşaq hüquqlarının müdafiəsi üzrə ixtisaslaşmış ombudsmanın yaradılması zərurəti

Uşaqlarla bağlı siyasəti həyata keçirmək üçün Uşaq Hüquqları üzrə ixtisaslaşmış Dövlət Komitəsinin yaradılması zərurəti:

Azərbaycanda uşaq hüquqlarının müdafiəsinə məsul olan ixtisaslaşmış orqan yoxdur. Eləcə də Konvensiyanın praktik icrası və həmçinin ölkə üzrə uşaqlarla bağlı dövlət siyasətini həyata keçirəcək ixtisaslaşmış hökumət orqanı yoxdur. Yalnız bütün uşaq qruplarının müxtəlif təhsil müəssisələrində olan uşaqlar, əlil uşaqlar, yeniyetmə hüquq pozucuları ilə məşğul olan bir neçə dövlət strukturu mövcuddur. Bu orqanlara Təhsil Nazirliyi, Daxili İşlər Nazirliyi nəzdindəki bölmələr, Mədəniyyət Nazirliyi, Ədliyyə Nazirliyi, Yeniyetmələrin işləri və hüquqların müdafiəsi üzrə dövlət komissiyası, Övladlığa Götürmə və Qəyyumluq Üzərində Monitorinq Bölməsi və yerli icra hakimiyyətlərinə tabe olan bölmələr daxildir. Nazirlər Kabineti yanında Yeniyetmələrin İşləri və hüquqların müdafiəsi üzrə xüsusi Komissiya olmasına baxmayaraq, bu komissiya uşaq hüquqlarının müdafiəsi və dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı elə də böyük iş görmür. Komissiya Uşaq problemləri ilə əlaqəli olan bütün nazirliklərin işini gücləndirir.

Azərbaycanın mövcud qanunvericiliyində uşaq hüquqlarının müdafiəsi üçün spesifik müddələrin olmasına baxmayaraq (o cümlədən, «Uşaq Hüquqları Haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu), uşaqların hüquqları tez-tez pozulur. İnsan hüquqları üzrə ombudsman institutunun yaradılmasından 3 il keçməsinə baxmayaraq, bu institut uşaq hüquqlarının qorunması sahəsində elə də səmərəli iş görür.

---

bilməyib. Belə ki, ombudsman əsasən insan hüquqları məsələləri ilə məşğul olur və oraya daxil olan şikayətlər yaşlı nəslin nümayəndələrindən gəlir. BMT Uşaq Hüquqları Komitəsinin 1997-ci ildə Uşaq Hüquqları üzrə xüsusi komissar, yaxud uşaq hüquqları ombudsmanı yaradılması barədə tövsiyyəsi həyata keçirilməyib. Bundan əlavə, uşaqların hüquqlarını müdafiə etmək üçün mexanizm və bütün ölkə üzrə onların pozulmuş hüquqlarını aradan qaldırmaq mexanizmi hələ də yoxdur. Bir məsələ dəqiqdir ki, Azərbaycandakı 2,5 milyon uşaq onların hüquqlarını müdafiə edəcək və pozulmanın qarşısını alacaq ombudsmana layiqdir və ona ehtiyacı var. Aparılmış araşdırmalar göstərir ki, yerlərdə fəaliyyət göstərən yeniyetmələrin işləri və hüquqların müdafiəsi üzrə komissiyalar bir çox obyektiv və subyektiv səbəblərə görə onların üzərinə düşən funksiyaları həyata keçirə bilmirlər. Onlar əsasən uşaqların müdafiəsi, preventiv və müxtəlif reabilitasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsi ilə yox, uşaqların və onların ailələrinin cəzalandırılması ilə məşğul olur və əsasən küçə uşaqları və cinayətkar uşaqları qorxudur və onları internat məktəblərinə göndərir.

BMT-nin Uşaq Hüquqları Komitəsi tərəfindən Azərbaycan nümayəndə heyətinə ünvanlanması xahiş edilən sullar:

- *BMT-nin UHK-nin 1997-ci ildə təqdim etdiyi tövsiyələrdə Uşaq Hüquqları üzrə Ombudsmanın yaradılması öz əksini tapsa da, indiyədək bu sahədə bir iş aparılmamışdır. Sayı 3 milyona yaxın olan uşaqların indiyədək Hüquqlarının Müdafiəçisi yoxdur.*

- *BMT-nin UHK-nin 1997-ci ildə təqdim etdiyi tövsiyələrdə uşaq məsələlərini koordinasiya edən və uşaqlara ünvanlanan dövlət proqramlarının hazırlanıb həyata keçirilməsini təmin edən dövlət qurumu haqqında müddəə öz əksini tapsa da, indiyədək bu sahədə bir iş aparılmamışdır.*

- *İndiyədək Azərbaycanda uşaqlara dair bütün məlumatları, o cümlədən, müxtəlif dövlət qurumlarında qeydiyyatda və ya dövlət himayəsində olan uşaqlar haqqında, müxtəlif zorakılıq halları və s. sahələrdə mövcud vəziyyəti əks etdirən, mərkəzləşdirilmiş məlumat bankı yaradılmamışdır. İndiyədək respublikada uşaq qruplarına ünvanlanmış məlumat toplama sistemi yoxdur. Bu da müxtəlif uşaq qruplarının statusunun müəyyənləşdirməsinə, çətinliklərin üzə çıxarılmasına, həyata keçirilən tədbirlərin monitorinqi və qiymətləndirilməsinə və ən yaxşı işlənmiş təcrübələrin yayılmasına imkan vermir.*

- *Yoxsulluğun azaldılması üzrə dövlət proqramının bir hissəsinə çevrilmiş uşaq hüquqlarına dair milli siyasət necə həyata keçirilir və bu siyasətin konkret gözlənilən nəticələri hansılardır?*

II. UŞAQ ANLAYIŞI

Azərbaycan Respublikası tərəfindən 1998-ci ildə qəbul edilmiş «Uşaq Hüquqları Haqqında» Qanununa görə doğulduğu gündən 18 yaşı tamam olan günə qədər hər bir insan uşaq sayılır. Milli qanunvericilikdə uşağın qanuni statusu BMT-nin Uşaq Hüquqları Konvensiyasının birinci maddəsindəki uşaq anlayışı ilə uyğundur. Nikah və Ailə Məcəlləsinə görə minimum nikah yaşı oğlanlar üçün 18, qızlar üçün isə 17-dir. Bununla yanaşı, fəvqəladə hallarda aşağı nikah yaşı yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən bir il azaldıla bilər⁷³.

Son illər, xüsusilə, QHT-lər tərəfindən Azərbaycanın cənub bölgəsində qızların erkən yaşda ailə qurmaları faktı müəyyənləşdirilib. Azərbaycanın regionlarında öz qızlarını zorla gənc yaşlarında ərə verən valideynlərin onların talelərinə vurduqları zərbələr çox böyükdür. Araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycanda erkən nikahların əksəriyyəti ailələrin yoxsulluğu və iqtisadi problemlərlə əlaqədardır. «Ölkənin regionlarında geniş yayılmış fikir bundan ibarətdir ki, əgər qız 16 yaşına qədər ərə getməyibsə, bundan sonra onun ərə getmək şansları xeyli azalır. Regionlardakı kişilərin əksəriyyəti qazanc dalınca ölkəni tərk edib və bu vəziyyət ailə qurmayan qızların sayının artması ilə nəticələnir». Azərbaycanın cənub regionlarında vəziyyət daha da pisdır. «Kənd məktəblərində siz nadir hallarda 7-8-ci sinifdən yuxarı qızlara rast gələrsiniz (13 yaş). Onlar hamısı ərə gediblər və ərləri onlara məktəbə getməyi qadağan edib»⁷⁴. Bundan başqa, uşaqların qonşu İrana satılması halları da artıb. Uşaqları satdıqdan sonra valideynlər adətən onlarla əlaqəni itirir və onların sonrakı taleyi barədə heç bir məlumatları olmur.

Erkən qız və oğlan nikahının qurbanları:

Balakən rayonundan olan Elnura öz valideynlərinin qurbanlarından biridir. Onun 13 yaşı olarkən valideynləri onu Rusiyada işləyən yaxın qohumuna ərə veriblər, bundan bir il sonra 14 yaşlı qızciğazi ərinin Rusiyadakı kommertsant rəqibləri zorlayıb və öldürüblər.

14 yaşlı Lənkəran sakini Zeynəb isə xəstəxanaya düşüb. Onun özündən 18 yaş böyük olan əri atasının dostu imiş. Ailə qurduqdan bir il sonra o, hamilə qalıb, ancaq orqanizmi hələ tam yetişmədiyindən qızciğaz hamiləliyin ilk dövrlərini çox ağır keçirirdi. Hər gün o, qarında ağrı olduğundan şikayətlənirdi. «Biz bir neçə dəfə yerli xəstəxanaya müraciət etsək də, həkimlər hər dəfə söyləyirdilər ki, hər şey qaydasındadır və hamiləlik normal keçir. Ancaq görəndə ki, biz gözlərimizin qabağında Zeynəbi itiririk, qərara gəldik ki, onu Bakıya, daha peşəkar həkimin yanına gətirək» - deyər qızın xalası «Trend» agentliyinə bildirib. Paytaxt həkimləri söyləyirlər ki, Zeynəbin hamiləliyi onun həyatı üçün böyük təhlükə yarada bilər və məsləhət gördülər ki, keser i əməliyyatı vasitəsilə onun zəif orqanizmini hələ yerinə yetirməyə hazır olmadığı çətin vəzifədən xilas etsinlər. Xoşbəxtlikdən həkimlər onun həyatını vaxtında edilmiş müdaxilə nəticəsində xilas edə biliblər. Zeynəb isə bildiriblər ki, o yalnız 4-5 ildən sonra orqanizmi bərpa olunduqdan və gücləndikdən sonra hamilə ola bilər.

«Çox yaxşı hadisələrdəndir ki, o, həm salamat qalıb, həm də gələcəkdə ana olmaq şansını itirməyib» - deyər Bakıdakı xəstəxanalardan birinin qadın həkimi bildirib. O, bildirib ki, işlədiyi müddət ərzində xeyli sayda belə hallarla qarşılaşıb. Adətən, yeniyetmə qızları hamiləlik dövründəki problemlərlə əlaqədar xəstəxanaya gətirirlər»-deyər o, bildirib⁷⁵.

Azərbaycanın regionlarında öz qızlarını erkən ərə getməyə məcbur edən valideynlər onları bədbəxt edir. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycanda erkən nikahların əsas səbəbi ailələrin yoxsulluğu və iqtisadi problemlərdir. «Ölkənin regionlarında belə bir baxış geniş yayılıb ki, əcər qız 16 yaşına qədər ailə qurmasa, sonradan onun ərə getmək şansları azalır. Rayonlarda yaşayan kişilərin əksəriyyəti yaşayış yerlərini tərk edərək qazanc dalınca başqa ölkələrə üz tutublar ki, bu vəziyyətdə ailə qurmayan qızların sayının artmasına gətirib çıxarır»⁷⁶. Azərbaycanın cənub bölgələrində vəziyyət daha da pisdır. «Kənd məktəblərində siz 7-ci sinifdən yuxarıda oxuyan (13 yaşında) qızlara rast gələ bilməzsiz. Onlar hamısı ailəlidir və ərləri onları məktəbə buraxmur.» Bununla yanaşı qonşu İrana satılan uşaqların sayı da artır. Uşaqlar satıldıqdan sonra valideynləri onlarla əlaqəni itirir və onların əksəriyyəti uşaqlarının sonrakı taleyi barədə heç nə bilmir⁷⁷.

⁷³ «Gender» Jurnalı 2005, Azərbaycanda gender vəziyyəti ilə bağlı hesabat

⁷⁴ «Gender» Jurnalı 2005, Azərbaycanda gender vəziyyəti ilə bağlı hesabat

Azərbaycan Uşaqlar Birliyinin keçirdiyi «Qaçqın və məcburi köçkün uşaqlarının və yeniyetmələrin, valideyn qayğısından məhrum olmuş uşaqların, zəif ailələrdən olan, küçədə yaşayan və işləyən uşaqların vəziyyətinin araşdırılmasına dair sosial tədqiqat», noyabr 2004

⁷⁵ «Trend» informasiya agentliyi; 13.04.2005; məqalə

⁷⁶ Azərbaycan Uşaqlar Birliyinin keçirdiyi «Qaçqın və məcburi köçkün uşaqlarının və yeniyetmələrin, valideyn qayğısından məhrum olmuş uşaqların, zəif ailələrdən olan, küçədə yaşayan və işləyən uşaqların vəziyyətinin araşdırılmasına dair sosial tədqiqat», noyabr 2004

⁷⁷ Azərbaycan Uşaqlar Birliyinin keçirdiyi «Qaçqın və məcburi köçkün uşaqlarının və yeniyetmələrin, valideyn qayğısından məhrum olmuş uşaqların, zəif ailələrdən olan, küçədə yaşayan və işləyən uşaqların vəziyyətinin araşdırılmasına dair sosial tədqiqat», noyabr 2004

III. ÜMUMİ PRİNSİPLƏR

A. Ayır-seçkiliyə yol verilməsi

«Ayır-seçkilik» anlayışının Konstitusiyada və digər qanunlarda işlədilməsinə baxmayaraq, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi bu anlayışı aydınlaşdırmır. Faktiki olaraq ayır-seçkiliyi dayandırmaq üçün qanun tətbiq edilmir. Eləcə də mexanizmlər, prosedur və institutlar yoxdur. Ayır-seçkilik hallarını idarə etmək üçün də heç bir qanuni təcrübə yaradılmayıb.

Halbuki, biz bunu qruplar arasında görə bilərik: A) əlil uşaqlar və əqli cəhətdən qüsurlu uşaqlar, B) tələffüz qəzəbləri uşaqlar, C) kənd yerlərində yaşayan uşaqlar, D) dövlət müəssisələrində tərbiyə olunan uşaqlar, E) qaçqın və məcburi köçkün uşaqlar, F) erməni silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olunmuş Azərbaycanın Dağlıq-Qarabağ regionundakı uşaqlar.

Milli qanunvericilikdə əslində, birbaşa «ayır-seçkilik» qoyan norma yoxdur, ancaq iqtisadiyyatdakı mürəkkəb vəziyyət və Azərbaycanın yaşadığı müharibə şəraiti bir neçə kateqoriyadan olan uşaqların inkişafı üçün əlverişsiz şərait yaradır. Əlil, xəstə, internat müəssisəsində tərbiyə olunan, küçədə işləyən və yaşayan və HIV/AIDS-ə tutulmuş uşaqlar daha çox ayır-seçkiliyə məruz qalanlardır, çünki onların təhsilə, səhiyyəyə və sosial yardıma və cəmiyyətə reintegrasiyaya çıxışları yoxdur, ya da məhduddur. Bu reallığı aradan qaldırmaq üçün təxirəsalınmaz tədbirlər lazımdır. Bircə bunu xatırlamaq kifayətdir ki, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan və Azərbaycanın rayon yerində yaşayan uşağın (əlil uşaq) təhsilə, hətta ixtisaslaşmış təhsil müəssisəsinə belə çıxış imkanı yoxdur. Belə təhsil müəssisəsi Azərbaycanın 4 şəhərində mövcuddur, ancaq ailə hətta təhsil üçün olsa belə, öz uşağını uzaqda olan belə müəssisəyə göndərməkdən tez-tez imtina edir. Əqli və fiziki cəhətdən qüsurlu olan uşaqlar üçün 7 xüsusi məktəb açılıb. Məktəblərin 4-ü Bakıda, 3-ü Gəncədə, 2-si Sumqayıtda, 1-i isə Lənkəranda fəaliyyət göstərir («Ayna» №33(776), 5 may 2004). Fiziki qüsuru olan uşaqlar üçün «Evdə məktəb» adlı təhsil ocağı açılıb. Onlardan biri Bakı şəhərindəki 219 saylı məktəbin nəzdində, digəri isə Sumqayıtda fəaliyyət göstərir. Evdə təhsil alan əlil uşaqların siyahısını bizə təqdim etmək üçün hansı orta məktəb rəhbərliyinə müraciət etdiksə yox cavabı aldığımız. Əslində isə hər bir məktəbdə belə uşaqlar vardır, lakin beşə güman etmək olar ki, onlara dərs keçilmədiyi üçün bu siyahını verməkdən imtina edirlər. Elə rəyi soruşulan əlil uşaqların çoxu (55%) evdə təhsil almadıqlarını söylədilər.⁷⁸

İntegrativ, yaxud inklüziv təhsilin olmaması və ölkə üzrə adi məktəbdə heç olmasa ixtisaslaşmış sinifin yoxluğu bu uşağın məktəb və təhsildən kənar qalmasına səbəb olur. Azərbaycanın rayonlarındakı kor və zəif görən uşaqların əksəriyyəti hazırda təhsildən və məktəbdən kənardır. Araşdırmalar göstərir ki, dərs, o cümlədən kor və zəif görən, eşitmə qabiliyyəti zəif olan uşaqlar və digərləri üçün lazımı avadanlıq, material, xüsusi kitab və digər vasitələr yoxdur.

Məktəblərdə uşaqların illik tibbi yoxlamadan keçmələri üçün müvafiq vasitələr yoxdur. Məktəb həkimlərinin ofisləri təqribən 6-9 kv. metr böyüklüyündə olur ki, bu da standartlara uyğun deyil. Məktəb həkimi və tibb bacısına cüzi məvacib verilir ki, adətən onlar da məcburiyyət qarşısında bir neçə məktəbdə və ya müəssisədə bir neçə növbədə işləyirlər. Tibbi xidmət üçün valideynlər pul verirlər. Məktəblərin əksəriyyətində tibbi avadanlıqlar çoxdan köhnəlib və Sovet dönməmindən dəyişdirilməyib.

Bir çox məktəblərdə psixoloq olsa da, uşaqların 5%-dən azı onların işini müşahidə edə bilib. Eləcə də müsahibə götürülən uşaqlar bilmirlər ki, psixoloq nədir, bu vəzifə nə üçündür və o, uşaqlara necə kömək edə bilər.⁷⁹

Uşaq evlərində personal adətən, əyləncəli fəaliyyətlərə qadağa qoymaqla (TV və oyunlar), uşağı vaxtından əvvəl yatmağa göndərmək, onları küncə qoymaq, onları ayaqyolunu yumağa məcbur etmək (bəzən ayaqyolu binadan kənar yerdə) kimi cəzalardan istifadə edilir. Uşaq digələrinin qarşısında alçaqla bilər. Bəzən uşaqlar şillələnir, uzun müddətə diz üstə çöktürülüb döyülür. UNİCEF və ayrılıqda Uşaq Hüquqları üzrə Azərbaycan QHT Alyansının apardıqları araşdırmaların nəticələrinə görə, hər ay bütün ölkə üzrə olan müxtəlif dövlət müəssisələrindən 20-30 uşaq qaçır. Araşdırmalar onu da göstərir ki,

---

⁷⁸ Səlahiyyətli təhsil proqramı və Azərbaycan Müəllimlər Birliyinin keçirdiyi sorğu, 2005

⁷⁹ Vətəndaş Cəmiyyətində Debat İctimai Birliyi ilə Azərbaycan Müəllim-Valideyn Asosiasiyasının Uşaq Hüquqları Üzrə Azərbaycan QHT Alyansının sub-qrant layihəsi üzrə Azərbaycanda təhsil hüquqları üzrə araşdırması, may 2005

---

küçə uşaqlarının əksəriyyəti kimsəsiz uşaqlar evlərini tərk etmiş, yaxud oradan qaçmağa məcbur edilmiş uşaqlardır ki, bunun da səbəbi qeyri-insani rəftar və qeyri-kafi diqqət və ehtiramdır.

Məktəb uşaqlarının uşaq parlamenti, uşaq ombudsmanı kimi özünüidarə orqanları və ya müəllim, valideyn, tələbə assosiasiyaları 50 pilot məktəbdə mövcuddur. Valideyn-müəllim Assosiasiyaları UNİCEF və Ümidli Gələcək Gənclər Təşkilatı tərəfindən ölkə üzrə 50 məktəbdə və ayrıca olaraq Project Harmony təşkilatı tərəfindən də 35 məktəbdə yaradılıb. Eyni zamanda Avrasiya Fondu və Soros Fondu tərəfindən də bir neçə məktəbdə icma əsaslı fəal məktəblər proqramı da həyata keçirilib. Uşaqlar göstərilən təşkilatlar tərəfindən yaradılmış bu qurumların mövcud olduğu məktəblərdən savayı digər məktəblərdə məktəb həyatı ilə bağlı qərarların qəbulunda tam iştirak edə bilmirlər⁸⁰.

Uşaq əməyi Azərbaycanda çox geniş istifadə olunur. Qanuna görə uşaqlar 16 yaşından sonra işləyə bilərlər. Buna baxmayaraq, azyaşlı uşaqlar məktəbə getmək əvəzinə Bakının mağaza və küçələrində, nəqliyyat vasitələrində, dəmiryol stansiyalarında ticarət edir, nəqliyyatda çalışır və əmək vasitəsi rolunu icra edirlər. Ən dəhşətli də odur ki, bu məsələ ilə məşğul olan qurumlar adətən buna göz yumur və bu fenomenlə mübarizə aparmaqdan qaçırlar.

B. Uşağın Ən Yaxşı Maraqları (Maddə 3)

Uşaqla bağlı konkret hallarda onun ən yaxşı maraqlarının təmin edilməsini şərtləndirən müxtəlif qanunların olmasına baxmayaraq, milli qanunvericilikdə «uşağın ən yaxşı maraqları» anlayışının dəqiq yozumu yoxdur.

Milli qanunvericilik uşağın ən yaxşı maraqlarının uyğunlaşdırılması üçün tamamilə təftiş edilməlidir. Bunu əldə etmək üçün inzibati səviyyədə təsisat islahatı və qanun islahatı, o cümlədən, dövlət büdcəsində uşağın müdafiəsi üçün ayrıca fəsil, sosial yardım və uşaq müdafiə xidmətləri personalı və sosial yardım xidmətləri üçün uşaqların ən yaxşı maraqlarını müdafiə edən əsas orqan kimi istinad edilən Yeniyetmələrin İşləri və Hüquqlarının Müdafiəsi üzrə Komissiyaların nümayəndələri üçün təlimlər keçirilməlidir. Hazırkı vəziyyətdə respublikanın (Bakı şəhərində fəaliyyət göstərən bəzi komissiyaların nümayəndələri istisna olmaqla) əsasən uşaq hüquqları və onların müdafiəsi və təbliğatı üzrə heç bir təlimdə iştirak etməmiş qeyri-peşəkarlardan ibarətdir.

İstənilən yaşda olan uşağın, əgər özünün baxışlarını formalaşdırmaq imkanı varsa, onun məhkəməyə çıxış imkanları da olmalıdır. Halbuki, Nikah və Ailə Məcəlləsinə görə yalnız 10 yaşına çatmış və daha böyük uşaqlar məhkəmə dinləmələrində öz münasibətlərini bildirə bilər. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasında indiyə qədər mövcud olmamış Uşaq Hüquqları üzrə Ombudsman institutunun yaradılması çox vacibdir.

Bütün uşaqlar hüquqi yardımdan bəhrənilməli və bu xidmətlər üçün ödənişlər dövlət tərəfindən həyata keçirilməlidir. Mühüm olan daha bir məsələ isə vəkillik sahəsində mütəxəssis olan və məhkəmədə uşaq mövqeyini təmsil etmək qabiliyyəti olan şəxslərin təlimlənməsidir.

BMT-nin Uşaq Hüquqları Konvensiyasından savayı uşaq ehtiyaclarının təmin olunmasını nəzərdə tutan bütün qanunvericilik aktları təftiş edilməli və uşaqların ən yaxşı maraqları istiqamətinə yönəlməlidir. Azərbaycanda bütün mövcud qanun layihələri və qüvvəyə minmiş qanunları və digər qanunvericilik aktlarını BMT-nin Uşaq Hüquqları Konvensiyasında göstəriləni kimi, uşaqların ən yaxşı maraqlarına uyğunlaşdırılması mövqeyində və imkanlarında olan xüsusi müstəqil orqan yoxdur.

C. Uşağın Yaşamaq, Xilas Olmaq və İnkişaf Etmək Hüququ

Azərbaycanda körpə və uşaq ölümü Avropanın orta göstəricisindən 3 dəfə artıqdır. Baxmayaraq ki, sonradan bu göstərici sabitləşmişdi və 1996-cı ildə uşaq ölümü 79, 2001-ci ildə isə 82 olmuşdu. UNİCEF və ABŞ-ın Əhəlinin Siyahıya Alma Departamentinin verdiyi məlumata görə, körpə və uşaq ölümü hər 1000 doğuşa 98-dir (Çoxgöstəricili klaster Sorğusu, UNİCEF, 2001).

Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, 1 və 5 yaşında uşaqların illik ölümü üzrə istifadə olunan statistik metodoloji bənzər standartlara uyğunlaşdırmaq olmur. UNİCEF və ABŞ-ın əhəlinin siyahıya alma departamentinin məlumatlarını Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları ilə müqayisə

---

⁸⁰ Ümidli Gələcək Gənclər Təşkilatının Təhsil Nazirliyi və UNİCEF-lə birgə keçirdiyi Azərbaycan Respublikasında Milli VMA Siyasətinin İnkişafı üzrə 1-Ci Konfransın hesabatı, iyun 2004

---

etmək çətindir. Yuxarıda göstərilmiş körpə və uşaq ölümünə dair rəqəmlərdə yanlışığa və fərqlərə baxmayaraq görünür ki, bu göstəricilər daha çox kənd yerlərinə aiddir.

Burada körpə ölümü 92 və 5 yaşından aşağı olan uşaq ölümü 122 olduğu halda, şəhər yerlərində bu rəqəm müvafiq olaraq 63 və 79-dur⁸¹.

Anadangəlmə şikəstlik uşaqlar arasında ötən illər ərzində xeyli artaraq 2002-ci ilə 1696-dan 2003-də 1876-ya çatıb. Yaş hədləri 0-14 olan uşaqlar arasında xəstəlik halları kəskin dərəcədə artıb. 2001-ci ildə 609.932, 2003-cü ildə isə 617.408 hadisə qeydə alınıb və bu rəqəmlər 15-18 yaşlı uşaqları nəzərə almir.⁸²

Cəmiyyət adətən çalışır ki, meydana gələn xəstəliyin nəticəsini ləğv etsin, halbuki, onu törədən səbəbləri aradan qaldırmaqla nə qədər uşağı əlil olmaqdan azad etmək olar. Məsələn, Azərbaycanda irsi qan xəstəliklərinin düzgün diaqnozunu aparmaq üçün laboratoriya yoxdur. Bu, o deməkdir ki, belə xəstələrin müalicəsi düz aparılmır. Respublikada hər on vətəndaşdan biri talassemiya geninin daşıyıcısıdır. Bu çox təhlükəli rəqəmdir ("Ayna" №5(948) 8 yanvar 2005). Hemofliyalı uşaqların xəstəliyinin düzgün diaqnozu sahəsində də ciddi problem mövcuddur. Belə ki, respublikada müasir laboratoriya fəaliyyət göstəmir və lazımı avadanlıqlar çatışmır. Düzgün müayinə olmadığından müalicəni də keyfiyyətli aparmaq mümkün deyil. Digər ölkələrdə hemofliyalı xəstələr sağlam həyat tərzi keçirir, idman və istənilən işlə məşğul olmaq qabiliyyətinə malik olurlar. Çünki xəstələrə yeni kəşf edilmiş preparat - sağlam insan qanından istehsal olunan 8-ci və 9-cu amillərin konsentratını verirlər. Qeyd etmək vacibdir ki, Azərbaycanda bu xəstəliyin müalicəsində uğurla istifadə edilən dərman preparatı istehsal edilmir və hökumət sözügedən konsentratı ölkəyə məhdud sayda gətirir. Ona görə də hemofliyalı xəstələr müalicə deyil, ölməmək üçün donor qanından istifadə edirlər.

Qeyd etmək vacibdir ki, UNİCEF və digər beynəlxalq təşkilatların tövsiyələrinə baxmayaraq, dövlət hələ də körpə və uşaq ölümünün hesablamalarını sovet hesablama metodologiyalarına əsasən yerinə yetirir.

Ana ölümü hamiləlik şəraiti ilə asosiasiya olunur və bu hallar ötən illər ərzində artaraq hər 100.000 diri doğulmuş uşağa 2001-ci ildə 19,9 ana ölümü düşürdüyü, 2005-ci ildə bu rəqəm 25,8-ə çatıb⁸³.

Əlil uşaqlar arasında ölüm halları təxminən 4 dəfə yüksəkdir. Əlil uşaqların ailədə, xüsusilə, rayon və kənd yerlərində, reabilitasiya və inteqrasiyaları üçün imkan və vasitələr yoxdur və ya çox məhduddur. 1998-ci ildən sonra əlil uşaqların sayının artması halları müşahidə olunur. Yəni 1998-ci ildə 16 yaşdan aşağı 3.100 əlil uşaq var idisə, 2003-cü ildə bunların sayı 9.500-ə çatıb. 2003-cü ildən 2004-cü ilə qədər bu artım 13 % müşahidə olunub. 16 yaşından aşağı əlil uşaqların ümumi sayı 43.342-dir və artım təqribən 6500 uşaq olubdur.⁸⁴ Statistik məlumatlara görə, 2003-cü ildə əlilliyi ilk dəfə müəyyənləşdirilmiş 16 yaşına qədər olan uşaqlar arasında qızlar - 3549 və oğlanlar - 5955 nəfər təşkil etmişdir (Azərbaycan Respublikası 2003-cü il Statistik Məlumatı). Bu uşaqlar hazırda əlilliyə görə ayda 20-25 ABŞ dolları məbləğində sosial muavinət alırlar. Qanuna görə valideynlərdən biri Azərbaycandakı minimum aylıq əmək haqqı məbləğində sosial ödəmə almalı hüququna baxmayaraq, müsahibə götürülmüş valideynlərdən heç biri belə bir ödəniş aldıqlarını təsdiqləməmiş, hətta bu barədə eşitmədiklərini bildirmişdir.

Aparılmış araşdırmalar nəticəsində məlum olmuşdur ki, əlil uşaqların valideynlərinin əksəriyyətinin (82,7%) Uşaq Hüquqları haqqında qanunun (Maddə 36) 16 yaşınadək əlil uşağa qulluq dövrünün iş stajına daxil edilməsi və uşağa qulluq edən şəxsə müavinət verilməsi haqqında maddədən xəbəri olmadığını və onların bu hüquqlardan istifadə etmədikləri aşkara çıxdı. Halbuki, əlil uşaqlara demək olar ki, anaları (85%) qulluq edir. Bu hüquqi savadsızlığı ləğv etmək üçün və ümumiyyətlə uşaqlarla bağlı qanunlar haqqında əhali arasında geniş iş aparmaq lazımdır. Bu işdə kütləvi informasiya vasitələrindən də istifadə etmək olar. Bir məsələ aydındır ki, respublikada Uşaq Hüquqları haqqında geniş maarifləndirmə işinə böyük ehtiyac var.⁸⁵

Bir yaşından aşağı olan uşaqlar arasında ölümün başlıca səbəbi hələ də o xəstəliklərdir ki, onların qarşısını asanlıqla almaq mümkündür, ancaq hələ də əsas səhiyyə xidmətlərinin, xüsusilə, rayon və kəndlərdə çatışmaması səbəbindən uşaqların vəziyyəti ağır olaraq qalmaqdadır. Yoluxucu xəstəliklər, respirator xəstəlikləri, hamiləlik dövründə yaranan xəstəliklər və s. daha çox təsadüf ediləndir. Uşağın

---

⁸¹ Azərbaycanda çoxgöstəricili klaster sorğusu, UNİCEF, 2000

⁸² Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin illik kitabı 2004

⁸³ Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin illik kitabı 2004 (Səhiyyə bölməsinə bax)

⁸⁴ Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin illik kitabı 2004

⁸⁵ Səlahiyyətli təhsil proqramı və Azərbaycan Müəllimlər Birliyinin keçirdiyi sorğu, 2005

---

yaşamaq və inkişaf etmək hüquqlarının təhlükəsizliyini təmin etmək üçün dövlət uşaqların qorunması, bərpası və təhsil standartlarını yaratmalı, təhsil heyəti üçün, yaxud uşaq evi və bu kimi müəssisələrdə çalışan heyət üçün standartlar formalaşdırılmalı və uşaqların yaşadıkları bütün şəhər və kəndlərdə mütəmadi ixtisaslaşmış pulsuz tibbi yardımın uşaq həkimləri tərəfindən çatdırılmasını təmin etməlidir.

Göstərilən başqa daha bir vacib sahə bütün ölkə boyu çox ağır vəziyyətdə yaşayan qaçqın və məcburi köçkün uşaqlarıdır. Onların əksəriyyəti xüsusi qaçqın düşərgələrində yaşayır. Bir sıra ailələr Dövlət Neft Fondunun vəsaiti hesabına tikilmiş balaca evlərə köçürülmələrinə baxmayaraq, bununla belə, əksər ailələrin şəraiti hələ də dözülməz vəziyyətdədir. Qaçqın və məcburi köçkün düşərgələrinin əksəriyyətində yalnız bir təcili yardım mərkəzi fəaliyyət göstərir. İxtisaslaşmış, yaxud ümumi poliklinikalar, yaxud tibbi klinikalar yoxdur. Uşaqların həyatı təhlükədədir və xəstəlik və ölüm halları qaçqın və məcburi köçkün əhali arasında son 5 ildə xüsusilə artıb.

Uşaqların vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün dövlət səhiyyə, sosial xidmət və inkluziv təhsil proqramları sistemində bir sıra mühim islahatların başlanmasını təmin etməlidir. Bu proqramlar əlil uşaqlar üçün reabilitasiya və reintegrasiya proqramlarının təmin edilməsinə və bütövlükdə təhsil sisteminin daha yararlı olmasına yönəldilməlidir.

Uşaqlar arasında intihar halları xeyli yüksəkdir. Müstəqil mütəxəssislərin məlumatlarına görə son 5 ildən artıq müddət ərzində uşaq və yeniyetmələr arasında özünəqəsd halları artıb. Lakin bu məlumatı təsdiqləmək üçün Dövlət Statistika Komitəsinə edilmiş müraciətə cavab olaraq, Komitədə bu sahədə məlumatın olmaması bildirilmişdir. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, intihar halları ilə bağlı məlumatın toplanıb təhlil edilməsi məsələsi hələ 1997-ci ildə BMT-nin UHK tərəfindən Azərbaycan hökumətinə tövsiyyə edilmişdir.

Küçədə işləyən və yaşayan uşaqların yaşamaq və inkişaf etmək hüquqlarını təmin etməyə dövlət heç bir diqqət yetirmir. Küçədə işləyən və yaşayan uşaqlar üçün heç bir əhəmiyyətli reabilitasiya, tibbi müayinə, sosial reintegrasiya və təhsil proqramı işlənməyib. Azərbaycanda küçə uşaqlarının sayı haqda heç bir dəqiq məlumat olmasa da, əldə edilən rəqəmlər son 5 ildə küçə uşaqlarının artması baxımından narahatedicidir. BMT-nin Uşaq Hüquqları Komitəsinin 1997-ci ildə təqdim etdiyi tövsiyələrdə (44-cü maddə) “Tərəfdaş dövlətin küçələrdə yaşayan və ya işləyən uşaqların problemləri ilə bağlı strategiya”nın qəbul edilməsi maddəsi də var. Bununla əlaqədar olaraq Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti 2003-cü il aprelin 14-də Nazirlər Kabineti yanında Yetkinlik Yaşına Çatmayanların İşləri və Hüquqlarının Müdafiəsi üzrə Komissiya tərəfindən təqdim edilmiş “Azərbaycan Respublikasında baxımsız və küçə uşaqları probleminin həlli üzrə Tədbirlər Planı”nı qəbul etmiş və 60 nömrəli sərəncamı ilə onu təsdiq etmişdir. Planda küçə uşaqlarının vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, onların problemlərinin həll edilməsi sahəsində böyük tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Lakin buna baxmayaraq bu sahədə ciddi irəliləyiş edilməmişdir. Əksinə küçə uşaqlarının sayı getdikcə artmaqdadır və bu məsələ UNİCEF və bir sıra yerli və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən daimi hökumətin diqqətinə çatdırılır.

Azərbaycan Respublikasında uşaqlara dair məlumat bankının olmaması səbəbindən küçə və kimsəsiz uşaqlar haqqında dolğun və daimi təzələnən məlumatı əlçatmaz edir. Məhz buna görə, küçə və kimsəsiz uşaqlara dair məlumatı əks etdirək məlumat toplama, qeydiyyat və praktiki istifadəsinə dair məlumat bankının yaradılmasına böyük ehtiyac vardır.

“İşıqlı Ev” Mərkəzi, SOS Kinderdorf şəhərciyi və «Ümid Yeri» yerli QHT-lər olaraq küçə uşaqları üçün xüsusi mərkəz rolunu oynayır və 700-dən çox uşaq üçün proqram həyata keçirir. Daxili İşlər Nazirliyinin nəzdindəki Tranzit Mərkəzlər tərəfindən 700-ə yaxın uşaq qeyd edilib. Onların da 620-ə qədəri, Bakı və Gəncə şəhərlərində⁸⁶. Uşaq Hüquqları üzrə QHT Alyansı və Azərbaycan Uşaq Birliyinin keçirdiyi sorğunun təhlilinə görə, Azərbaycanın bir neçə böyük şəhərində təqribən 2000 küçə uşağı yayılıb. Bununla belə, küçə uşaqları ilə bağlı çoxlu sayda müstəqil və ayrıca məlumat və hallar vardır ki, onu da araşdırmaq və vəziyyəti qiymətləndirmək üçün bütün ölkə üzrə hərtərəfli araşdırmanın aparılmasını tələb edir. Qanunla mühakimə olunan yeniyetmələr üçün nəzərdə tutulmuş bütün sistem daxilində ümumi vəziyyətlə bağlı tam lazımı tədbirlər həyata keçirilməyib ki, uşağın yaşamaq, təhlükəsizlik və inkişaf hüquqları təmin edilsin (aşağıda müvafiq bölmələrə bax).

Uşağın yaşamaq və inkişaf hüquqlarından danışıarkən əsas narahatlıq doğuran məsələ təmiz su və içməli su ilə bağlıdır. Ölkə əhalisinin 40%-dən artığının təmiz içməli suya çıxışı yoxdur və qaçqın və məcburi köçkün düşərgələrində yaşayan insanların böyük əksəriyyətinin suya çıxışı yoxdur.⁸⁷

---

⁸⁶ Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin illik kitabı 2004, Azərbaycanda uşaqlar

⁸⁷ «Dünyada uşaqların vəziyyəti 2003», UNİCEF «Çoxgöstəricili klaster sorğusu», UNİCEF, 2001

Uşaqların tez-tez qarşılaşdıqları problemlər arasında reproduktiv sağlamlıq məsələləri də var. Ailə planlaşdırılması məsələləri, cinsi təhsil məktəbdən kənar tədris planına tam daxil edilməyib və gənclər üçün reproduktiv sağlamlıq klinikaları mövcud deyil. Baxmayaraq ki, orta məktəbdə reproduktiv sağlamlıq təhsili üzrə xüsusi proqram təsis edilmişdir. Bununla belə, bu təhsil bütün məktəbləri əhatə etmir və rəsmi fakultativ tədris proqramının tərkib hissəsi deyildir. Orta məktəbdə geniş yayılmış təhsil kampaniyasının zərurətini belə bir fakt da diktə edir ki, yaş 19-dan aşağı olan çoxlu sayda gənc insan arasında hamiləliyin süni yolla pozulması (onların əksəriyyəti arzuolunmaz hamiləlik nəticəsində olub) 2000-2004-cü illər arasında 2 dəfə artıb.⁸⁸ Bütün uşaqların yaşamaq və inkişaf etmək hüquqlarını təmin etmək üçün dövlət uşaqların qorunması, pozulmuş hüquqların bərpası və təhsili üçün standartlar yaratmalı, uşaq evləri və kimsəsiz uşaq evlərində və bu kimi müəssisələrdə çalışan heyət üçün, yeni doğulmuş uşaqların müdafiəsi üçün tədbirlər müəyyənləşdirilməli, uşaqların olduğu bütün kənd və şəhərlərdə mütəmadi məxsusi tibbi qayğı həyata keçirilməlidir. Yaxşı olardı ki, uşağın təhsil hüququ ilə bərabər onun “həyat bacarıqlarının” inkişaf etdirilməsi istiqamətində təhsil komponentlərində istifadə edilərdi.

Uşaqların həyatı üçün təhlükəli olan digər vacib məsələ də Azərbaycanda ərazilərin minalanmasıdır. Yalnız son 7 il ərzində Azərbaycanın 14 mln. m² ərazisi cəbhə yaxınlığında minalardan təmizlənilib və sahmana salınıb. 190-dan artıq mina və 6110 ədəd partlamamış hərbi sursat aşkarlanıb və təmizlənilib. Buna baxmayaraq, çoxsaylı insan və xüsusilə uşaqların minalardan ölməsi və yaralanması halları artıb və son illər bu barədə daha çox hesabat verilir. Azərbaycan Milli Minasızlaşdırma Agentliyi əhalini və uşaqları məlumatlandırmaq proqramını həyata keçirməsinə baxmayaraq, bütün uşaq və icmaların mina təhlükəsindən azad olması mümkünsüzdür. Cəbhə xətti yaxınlığında Azərbaycan əraziləri, eləcə də Dağlıq Qarabağ regionu, həmçinin onun ətrafındakı erməni silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olunmuş 7 rayonda uşaqlar hələ də mina qorxusu və mina partlayışı nəticəsində ölmək təhlükəsi, partlayıcı silahlarla həyatlarını itirmək şəraitində yaşayırlar.

BMT-nin Uşaq Hüquqları Komitəsi tərəfindən Azərbaycan nümayəndə heyətinə ünvanlaması xahiş edilən suallar:

- *BMT-nin Uşaq Hüquqları Komitəsinin 1997-ci ildə təqdim etdiyi tövsiyələrdən biri Azərbaycan hökumətinin uşaq intiharları ilə bağlı məlumat bazasının yaradılması və bu məsələlərin araşdırılması və daimi diqqətə saxlanılması tövsiyyə edilmişdir. Nə üçün indiyədək, bu tövsiyyə yerinə yetirilməyib?*

- *Uşaq məsələləri və əsasən də uşaq zorakılığı ilə bağlı məlumat bazasının yaradılmasına dair BMT-nin tövsiyələrinə və UNİCEF tərəfindən dövlət orqanları rəsmiləri üçün DEVİINFO məlumat bazasının yaradılmasına dair keçirdiyi təlimə baxmayaraq, indiyədək Azərbaycanda uşaqlara dair məlumat bazası yaradılmamışdır.*

D. Uşaq Baxışlarına Hörmət

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi 10 yaşından başlayaraq məhkəmədə uşağın baxışlarının nəzərə alınmasını qəbul edir və bu Nikah və Ailə Məcəlləsi ilə təsbit edilib. Ancaq bu baxışların nə dərəcədə dəstəklənəcəyi və nəzərə alınacağı barədə aydın anlayış və müddəalar yoxdur. Cəlb edilmiş uşaqların baxışlarını nəzərə alan hakimlər BMT-nin Uşaq Hüquqları Konvensiyası və digər beynəlxalq standartlar və zəruri müddəalar üzrə bilikləri yoxdur və təlim keçməyiblər.

Azərbaycanda ixtisaslaşmış yuvenal ədliyyə sistemi və yuvenal hakimlər yoxdur. (Yuvenal Ədliyyə bölməsinə bax.) Milli ekspertlər hesab edirlər ki, Azərbaycan qanunvericiliyi BMT-nin Uşaq Hüquqları Konvensiyasının müddəalarına uyğunlaşdırlarsa, qanunvericilik o dərəcədə yaxşılaşar ki, uşaq istənilən məhkəmə və inzibati prosesin ona təsiri imkanını əldə etmiş olar⁸⁹. Yalnız ona görə ki, uşağın baxışı hesaba alınmış olar. Hazırda isə uşağın öz narahatlıq və problemləri ilə səsinin eşidilməsi, kimlərə sə çatdırma mexanizmi yoxdur. İnternat və digər qapalı müəssisələrdə olan uşaqların səslərini heç kim

---

⁸⁸ Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin illik kitabı 2002-2004, Azərbaycanda uşaqlar

⁸⁹ ATƏT və Britaniya Səfirliyinin dəstəyi ilə Uşaq Hüquqları üzrə QHT Alyansı tərəfindən keçirilmiş Azərbaycanda yuvenal ədliyyə üzrə vəziyyətin araşdırılması, 2005

eşitmir. Heç bir hökümət proqramı və fəaliyyət planı yoxdur ki, uşağın baxışını diqqətə alsın və hansısa məsələlərdə onlarla məsləhətləşmə aparsın. Bu müstəvidə, Uşaq Hüquqları üzrə Ombudsmanın yaradılması vacib bir məsələdir.

IV. VƏTƏNDAŞ HÜQUQLARI VƏ AZADLIQLARI

(maddə 7,8,13,14,15,16,17,19,37(a))

Prinsipcə, milli qanunvericilik bütün insanların fərdiliyi, o cümlədən, milliyət, ad və ailə ilə bağlı hüquqlarına hörmət müddəalarını özündə əks etdirir.

Uşağın ad və milliyət, fərdiliyin qorunması, özünü izhar azadlığı, düşüncə azadlığı, vicdan və din azadlığı, birləşmək və dinc toplaşmaq, şəxsiyyətin qorunması, informasiyaya müvafiq çıxış və işgəncə və digər qəddar qeyri-insani yaxud alçalıcı rəftardan qorunma hüququ kimi hüquq və azadlıqlar, «Uşaq Hüquqları Haqqında» Qanun, Nikah və Ailə Məcəlləsi və digər qanunverici aktlarda əks olunub.

Uşaq və gənclərin təşəbbüsləri dövlət tərəfindən o qədər də dəstəklənmir. Gənclərlə işləyən Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyi yeganə nazirlikdir ki, gənclər siyasətini həyata keçirir və gənclər təşkilatları üçün bir çox təlim proqramları və s. tədbirlər və proqramlar hazırlayır və həyata keçirir və eyni zamanda bir çox gənclər təşkilatlarına qrantlar da ayırır. Lakin bu sırada uşaq təşkilatlarını dəstəkləyən və onların fəaliyyətinə yardımçı olan bir qurum yoxdur. Uşaqların və gənclərin izhar etdikləri baxışlar mərkəzi və yerli səlahiyyətli təşkilatların tərəfindən heç də həmişə lazımı diqqətlə qarşılanmır.

Konstitusiyaya tərəfindən bütün millətlərin nümayəndələri olan uşaqların şəxsi həyatlarının toxunulmazlıq hüququ və digər azadlıqları təmin edilir. Amma uşaq hüquqları haqqında qanun bu Konstitusiyaya hüquqları və onların həyata keçməsinə tam təmin etmək iqtidarında deyil. Cəmiyyətdə olan adət-ənənə və mentalitet uşaqların bu sayaq hüquqlara malik olmasını çətinləşdirir.

Rəsmilər medianın oynadığı mühim rolu inkar etməsələr də, təəssüf ki, dövlət uşaqların kifayət qədər informasiyaya çıxışını təmin etmir, baxmayaraq ki, bu onların inkişafı və layiqli vətəndaş yetişməsi üçün vacibdir.

Azərbaycan məhkəmələrində yeniyetmələrlə bağlı işlər yaşlılar üçün nəzərdə tutulmuş eyni prosedur əsaslarla aparılır. Uşaqlar ilkin saxlama yerlərində çox zaman yaşlılardan ayrı saxlanmırlar və onların işgəncə və digər qəddar rəftarlardan müdafiə hüququ təmin edilmir.

A) Ad və Milliyət (Maddə 7)

Ölkə daxilində və xaricində səyahət üçün müvafiq olaraq şəxsiyyət vəsiqəsi və pasport tələb olunur. Pasportla bağlı bəzi qruplar problemlərlə üzləşir: müəssisələrdə (kimsəsiz uşaq evlərində) yaşayan uşaqların, yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün tərbiyə müəssisəsindən azad edilmiş şəxslərin, ölkə daxili miqrant və az gəlirli ailələrin, küçə uşaqları, sığınacaqlarda yaşayan uşaqlar, uşaq tərbiyə müəssisələrindən böyüklər üçün islah müəssisələrinə köçürülən uşaqların bu problemlərlə üzləşmələri halları digərlərindən daha çoxdur. Bu problemlər eyni zamanda yoxsul uşaq və ailələr üçün daha çox şəxsiyyət vəsiqələri və ya pasport almaq üçün ödəməyə pulun olmaması və özlərinin daimi yaşayış yerinin olmaması səbəbindən yaranır.

AZƏRBAYCAN: (RƏSMİ) MÖVCUD OLMAYAN OĞLAN⁹⁰

(Feliks Korli Tərəfindən, Forum 18 Xəbərlər Xidməti)

18 aylıq Luka Eyvazov rəsmi olaraq mövcud deyil. Forum 18 Xəbərlər Xidməti aşkarlayıb ki, yerli səlahiyyətli Xristian adı götürülmüş uşağa doğum haqda şəhadətnamə vermirlər. "Biz kənddən məktub almışıq və sakinlərin 98%-i xristian adlarının qeydiyyatına alınmasını əleyhinədir"-yerli qeydiyyat idarəsinin nümayəndəsi Aybəniz Kələsova Forum 18-ə məlumat verib. Ədliyyə Nazirliyinin nümayəndəsi Mehman Soltanov Forum 18-dən soruşub "nə üçün onlar dini ad seçiblər?" və sonra da fərziyyə irəli sürürlər ki, Lukanın adını validiyə deyil, hansısa "dini icma" seçib. Lukanın atası Novruz Eyvazov iddia edir ki, Uşaqlar Allaha məxsusdur və Forum 18-ə deyib ki, "Biz dəfələrlə gedərək soruşmuşuq ki, hansı əsaslarla onlar bizim ailə həyatımıza müdaxilə edirlər. Onlar mənə təklif edirlər ki, əvəzində Azərbaycanın məşhur

⁹⁰ Forum 18 Xəbərlər Xidməti, 2005; Eldar Zeynalov Azərbaycan İnsan Hüquqlarının Müdafiəsi Mərkəzi, 2005

şair, yaxud yazıçılardan birinin adını seçim"-deyə o, Forum 18-ə bildirib. "Mən cavab verirəm ki, Luke İncili yazanlardan biri kimi o vaxta qədər məşhur olacaq ki, digər şair və yazıçılar hamısı unudulmuş olacaqlar".

Bu, Xristian adının qeydiyyatından rəsmi imtina ilə bağlı son hadisədir. Doğum şəhadətnaməsi olmadan insanlar bağça, yaxud məktəbə gedə bilmir, xəstəxanada müalicə oluna, yaxud ölkə xaricinə səfər edə bilmir. Digər yerli Baptist, Ramiz Osmanov Forum 18-ə danışdı ki, mülki işlər üzrə qeydiyyat idarəsi rəhbərləri ilə oğlu Daniil 6 aylıq olarkən (hazırda onun 3 yaşı var) doğum şəhadətnaməsi üstündə xeyli mübahisə edib. Osmanov deyib ki, o, doğum şəhadətnaməsini almazdan öncə işlərini Bakıya göndərməyə məcbur olub. Baptist kəndli və pasport Həmid Şabanov Forum 18-ə danışdı ki, vətəndaş qeydiyyatı idarəsinin rəsmiləri onun nəvəsinin adının Samson kimi yazılmasından imtina ediblər. Sonda valideyn bilərək ki, onlar öz uşaqlarının adını heç zaman Samson kimi qeyd etdirə bilməyəcəklər, məcbur olub Davud adını seçiblər.

Gürcüstanla qonşu olan Qax rayonunun provaslar kilsəsinin nümayəndələrinin Forum 18-ə verdikləri məlumatlara görə onların öz uşaqlarının Gürcü dini soyadı ilə qeyd etdirilmələri və doğum şəhadətnaməsi almalarında heç bir problem yoxdur. Əliabad Baptistləri bildirirlər ki, ingiloyların yaşadığı Balakən və Zakatla rayonlarında da belə problem yoxdur.

B. Şəxsiyyətin qorunub saxlanması (maddə 8)

Prinsipcə, milli qanunvericilik bütün insanların şəxsiyyətinə (fərdiliyinə), o cümlədən, ad və ailə münasibətlərinə təminat verir, və yaradılmış mexanizmlər vasitəsilə qanunsuz müdaxilələr istisna edilir.

Buna baxmayaraq, milli qanunvericilik uşağın şəxsiyyətinin təyin edilməsi, qorunmasına və bununla əlaqədar müvafiq yardımın təmin edilməsi üçün mexanizmlərə malik deyil.

Uşağın qanuni təmsilçiliyini təmin etmək üçün və uşağın şəxsiyyətinin müəyyənləşdirilməsinin çətin olduğu halda, onun hüquqlarının qorunmasına məsul olan dövlət təsisatının yaradılması üçün əlavə tədbirlərə ehtiyac var.

C. Öz fikrini ifadə etməku azadlığı (Maddə 13)

Uşaq hüquqlarını anlamama və Azərbaycan Respublikasının cəmiyyətindəki patriarxal ənənələr uşaqlara öz fikirlərini ifadə etmək üçün UHK çərçivəsində verilmiş hüquqlardan bəhrələnməyə tam imkan vermir.

Bu sahədəki qanunvericilik uşaqların özünüifadə azadlığı hüququnu istisna etməsə də, eyni zamanda məxsusi olaraq uşağın özünüifadə hüquqlarını qorumaq barədə müddəanı da əhatə etmir.

Uşaqlar onların öz fikirlərini ifadə etmək azadlığı hüququna malik olmaları barədə məlumatlandırılmırlar və ona görə də əksər hallarda öz fikirlərini məktəbdə, yaxud müəssisədə ifadə etmirlər ki, birdən bu fikir qəbul edilməz, yaxud onlar bunun üstündə cəzalandırıla bilərlər. Məktəb və digər təhsil müəssisələrində uşaqları öz fikirlərini ifadə etməyə və qərar qəbulu proseslərində yaxından iştiraka ruhlandıran proqramlar çox azdır və bir çoxlarında bu mövcud deyil. Bir neçə il öncə UNİCEF-ə Təhsil Nazirliyi ilə birgə Təhsilə Fəal Öyrənmə Yanaşmalarının inkişafı proqramı təqdim edilmişdi ki, bundanda uşaqların tam iştirakını inkişaf etdirmə və uşaqlara daha çox özünüifadə rolu verməyə mərkəzləşmiş yanaşmanın inkişaf etdirilməsi gözlənilirdi. Oxşar məqsədli proqram Azərbaycanın bir sıra məktəbində də reallaşdırılması məqsədilə Adımd-Addım və Qadın Proqramları (Səlahiyyətli Təhsil) çərçivəsində ACİ YF ofisi tərəfindən həyata keçirilir. Təəssüf ki, proqramların heç biri bütün ölkəni əhatə etməyərək, yalnız bir neçə pilot məktəbdə həyata keçirilir. Vətəndaş Cəmiyyətində Debat İB uşaqların öz fikirlərini ifadə etmə imkanını verən və onu inkişaf etdirən yenilikçi yanaşma təklif edib. Debatlar bu məqsədin əldə olunmasında öz sərəməsinə göstərdi, bununla belə həmin debat proqramından geniş istifadə edilmiş. Halbuki, bu və yuxarıda qeyd edilmiş proqramların məktəbdənkənar fakultativ təhsilin bütün yaş qrupundan olan uşaqlar üçün tərkib hissəsinə çevrilməsi yalnız müsbət hala ola bilər.

Özünü ifadə etmə azadlığı və onun media ilə bağlı hissəsi Azərbaycan Respublikasında tez-tez pozulur. Ölkədə olan digər insanlar kimi uşaqlar da, onları naraht edən siyasi və sosial məsələlərlə bağlı informasiya ala bilmir və müzakirələrdə iştirak edə bilmirlər. Heç bir xüsusi proqram, o cümlədən TV və Radio proqramları yoxdur ki, uşaqlar orada iştirak etsin, öz icmaları və sosial xidmət təminatçıları ilə dialoq apara bilsinlər. Uşaqların səsi eşidilmir, çünki, uşaqların iştirakını təmin edən və bunu həyata

---

---

keçirən mexanizmlər yoxdur. Heç bir spesifik qanun, yaxud hüquqi alətlər yoxdur ki, uşaqların ehtiyac və problemlərində onların özlərinin iştirakını təmin etsin və qanun layihəsi hazırlanarkən və/və ya qəbul edilərkən onların səsində də qulaq asılsın, çünki bu qanun həmin uşaqların həyatına təsir göstərəcək. İctimai köşklərdə bir neçə uşaq qəzet və jurnalının satılmasına baxmayaraq, həmin nəşrlərdə olan informasiyaya çıxışı məhdudlaşdıran bir neçə problem var: 1) Onların əksəriyyəti Bakıda satılır və ölkənin rayonlarında onların bir nüsxəsini belə tapmaq mümkün deyil; 2) Dövlət idarələri tərəfindən heç bir dəstək yoxdur (Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin qəzet və jurnallara kreditin təmin olunması barədə fərmanı istisna olmaqla) və ümumi siyasi, yaxud sosial yönümlü kommersiya gəlirləri əldə etməyə əsaslanan qəzetlərlə müqayisədə heç bir spesifik nizamlama, xüsusilə, dövlət öhdəliyi ola biləcək uşaq nəşrləri üçün, yoxdur; ikinci səbəbə görə əhalinin – uşaqların valideynlərinin mövcud çap materiallarına marağı çox aşağıdır, çünki onlar monoton, maraqsız və qeyri-peşəkar hazırlanırlar. Azərbaycan əksər rayonlarında qəzet əldə etmək mümkün deyil. Yalnız bəzi rayonlarda qəzetlər nəşr edilir, o cümlədən, ölkənin cənub bölgəsindəki rayonunda bir qəzet, Gəncə şəhərində başqa bir qəzet çap edilir. Qəzetlərin qiymətinin 10, yaxud 20 sent (500, yaxud 1000 Azəri manatı) olmasına baxmayaraq, əhali rayonlarda mətbu orqanlarını ala bilmir. Uzaq rayonların nümayəndələri bunu iqtisadi və maliyyə problemləri ilə izah edir, bildırırlər ki, çörək əvəzinə qəzet almaq onlar üçün məqbul deyil. Jurnalların qiymətləri müxtəlifdir, 50 sentdən 2 dollara qədər və onlar əsasən Bakıda satılır. Rayonun əhalisi əksər hallarda bu jurnalları görmür, belə ki, onlar orada çox məhdud saylı insanlara “varlı adamlara” satılır.

D. Fikir, Vicdan və Din Azadlığı. (Maddə 14)

Uşaqların dini azadlıq üzrə məlumatlılığını artırmaq üçün heç bir şey göstərilməyib. Gənclərin öz dinlərini dəyişməsi əksər icmalarda mənfi qarşılır və belə münasibət yerli səlahiyyətli təşkilatlar tərəfindən də təqdir edilir.

Azərbaycan Respublikasının müxtəlif yerlərində müsəlman uşaqlara qarşı təzyiqlər halları qeydə alınıb. Azərbaycan Respublikası əsasən müsəlmanlardan ibarətdir və hökumətin “dini ekstremizmə qarşı mübarizə” çağırışı bir sıra insan haqları pozuntusu ilə nəticələnir. Müəllimlərin uşaqlara hətta evdə gündəlik ibadətə məşğul olmalarını tapşırması və onların şagirdlərə hicab geyinməyi (müsəlman qadınlarının ənənəvi baş örtüyündən istifadə etməyi) qadağan etməsi faktları məlumdur.

E. Birləşmək və Dinc Toplaşmaq Azadlığı (Maddə 15)

Yalnız qanunla yaşı 16-a çatmış şəxslərin ictimai təşkilatlar (QHT-lər) yaratmaq qabiliyyəti var. Qanun bəyan edir ki, 16 yaşına çatmış və ondan yuxarı yaşda olan uşaqlar gənclər təşkilatları yarada bilərlər. Bu tələb uşaqların birləşmək hüquqlarını məhdudlaşdırır. Uşaq Hüquqları Komitəsi 1997-ci ildə uşaqların iştirakı ilə bağlı məsələni hökumətin nəzərinə çatdırsa da, vəziyyətin dəyişməsi yolunda az irəliləyiş müşahidə edilmişdir. Sonuncu məlumatlara görə, hal-hazırda Milli Məclis və Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyi «Uşaq Parlamenti» adlı proqram hazırlayır.

QHT-lərin qeydiyyat proseduru çox mürəkkəb və bahadır. QHT nizamnaməsini yazmaq üçün peşəkar hüquqşünas tapmaq lazım gəlir, Ədliyyə Nazirliyi qeydiyyat sənədlərində ən xırda təfərrüatları belə diqqətlə nəzərdən keçirir ki, qeydiyyat vaxtını uzada bilsin. Qanuna görə qeydiyyat 40 gündən artıq vaxt aparmamalıdır və dövlət idarəsinin yazılı sənədlərinə uyğun olaraq daha 30 gün də uzadıla bilər. Ancaq təcrübədə bu 1-3 il müddətinə də yubadılır. Uşaq və gənclərin müstəqil təşkilatları üçün heç bir sadələşdirilmiş prosedur yoxdur.

Uşaq evləri, islahedici məktəblər kimi müəssisələrdə olan uşaqların bu müəssisələrdən kənardakı təşkilatlarda iştirakı, yaxud öz qruplarının yaratmaları çox çətindir. Belə ki, onlar birbaşa müəssisənin rəhbərliyi tərəfindən idarə olunur.

F. Şəxsi Həyat Hüququnun Müdafiəsi

Şəxsi həyat təcrübədə uşağın hüququ kimi tanınmır və adətən yaşlılar (o cümlədən müəssisələrin administrasiyası, yuvenal həbsxanalar və valideynlər) tərəfindən ciddi qarşılır. Bu hüquqlar üzrə heç bir təlim, ictimai məlumatlandırılmanın aparılması həyata keçirilmir.

Şəxsi həyat hüququnun çoxsaylı pozuntusu müxtəlif müəssisələrdə baş verir. Məsələn, kimsəsiz uşaq evlərində gün ərzində uşaqların yataq otaqlarının qapısı qıfıllanır və axşam olmamış uşaqlar oraya

---

---

buraxılmır. Uşaqlar özlərinin şəxsi şkaflarına malik deyirlər ki, fərdi əşyalarını saxlaya bilsinlər. Paltarlar köhnə qaydada ələk-vələk edilir, əşyalar qeyri-rəsmi senzurdan keçirilir. Bir uşaq evində sığa taxmaq və «uyğun olmayan» hesab olunan saç stili birbaşa qadağan edilir. Müxtəlif qapalı məktəblərdə və uşaq evlərində vəziyyət belədir ki, çoxsaylı qaydalara və inanclara rast gəlmək olar ki, onlar məktəbin rəhbərliyi tərəfindən müəyyən edilib və Azərbaycanın «Uşaq Hüquqları Haqqında» Qanun və BMT-nin Uşaq Hüquqları Konvensiyası ilə heç bir uyğunluğu yoxdur.

Yuvenal həbsxanalarda rəsmi senzura mövcuddur və bütün daxil olan və həbsxanalardan göndərilən məktublar rəhbərlik tərəfindən oxunur. Yuvenal həbsxanalarda olan uşaqların toplaşmaq, birgə aksiyalar keçirmək, gənclər təşkilatları yaratmaq, birgə etiraz etmək və s. hüquqları yoxdur. Bu fəaliyyətlərin qarşısı rəhbərlik tərəfindən ciddi-cəhdlə alınır. Aşkar olub ki, hətta Ombudsmana, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə, prezident və valideynlərə ünvanlanmış şikayət məktubu və ya müraciətlər senzuraya məruz qalır.

G. Müvafiq İnformasiyadan İstifadə (maddə 17)

Uşaq qəzetlərinə çıxış çox məhduddur. Uşaqlar üçün bir sıra qəzet və jurnallar qeydiyyatla alınsa da, hesabat yazılarkən bu qəzetlərdən bir neçəsi paytaxtın mətbuat köşklərindən, yaxud kitab mağazalarından əldə etmək mümkün oldu. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, uşaq jurnallarının qiyməti təxminən 3.000 – 5.000 manatdır və bu da əlbəttə ki, imkansız və yoxsul, qaçqın və məcburi köçkün ailələrin onları əldə etmək imkanını çox aşağı edir.

İnformasiyaya, qəzetlərə, internetə, yeni texnoloqiyalara çıxışla bağlı vəziyyət çox məhduddur. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan, o cümlədən kor və zəif görən uşaqlar üçün dərslik çap edə bilən Brayl çap avadanlığı ölkədə yox idi. Ümidli Gələcək Gənclər Təşkilatı və Təhsil Nazirliyinin yardımı ilə ilk dəfə olaraq İsveçdən Brayl çap maşını alınaraq Bakıya gətirildi və kor və zəif görən uşaqlar üçün xüsusi məktəbə təqdim olunmuşdu. Həmçinin Gözdən Əlillər Cəmiyyəti tərəfindən özəl donorların yardımı ilə kor və zəif görən uşaqlar üçün audio kitabxana yaradılmışdı. Lakin bu heç də bütün ehtiyacları ödəmir.

Müəssisələrdə informasiyaya çıxışda çoxsaylı boşluqlar var. Azərbaycan Respublikasındakı bütün uşaq evlərinin monitorinqi göstərdi ki, uşaqların heç birinin bu müəssisələrin nizamnaməsi barədə məlumatı yoxdur və onlardan bəzisi hətta belə nizamnamənin mövcudluğundan bixəbərdir. Məktəb rəhbərliyinin və müəllimlərin məsuliyyətləri və səlahiyyətlərinin həddləri barədə heç bir aydın informasiya verilmir. BMT-nin Uşaq Hüquqları Konvensiyasının müəssisələrdə tədrisi çox məhduddur. Yalnız bir neçə QHT müxtəlif illər ərzində uşaqlar üçün müəyyən təlimlər keçiblər və bu fəaliyyət bütün internat məktəblərini, kimsəsiz uşaq evlərini və ixtisaslaşmış məktəbləri və bu müəssisələrdəki bütün uşaqları əhatə etməyib.

Uşaqlar öz hüquqlarının müdafiə mexanizmi barədə dolğun informasiyaya malik deyillər. Ombudsmanın və QHT-lərin yetkinlik yaşına çatmayanların olduqları həbsxanalarda internat məktəblərində və digər müəssisələrdə uşaqlara onların hüquqlarını izah edən seminarlar keçirmələri və araşdırma səfərləri etmələrinə baxmayaraq, uşaqlar necə müraciət etmək, şikayəti necə yazmaq, kimə müraciət etmək qaydaları barədə spesifik təlimlər almayıblar. Ən azı ona görə ki, QHT-lərin və Ombudsman aparatının heyətinin bu institutlarda uzunmüddətli iş aparması mümkün olmayıb.

Yuvenal Ədliyyə Sisteminin bütün mərhələlərində yetkinlik yaşınca çatmayanların müvafiq informasiyaya çıxışları

Uşaqların hökumətdən informasiya tələb etməsi üçün heç bir xüsusi ruhlandırıcı proses yoxdur; bu məsələ hətta imkan daxilində müzakirə də edilməyib. Nəzəri olaraq informasiyaya çıxış üçün heç bir yaş məhdudiyyəti yoxdur. Rəsmi informasiya uşağın başa düşə biləcəyi formatda təmin olunmur.

Həbs və polis istintaqı ərzində uşaqların məlumatlılığı onların hüquqlarının pozuntusuna gətirib çıxarır. Həbs edilmiş uşaqlara onların hüquqları yazılı formada çatdırılmır və mövcud uşaq hüquqlarının uşağın başa düşə biləcəyi qaydada izah olunduğu posterlər, bröşürlər yoxdur. Məhkəmə dinləmələri başlayarkən hakimlər müttəhimlərin hüquqlarını onlara izah edir, ancaq əksər hallarda bu tez yerinə yetirilir və əksər uşaqlar hakimin istifadə etdiyi hüquq dilini başa düşmür. Yeniyetmələrin İşləri və Hüquqların Müdafiəsi üzrə Komissiyalar tərəfindən uşaqların cəlb edildiyi dinləmələr zamanı isə ümumiyyətlə nə heç bir hüquq, nə də prosedur qaydalar izah edilmir.

Uşaqların qanunla Ombudsmana, məhkəmələrə, Prezidentə, QHT-lərə (ictimai birliklərə) və Yeniyetmələrin İşləri və Hüquqların müdafiəsi üzrə Komissiyalara və Prezident Yanında Əfv

---

Komissiyasına müraciət etmək hüquqları olmasına baxmayaraq, uşaqlar öz hüquqlarını bilmir, bunu necə icra edəcəklərini bilmir və onlara yardım edəcək kimsə yoxdur. Bəzi QHT-lər uşaqlara müxtəlif dövlət orqanlarına şikayətlərin, müraciətlərin, tələblərin, ərizələrin və digər sənədlərin hazırlanması ilə bağlı kömək etsələr də, QHT-lər heç də həmişə orada olmurlar və hər şeylə əlaqədar və hər kəsə uzun müddətli prespektivdə kömək edə bilməzlər və qeyd etmək lazımdır ki, QHT-lər daha çox və xüsusilə qapalı müəssisələrdə və yetkinlik yaşına çatmayanların islah mərkəzlərində humanitar yardım xidmətləri göstərirlər, nəinki insan və uşaq hüquqları sahəsində tədris və təlim.

H. İşgəncə və ya Digər Qəddar, Qeyri-İnsani və Ləyaqəti Alçaldan Rəftar və ya Cəzaya Qarşı Müdafiə Hüququ (maddə 37 (a))

Hesabat dövrü ərzində əldə edilmiş naliyyətlərdən biri Cinayət Məcəlləsinə və Cinayət Prosesul Məcəlləsinin 1999 və 2000-ci illərdə qəbul edilməsidir. Bu sənədlər işgəncə anlayışını əks etdirir ki, bu da BMT-nin İşgəncə Əleyhinə Konvensiyasının birinci maddəsində müəyyən edilmiş işgəncə anlayışıyla üst-üstə düşür.

İşgəncə hələ də geniş yayılıb və insan haqları ilə bağlı əsas narahatlıq doğuran məsələdir. Uşaqlar və gənclər tez-tez işgəncə və qəddar rəftara məruz qalırlar. Uşaqlar üçün Tərbiyə Müəssisəsində götürülmüş müsahibəyə görə, azyaşlıların 75%-ə qədəri bildirişlər ki, onlar məhkəmədən əvvəlki mərhələdə və polis kameralarında olarkən döyülüb və hədələniliblər, təqribən 20% qorxudulub və yalnız 5%-i göstərib ki, onlar heç bir işgəncəyə məruz qalmayıblar. Onların əksəriyyəti fiziki təhqirə məruz qalıb. Bu faizlər ola bilsin ki, reallığı düzgün əks etdirməsin, yaxud bu tip rəftarın tez-tez təkrarlanmasını göstərməsin, belə ki, azyaşlıların bəziləri özlərinin məhkəmədən əvvəlki mərhələ ilə bağlı təcrübələrini rahat bölə bilmirlər.

Polis tərəfindən uşaqlara qarşı fiziki təhqir və hədələr etirafı əldə etmək və həmçinin cinayəti boynuna almaq, hətta bəzən onların iştirak etmədiyi cinayəti belə boynlarına qoymaq məqsədi ilə edilir. İşgəncə halları daha çox uşaq polis təcridxanalarında, Daxili İşlər Nazirliyinin müvəqqəti saxlama yerlərində baş verir. Ailə üzvləri ilə görüş üçün müstəntiqin icazəsi lazım gəlir. Saxlanma yerlərindəki uşaqlardan heç biri onların həbsdən sonra vəkillə təmin olduqlarını deməyib. Güman olunur ki, vəkil istintaq zamanı, yaxud ondan sonra formal olaraq təyin olunur. Uşaqların əksəriyyəti göstərib ki, onlar vəkillə cəmi 2 dəfə görüşüblər, istintaq başlayarkən və bir də məhkəmədə. Onlar qeyd ediblər ki, vəkillərin iştirakı formal xarakter daşıyır. Bəzən vəkillər yalnız məhkəmə zamanı təqdim olunur və ittiham olunan uşaqlarla heç bir fərdi söhbət aparmırlar. Nəzərə almaq lazımdır ki, müdafiə üçün təqdim olunan vəkillər adətən, xüsusilə ödəmələrin az olduğu hallarda, çox aşağı səviyyəli olur.

Mövcud şikayət prosedurları uzun və səmərəsizdir. Uşaqların və onların valideynləri prokurora, yaxud digər orqanlara polisə qarşı şikayət verməkdən çəkinirlər. Tez-tez prokurorlar və Daxili İşlər Nazirliyinin yüksək səviyyəli rəsmiləri hər hansı məlumatı inkar edir və heç bir halda işgəncə tətbiq olunmadığını bəyan edirlər.

Əgər müttəhim məhkəmə dinləməsi zamanı ona qarşı hüquq-mühafizə rəsmiləri tərəfindən təqsirini boynuna alması üçün güc tətbiq edildiyini söyləyirsə, hakim yalnız həmin polis məmurunun ifadə verməsini tələb edir. Məmur rəsmi olaraq gücdən istifadəni inkar edir və bununla da məhkəmə dinləməsi davam edir. Müdafiə vəkilləri və insan hüquqları təşkilatları iddia edirlər ki, bu təcrübə geniş yayılıb və işgəncəni sübut edə biləcək heç bir xüsusi araşdırılma aparılmır.

Qeyd etmək vacibdir ki, vəkil yaxud uşaq tibbi və ya psixoloji ekspertizanın digər növlərinin təmin edilməsini tələb edə bilər. Xüsusilə, işgəncə və qeyri-insani hallar olduqda. Ancaq yenə də araşdırıcı tərəfindən aparılmış ekspertizanın təsdiq, yaxud inkar olunması barədə qərar lazımdır. Müraciət hakimə çatdıqda artıq tibbi, yaxud digər ekspertiza ilə nəyisə aşkarlamaq mümkün olmur. Eləcə də uşaq, yaxud onun vəkili öz xərcləri hesabına tibbi ekspertiza sifariş verərsə, müstəntiq, yaxud məhkəmə onların qərarını nəzərə almaya bilər. Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq vəziyyətin dəyişməsi və uşağın üzləşdiyi problemlərə təcili çarə, tibbi ekspertiza və yardım tələb edən imkanların verilməsi istiqamətində dəyişikliklərin əldə edilməsi üçün işgəncə, ləyaqəti alçaldan və qeyri-insani rəftar hallarının ictimai monitorinqini aparmaq tələb olunur.

Təhsil Müəssisələrindəki Uşaqlar.

Uşaq evləri və xüsusi islahedici məktəblər kimi müxtəlif müəssisələrdə istifadə olunan cəzalar, ləyaqəti alçaldan rəftar uşaqları bezdirir. Qaydaların və cəzalandırmanın aydın müəyyən edilməməsi anlaşılmazlıq və xaosla nəticələnir. QHT Alyansının və onun üzvlərinin 2001-2005-ci illərdə uşaq evlərinin monitoring səfərləri zamanı aşağıdakı cəzalandırma növləri müəyyən edilib: döymə, qayıqla döymə, dizi üstə gəzməyə məcbur etmə, başın arxasına zərbə vurma, yeməyə gecikənləri yeməkdən məhrum etmə və s. Bütün müəssisələrdə əmək vasitələri cəzalandırma kimi istifadə edilir: torpağın təmizlənməsi, ayaqyolunun təmizlənməsi, heyvanların yerinin təmizlənməsi, döşəmənin yuyulması və s. Bir müəssisədə bəzi uşaqlar bütün gün ərzində çarpayuya yaxın buraxılmır: başqa birisində isə uşaqlar anbara salınaraq qapısı bağlanır.

Kollektiv cəzalandırmalar və birgə cəzalandırmalar tez-tez istifadə olunur. Əgər bir uşaq sözə baxmırsa, onda bütün sinif cəzalandırılır. Uşaqlar qeyd ediblər ki, onlar tez-tez müəllimlə razı olmadıqları üçün cəzalandırılıb. Belə vəziyyət bütün uşaq evlərində qeydə alınıb. Uşaqların qəddar rəfdar haqqında şikayət etmək imkanları yoxdur və müəssisələrdə uşaqların müdafiəsi üçün heç bir tədbir görülmür.

Uşaqlarla aparılmış anonim söhbətlər və inşalardan bəzi çıxarışlar:

- *Bizə yaxşı baxmaqlarına baxmayaraq, mən buradan bezmişəm. Bizə elə cəzalar verirlər ki, olmayan kimi.*
- *Allahdan başqa bizim halımızı heç bir adam bilməz. Allahdan gündə arzu edirik ki, bizim bəxtimizi açsın, tezliklə uşaq evindən janımız qurtarsın.*
- *Burada yaşamaq mənə xoş deyil. İstərdim anamla qalım, lakin imkansızlıqdan mümkün deyil.*

Lazımı tədbirlər görmək və bu halların qarşısını almaq üçün heç bir müşahidə və nəzarət orqanı yoxdur. Bunun üçün yaradılmış komissiyalar reallıqda qanun tərəfindən onlara verilmiş öhdəlikləri heç də tam yerinə yetirə bilmirlər. Məhz bunun üçün, Uşaq Hüquqları üzrə Ombudsmanın yaradılmasına böyük ehtiyac vardır.

Təvsiyələr:

- *Uşaqların öz rəylərini ifadə etmələri üçün, xüsusilə müəssisələrdə, tibb müəssisələrində, məktəblərdə və məhkəmələrdə təqdir edici mexanizimlərin yaradılması;*
- *Yuvenal Ədliyyə idarəçiliyinin bütün səviyyələrindən olan dövlət idarələri tərəfindən törədilən işgəncə və qeyri-insani rəftar hallarının araşdırılması və günahkar məmurların məhkəməyə cəlb edilməsi və cəzalandırılmasını təmin edilməsi, qurban uşaqlarının maddi kompensasiya almalarının təmin edilməsi;*
- *Azərbaycan Respublikasındakı bütün tiptən olan müəssisələrdə vətəndaş hüquq və azadlıqlarının inkişaf etdirilməsi, qeyri-qanuni senzuranın aradan qaldırılması, uşaqların şəxsi toxunulmazlıq hüquqlarına ehtiram təmin edəcək gündəlik iş cədvəlinin tərtib edilməsi;*
- *Polis idarələrində və müəssisələrində məlumat lifletləri və posterlər vasitəsilə informasiyaya çıxışın təmin edilməsi;*
- *Müəssisələrdəki uşaqların öz hüquqları barədə öz müəssisənin sərəncamı və rəhbərliyinin və digər heyətin hüquq və səlahiyyətlərinin məlumatlılığının artırılması üçün say göstərilməsi;*
- *Polisin yüksək etiraf norması əldə etmək məqsədilə işgəncədən istifadə etməməsini təmin etmək üçün polis işinin meyarlarının dəyişdirilməsi;*
- *Cinayət araşdırmasının bütün mərhələlərində, azadlığın məhdudlaşdırılması hallarında vəkilə çıxışın və ailə ilə əlaqənin təmin edilməsi;*
- *Vəkillərin fəaliyyət göstərəkən etik davranışlarının və uşağı müdafiə etmək üçün istənilən lazımi fəaliyyətinin çatışmaması və məhkəmə dövründə, məhkəmədən əvvəl və polis dinləməsi zamanı və polis saxlayarkən tam iştirakının hərtərəfli araşdırılmasının təmin edilməsi;*
- *Məvəqqəti saxlama yerlərində və digər həbsxanalarda sanitar şəraitinin yaxşılaşdırılması və vətəndaş cəmiyyəti tərəfindən monitoring imkanlarının təmin edilməsi;*
- *Müxtəlif institutlarda istifadə edilən cəzaların təftişinə nəzarət edilməsi;*
- *Uşaqların vətəndaş və siyasi hüquqlarının pozulması üzrə effektiv şikayət prosedurlarının yaradılması.*

V. AİLƏ MÜHİTİ VƏ ALTERNATİV QAYĞI

(maddə 5, 9, 10, 11, 18, 20, 25, 27, 4, 39)

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi, uşaqların maraqları və valideynlərin hüquqlarının qorummasına həsr edilmiş çoxsaylı müddəaları özündə birləşdirir. Ancaq bu, uşaqların hüquqlarına hörməti dəqiq əks etdirmir.

İqtisadi vəziyyət ailələrlə bağlı sosial təsisatların dağılması valideyn qayğısından məhrum olmuş, etimaslıqla üzləşmiş, təhqir edilmiş, məktəbdən kənar qalmış, inkişafdan qalmış və sağlamliq problemləri ilə üzləşmiş uşaqların sayının artmasının əsas səbəbidir. Hazırda Azərbaycan Respublikasında çətin tərbiyə olunan uşaqların hüquqlarının təmin olunmasında institutlaşdırma başlıca vasitə olaraq qalmaqdadır. Ölkə üzrə müəssisələrdə 25.000-ə qədər uşaq saxlanılır⁹¹. Hamillik və deinstutlaşdırma proqramları Azərbaycanda (bir sıra QHT-lər tərəfindən aparılan çox kiçik həcmli eksperimental modellər istisna olmaqla) tətbiq edilmir. Nazirlər Kabinetinin deinstutlaşdırma üzrə dövlət proqramının üzərində işləməsinə baxmayaraq, bu proqram yerli QHT-lə əməkdaşlıq şəraitində hazırlanmır (baxmayaraq ki, bir neçə QHT çox məhdud müddətə bu işə cəlb edilmişdi) və proqram layihəsi yerli və beynəlxalq QHT-lərlə, nə də cəmiyyətlə tam bölüşdürülməyib. Eləcə də proqram hazırlanarkən uşaqlar, yaxud valideynlərlə məsləhətləşmələr aparılmayıb. Program hər hansı araşdırmalar və institutlaşdırma üzrə mövcud pilot təşəbbüslər, mövcud alternativ himayə xidmətlərinə nəzər yetirmədən hazırlanır. Azərbaycanda istifadə olunan 4 modeldən (SOS uşaq kəndi, Işıqlı Ev Uşağa Gündəlik Qayğı Mərkəzi və Ümid Yeri Mərkəzi tərəfindən həyata keçirilən küçə uşaqları və kimsəsiz uşaqlar üçün və UNİCEF tərəfindən Xətəidəki № 35 internat məktəbi üzrə başa çatmamış deinstutlaşdırma) heç biri öyrənilməyib və onların nəticə və qənaətləri nəzərə alınmayıb və qiymətləndirilməyib.

A. Valideyn Himayəsi (Maddə 5)

Konvensiyanın 5-ci maddəsinə uyğun olaraq milli qanunvericilik uşaqların maraqlarına və valideynlərin hüquqlarına həsr edilmiş çoxsaylı müddəaları özündə əks etdirir. Konstitusiyanın mətnində göstərilir ki, «ailə kişi və qadının azad razılıqları və onların bərabər hüquqları əsasında və valideynlərin uşağın tərbiyəsi, təhsili və təlimini təmin etmək hüquq və vəzifələri əsasında qurulur». Konstitusiya bəyan edir ki, ailənin qurulması və öhdəliklərin icrası iqtisadi və digər tədbirlər vasitəsilə anaları, uşaqları və gəncləri qoruyur. Nikah və Ailə Məcəlləsində göstərilir ki, «Azərbaycan Respublikasında ailə və ailə münasibətləri dövlət tərəfindən qorunur».

B. Valideynlərin Məsuliyyəti (maddə 18, I, II abzas)

«Uşaq Hüquqları Haqqında» Qanuna görə valideynlərin hər ikisi bərabər dərəcədə və ya qanuni himayəsi ilə uşağın fiziki, əqli, mənəvi və sosial inkişafına onun ən yaxşı maraqlarının ödənməsinə görə məsuliyyət daşıyırlar.

Nikah və Ailə Məcəlləsinə görə valideynlərin öz uşaqlarının təhsili, sağlamliğı, fiziki, ruhi və mənəvi inkişafı, onların təlimi və ictimai faydalı işlərə hazırlanması yolunda hüquq və öhdəlikləri var.

Valideynlərin uşaqlara təhsil vermək öhdəliyinin yerinə yetirilməməsi qanun pozuntusu hesab olunaraq cərimə müddəaları və sanksiyalarla tam qarantuya olunmur, həmçinin uşaqların təhsili həyata keçirilməzsə, bu sanksiyaların icrası mexanizmi yoxdur. Baxmayaraq ki, valideynlərin məcburi təhsillə bağlı öz öhdəliklərini həyata keçirmədiyi halda onlara qarşı konkret cəza tədbirləri təyin olunması ilə əlaqədar hazırkı qanunvericiliyə əlavə və dəyişikliklərin edilməsi tövsiyə olunub.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə görə, valideynlər uşaqların böyüdülməsi üçün məsuliyyət daşıyırlar. Ailələrdə narazılıq artarkən dövlət uşağın hüquqlarına hörmət edilməsi üçün ailələrə yardım göstərə bilmir. Dövlət orqanları tərəfindən heç bir məsləhət, yaxud nəsihət fəaliyyətləri həyata keçirilmir. Daha çox uşaqların və valideynlərin «anti-sosial» davranışları ilə bağlı iş aparılır və bu işin nəticəsi əksər hallarda uşağın ailədən ayrılması və müxtəlif tipli dövlət uşaq müəssisələrinə yerləşdirilməsi ilə müşahidə edilir.

---

⁹¹ Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin illik kitabı, 2004

Dövlət müəssisələrindəki uşaqların deinstutlaşdırılması üzrə fəaliyyət planı layihəsi, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti, 2005

Əksər ailələr (əhalinin 42%) çətin iqtisadi durumdadırlar və onlar öz məsuliyyətlərini yetərinə yerinə yetirə bilmədiklərinə görə (məsələn, uşaqlar məktəbə gedə bilmirlər), Yeniyetmələrin İşləri və Hüquqların Müdafiəsi üzrə Komissiyalar tərəfindən cəzalandırılırlar. Valideynlərin öz məsuliyyətlərini yerinə yetirə bilməmələrinin səbəbləri dövlət orqanları tərəfindən nəzərə alınmır. Çoxsaylı hallar məlumdur ki, dövlət valideynlərin üzərinə öhdəlik qoyur ki, uşaqlar küçədə işləməli deyil, məktəbə getməlidir, ancaq nəzərə almır ki, bunun səbəbi ailənin mənəvi, psixoloji, maliyyə və sosial durumu ilə bağlıdır. Belə yanaşma çox bəsit və səmərəsizdir və ailələrin problemlərini həll etmək əvəzinə onlara əlavə problem yaradır. Qanunlar «valideyn məsuliyyətinin tam yerinə yetirilməməsi» anlayışının hansı davranışları əhatə etdiyini aydınlaşdırmasa da, dövlət orqanları (Yeniyetmələrin İşləri və Hüquqların Müdafiəsi üzrə Komissiyalar) arbitr kimi çıxış edərək valideynləri və uşaqları cəzalandırırlar. Tez-tez belə hallar da olur ki, əyyaş və ya narkotik düşkünü olan valideynlər bunu onunla əsaslandırmağa çalışırlar ki, onlar uşaqlarını böyüdə bilmirlər.

Bircə faktı xatırlatmaq kifayətdir ki, Yoxsulluğun Azaldılması üzrə Dövlət Proqramının birinci mərhələsinin 2005-ci ildə başa çatmasına baxmayaraq, yoxsulluq həddindən aşağı səviyyədə yaşayanların sayı təxminən əvvəlki qədərdir, ancaq dövlət hesabatlarında bu rəqəmin 49%-dən 42%-ə düşdüyü iddia edilir. Hazırda bəzi məhsulların qiymətinin 25% artması və bütövlükdə bütün məhsulların qiymətinin ölkə üzrə 14% artması Azərbaycanda ailələrin vəziyyətini daha da ağırlaşdırıb. 2005-ci ildən başlayaraq hökumət ailələrə ayda bir dəfə verilən «uşaq pulları» idə bağlı məsələni nəzərdən keçirir. Bu pulların müəyyən meyarlara görə verilməsi nəzərdən tutulur və həmin meyarlar içərisində biri daha çox diqqəti cəlb edəndir. Bu da uşaq pulunun alınması üçün hər iki valideynin işləməməsinin və ya onların gəlirlərinin konkret bir məbləğdən az olması məsələsi şərt olaraq qoyulmasıdır. Ancaq hökumət nəzərə almır ki, ölkədə «minimum ərzaq zəmbili» 70 ABŞ dolları səviyyəsində qiymətləndirilir və valideynlərin gəlirləri bundan xeyli aşağıdır (əhalinin böyük bir hissəsinin, yəni 42%-in aylıq gəliri 30 ABŞ dollarından aşağıdır), bəs nə üçün uşaq pulu verilərkən ailənin vəziyyəti nəzərə alınmır? Bütün halarda cəmi 2 ABŞ dolları (9000 AZM) məbləğində olan uşaq pulları yoxsulluq həddindən aşağı səviyyədə yaşayan ailənin büdcəsində hiss olunacaq bir məbləğ deyil.

Respublika Prezidentinin 1996-cı il 22 may tarixli sərəncamı ilə aztəminatlı ailələrin uşaqlarına, yəni ailənin gəliri 16500 manatdan (3,4 ABŞ \$) çox olmadıqda hər bir uşaq üçün 9000 manat (1,8 ABŞ \$) aylıq müavinət verilir ("Yeni Müsavat" №29 (2690) 26 aprel 2005). Uşaq pulu adlanan bu müavinət iki xətt üzrə: Əmək və Əhalinin Sosial müdafiə fondu (1 milyon 300 min uşaq), ikinci - iş yerlərinin xətti ilə (300 min uşaq) ilə verilir.

Dövlət söz verir ki, uşaq pulu alan ailələrin sayının azaldılması hesabına daha piz vəziyyətdə olan ailələrə artırılmış ünvanlı yardım göstəriləcək. İşsizlərin həddən artıq olduğu ölkədə, ildə əhalinin təqribən 2 milyon nəfərinin qazanc dalınca Rusiyaya, Türkiyəyə, Ukraynaya və digər ölkələrə üz tutması səbəbindən ölkə büdcəsinə vergi ödəməmələri yuxarıda göstərilən proses üçün meyar tətbiq etməyi mümkünsüzləşdirir.

Uşaqları təhdid edən digər vacib bir amil boşanma faizi və nikahdankənar doğulan uşaqların sayıdır. Göründüyü kimi, gənc analar nikahdan kənar uşaqlar dünyaya gətirirlər və nəticədə onların uşaqları böyük çətinliklər və sosial problemlərlə üz-üzə qalır. İnternat məktəblərində aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, buradakı uşaqların təqribən 5-10 faizi nikahdan kənar dünyaya gələnəldir. Aşağıdakı cədvəl 1990-2002-ci illər ərzində ailə qurmamış qadınların iki dəfə və 1998-2003-cü illər ərzində isə 30% artdığını göstərir. Bu, təkcə yüksək sosial risk altında olan ailələrin dəqiq sayının göstəricisi deyil, həm də müəssisələrdə məskunlaşan, gələcəkdə təhqirə məruz qalacaq, çoxsaylı sosial problem və bərabərsizliklərlə üz-üzə qalacaq uşaqların göstəricisidir. Bu, həm də reproduktiv sağlamlıq təhsilinin, əhalinin və gənclərin məlumatlılığının səviyyəsinin göstəricisidir.

Cədvəl 3: Nikahdankənar diri doğuşlar⁹²

İllər	Nikahdankənar diri doğuşların sayı			Nikahdankənar diri doğuşlar faizlərdə		
	Ümumi sayı	Hansı		Ümumi sayı	Hansı	
		Şəhər	Kənd		Şəhər	Kənd
1990	4800	3057	1743	2,6	3,6	1,8

⁹² Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin illik kitabı, 2003 (Səhiyyə bölməsinə bax)

1991	7137	4637	2500	3,8	5,2	2,5
1992	8002	4922	3080	4,4	5,8	3,2
1993	8692	5155	3537	5,0	6,3	3,8
1994	8263	5056	3207	5,2	6,8	3,8
1995	8375	4815	3560	5,8	7,4	4,5
1996	8830	4686	4144	6,8	8,4	5,6
1997	9664	5371	4293	7,3	9,4	5,7
1998	6126	3651	2475	4,9	6,9	3,5
1999	7567	4294	3273	6,4	8,6	4,9
2000	6282	3841	2441	5,4	7,7	3,6
2001	7318	4282	3036	6,6	8,6	5,0
2002	8421	4453	3968	7,6	9,0	6,5

C. Valideynlərdən ayrılmaq (Maddə 9)

Uşağın öz valideynlərinin kim olmasını bilməsi «Uşaq Hüquqları Haqqında» Qanunda və Nikah və Ailə Məcəlləsində təsbit olunub. Bu normativ aktlarda bəyan edilir ki, yalnız uşağın ən yaxşı marağının təmin edilməsi məqsədilə onun bir və ya hər iki valideynindən ayrılması istisna olmaqla, hər bir uşağın ailədə yaşamaq, öz valideynlərini tanımaq, onların qayğısından bəhrələnmək hüququ var.

Azərbaycanda boşanmaların sayı son 5 il ərzində 15% arıb və kənd yerləri ilə müqayisədə şəhərdə yaşayanlar arasında boşanma hallarının daha çox artması müşahidə edilir. Valideynlərin boşanması uşaqlar üçün əsas təhdiddir və uzun müddətli perspektivdə uşağın rifah halına da pis təsir edir.

Uşaqların öz valideynlərindən ayrılmasının yolverilməzliyi prinsipə milli siyasətin tərkib hissəsi olsa da, təcrübədə müəssisələrin genişlənməsi davam edir. Müəssisələrdə yaşayan uşaqların yalnız 25 faizinin valideynləri yoxdur, qalanlarına isə «atalı-analı yetimlər»⁹³ deyirlər. Bir pilot layihə çərçivəsində UNİCEF və yerli QHT uşaqların öz evlərinə qayıtmalarına yardım edə biliblər. Bununla belə, layihə o qədər də səmərəli olmamışdı. Belə ki, uşağı müdafiə mexanizminin bütün həlqələri yaradılmamışdı, layihə bütün ölkə üzrə həyata keçirilməmişdi (Yeniyyətmələrin İşləri və Hüquqların Müdafiəsi üzrə Komissiyalar öz vəzifələrinin öhdəsindən layqincə gəlmirlər, Azərbaycanda sosial işçi sistemi mövcud deyil və internatlara ayrılan maliyyənin ailələrə yönəldilməsi təcrübəsi hələ ki, yoxdur) və QHT-lərin ailələrə yardım, deinstitutlaşdırma, reinteqrasiya və icma reabilitasiyası proqramları üçün maliyyələri yoxdur. Dövlət uşaqların ailələrdən ayrılmaması yönündə söylər göstərmir. Deinstitutlaşmanın ən mühüm elementlərindən biri, bu prosesin iştirakçıları və maraqlı tərəflərin-payçıların fikrincə, dövlətin hər bir uşaq üçün internatlara ayırdığı maliyyə vəsaitinin (bu qiymət 400-1100 ABŞ dolları arasındadır) birbaşa ailələrə və digər xidmətlərin təmin edilməsi, icma əsaslı xüsusi reabilitasiya, reinteqrasiya və müdafiə mərkəzlərinin yaradılması və saxlanmasına yönəldilməsi problemdən çıxış yolu ola bilər.

Müəssisəyə yerləşdirərkən, uşağın rəyi nəzərə alınmır. Uşağın müəssisəyə qoyulması qərarı çox vaxt rayon icra aparatının bir hissəsi olan və hüquqi nəzarətə məsul olmayan yerli dövlət orqanları, əsasən Yeniyyətmələrin İşləri və Hüquqların Müdafiəsi üzrə Komissiyalar və/və ya Psixoloji-pedaqoji şuralar tərəfindən çıxarılır. Qərarlardan apelyasiya qaydasında məhkəməyə müraciət proseduru kifayət qədər təkmilləşməyib və uşaqlar (onların valideynləri) belə imkanlardan xəbərsizdirlər. Müəssisələrdəki uşaqların valideynləri ilə əlaqələri məhdudlaşdırılır. Dövlət belə ünsiyyətləri intensivləşdirən tədbirlər hazırlamır. Uşaq evlərində olan əksər uşaqlar qeyd edirlər ki, onların valideynləri maliyyə problemləri və ya bu müəssisələrin uzaq yerlərdə olması səbəbindən onlara baş çəkə bilmirlər. Valideyn hüquqlarından məhrum etmə hələ də valideynlərin uşaqlara yönəlik öhdəlikləri yerinə yetirmədikləri tədqirdə tətbiq edilən əsas sanksiyalardan biri olaraq qalmaqdadır.

Həbsxanalarda uşaqlarla əlaqədar baş verən bir hal QHT Alyansı və digər agentliklərin təqdim etdikləri tədqiqat işində təsvir edilən qadın həbsxanasında uşaqların valideynlərindən ayrılması prosesidir. 3 yaşları tamam olduqda uşaqlar analarından alınaraq dövlət uşaq müəssisələrinə yerləşdirilir. İlk əvvəl bu qeyri-insani bir aktdır, ikincisi isə bu uşağın ailə və ya valideyn qayğısı, yaşamaq uğrunda, inkişaf etmə və digər hüquqlarının pozulmasıdır. Bu, dərhal aydınlaşdırılması vacib olan fəvqəladə bir haldır.

⁹³ Uşaq müəssisələrində vəziyyət, UAFA, 2001-2004

D. Ailənin Yenidən Birləşməsi (Maddə 10)

Milli qanunvericilikdə uşaqların bu hüququna hörmətlə yanaşmaya dair heç bir aydın maddə nəzərdə tutulmur. Azərbaycan Respublikasının açıq sərhəddəli bir ölkəyə çevrildiyi və köçkünlərin ölkə daxilinə və ölkədən xaricə nəzərə çarpacaq axını olduğu bir şəraitdə müvafiq maddələrin tətbiqi daha vacib xarakter almaqdadır. Dövlətin həyata keçirməli olduğu digər əsas və mühim tədbir isə iqtisadi, psixoloji və digər problemlər səbəbindən uşaqlarını uşaq müəssisələrinə yerləşdirmək məcburiyyətində qalan ailələrlə uşaqları yenidən bir araya gətirməkdir.

Uşaqları valideynlərdən ayırarkən ədalət prinsipinə tam olaraq riayət olunmur. Uşaq ictimai müəssisəyə qoyularkən valideynlər və uşaqlar nadir hallarda əlaqə qura bilirlər. Bəzən uşaqlar valideynlərinin harada olmalarından və ayrılma səbəblərindən xəbərsiz olurlar (məsələn, sürgün və ya həbs olunma).

Uşaqların yenidən ailəyə qovuşmaları üçün heç bir fəaliyyət göstərilir, baxmayaraq ki, ailə vəziyyəti yaxşı olduğu təqdirdə bioloji valideynlərin uşaqlarına qovuşmaq hüququ vardır.

E. Ailəsiz uşaqların qorunması

Uşaq müəssisələrinin əsasını 20-ci əsrin əvvəllərindən götürən uzun tarixi vardır. İlk uşaq qeyri-dövlət müntəzəm fəaliyyət göstərən özəl müəssisələri neft erası dövründə Bakı küçələrində yaşayan və işləyən küçə uşaqları ordusuna xidmət və dəstək üçün yaradılmışdı. II Dünya müharibəsindən sonra keçmiş Sovet ölkələri, o cümlədən Azərbaycan Respublikasında əlil və sosial cəhətdən zəif müdafiə olunan ailələrin uşaqları üçün dövlətin yerli qayğı sistemi inkişaf etmişdi. Bu sistemi dövlət büdcəsi maliyyələşdirirdi və sistemə xidmətləri təmin edən ictimai heyətlər daxil idi.

90-cı illərin əvvəllərində, dövlətin uşaqların qorunmasına istiqamətlənən səyləri azalmağa başladı. Davam edən iqtisadi böhran uşaq himayə müəssisələrinin maliyyələşdirilməsini azaltdı. Bu da öz növbəsində qayğı, müdafiə və təhsilin keyfiyyətini pisləşdirdi.

Hazırkı mərhələdə, institutlaşma çətinlikdə olan uşaqlara qayğı və himayə müəssisələrində uşaqlar onların inkişafına imkan yaratmayan çətin şəraitdə yaşayırlar.

Çətin şəraitdə yaşayan uşaqlara qayğı və himayə, rehabilitasiya və təhsil ən yaxşı üsullarını aydınlaşdırmaq üçün aşkar ehtiyac olduğundan Uşaq Hüquqları üzrə Azərbaycan QHT Alyansı və fərdi olaraq Azərbaycana Birgə Yardım (həmçinin QHT Alyansının üzvü) və UNİCEF bir neçə araşdırma aparmışdır – «Müəssisələrdə Yaşayan Uşaqlara dair Vəziyyət». Bu araşdırmaya hal-hazırda çətin şəraitdə olan uşaqları qayğı və təhsil ilə təmin etməyə məsul olan 3 müxtəlif nazirliyin nəzdindəki 67 müəssisəsinin 80,16% -ni təmsil edən 50 müəssisəsinin qiymətləndirilməsi daxildir. Ağır vəziyyətdə yaşayan uşaqlara dövlət qayğısı və himayəsi göstərməli olan bütün müəssisə tiplərini əhatə edən uşaq qurumları Təhsil Nazirliyi (61 müəssisə), Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi (2 müəssisə) və Səhiyyə Nazirliyinin (4 müəssisə) tabeliyindədir.

Araşdırma 2000-ci ilin fevralından 2005-ci ilin aprelinədək olan bir dövrü əhatə edir və müşahidə edilən müəssisələrdə yaşayan 0-19 yaşlı 19.000 uşaq tədqiq edilmişdir. Qeyd etməliyik ki, bəzi müəssisələrdə rəhbərlik 19-23 yaşlı uşaqları burada saxlamağa məcbur olur. Çünki bu uşaqlar müəssisəni tərk etdikdən sonra gedəcəkləri yeganə yer yalnız küçədir. Bu müəssisələrdə yaşayan uşaqların sayının artımı hər il 10-13% təşkil edir. Bu rəqəm həmçinin ötən 3 ildə küçə uşaqlarının sayının xüsusilə Bakı və digər iki böyük Azərbaycan şəhərində artmasına gətirib çıxarmışdır.

2000-2005-ci illərdə müəssisələrə yerləşdirilən uşaqların çoxu 70% - kasıb və böhranlı vəziyyətdə yaşayan ailələrdən, qalanlar, yəni 2 % - digər müəssisələrdən, 8% - qaçqın və məcburi köçkün ailələrindən, 20 % isə yetim və atılmış uşaqlardır. Müəssisələrə gətirilən uşaqların böyük əksəriyyəti yaşı 8-12 arasında olanlardır. Uşaqların daimi yaşayış müəssisələrində qalmasının orta müddəti – 7.8 ildir.

Müəssisədə saxlanmanın qayğı və təhsil şəraiti ürəkəçən deyil, sinif otaqları soyuq, işıqlandırma kifayət deyil. Mebel köhnə və sınıqdır, yataq otaqları həddindən artıq uşaqla doldurulur (10-18 nəfər). Beləliklə uşaqları lazımi gigiyena və şəxsi şəraitlə təchiz etmək üçün imkan yoxdur. Əksər müəssisələrdə nəticə etibarilə uşaqların kifayət qədər su, gigiyenik materialları, məsələn diş pastası, sabun, dəsmal, diş fırçası yoxdur və həmçinin baş çəkilən bir çox müəssisələrdə kanalizasiya sistemi tamamilə sıradan çıxmışdır. Hərçənd ki, bəzi müəssisələrdə Heydər Əliyev Fondu və Beynəlxalq Qadınlar Klubu tərəfindən bərpa və təmir işləri aparılmışdır.

Müəssisələrdəki uşaqların qidalanması yaş artımı ilə əlaqədar olaraq onların fizioloji ehtiyaclarını ödəmir. Xroniki qida çatışmazlığı uşaqların sonrakı fiziki və psixoloji inkişafı üçün qorxulu amil ola bilər. Müəssisəyə yerləşdirilən uşaqların sağlamlıq statusu bir sıra amillərlə səciyyələnir: qidalanma, müəssisədəki gigiyena şəraiti, ətraf mühit amili, uşağın psixoloji durumu, həkim və tibb bacılarının müraciət imkanı, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların sağlamlığı ixtisaslaşmış müəssisələrin xüsusi avadanlıqla təmin edilməsi və s.

Nəticələr göstərdi ki, uşaqların 72.69% müxtəlif xroniki xəstəliklərdən əziyyət çəkirlər. Daimi yaşayış müəssisələrində, məsələn, 300 nəfərlik kor və görmə qabiliyyətini qismən itirmiş uşaqlar üçün internat məktəbində heç bir xüsusi avadanlıq və cihaz, uşaqlar üçün təhsil və təlim, sağlamlıq qayğısı təşkil edən yardımçı materiallar yoxdur. 2005-ci ilin Aprel ayında QHT Alyansı və onun iki üzvü eşitmə qabiliyyətini itirmiş uşaqlar üçün eşitmə cihazları almaq üçün vəsait toplanması məqsədi ilə xeyriyyə tədbiri keçirmişdir və yalnız 30 cihaz və xüsusi bahalı audiometr alınmışdır. Belə cihazın olmadığı şəraitdə diaqnoz necə qoyulurdu və digər iki internat məktəbində bu necə həyata keçirilir?

Məlumdur ki, müəssisədə yaşayan uşaqlar himayə, qayğı və təhsildən yararlanma bilməyən cəmiyyətdən kənarlaşdırılan və üstünlük təşkil etməyən sosial kateqoriyaları təmsil edirlər.

Çətin şəraitdə olan uşaqlar üçün yaşayış müəssisələrinin heç bir effekti yoxdur, bu müəssisələr həcmcə nəhəng olub, çoxlu sayda uşaqları himayə edir, onlar böyük işçi personalı tələb edir və həmçinin iri maliyyə vəsaitləri tələb olunur. Mövcud yaşayış himayə sistemi qapalı, ciddi və qeyri-effektivdir. İcmalar və əlaqədar məktəblər ağır şəraitdə olan uşaqlara yardımın həlli yollarını tapmaq prinsipinə cəlb edilmirlər.

Mövcud müəssisə sistemində islahatı genişləndirmək çox önəmlidir. Bu fenomenin kompleks xarakteri çətin şəraitdə olan uşaqlara himayə və təhsil verilməsinə məsul olan bütün institutların müdaxiləsinə tələb edir: qanunverici və sosial müdafiə sisteminin təşkili və funksiyasının yenidən nəzərdən keçirilməsi və alternativ xidmətlərin təşkili. Hər il minlərlə uşaq evləri və internat müəssisələrində fəaliyyət göstərən məktəbləri bitirir. Onlar müvafiq hazırlıq keçmədən yaşlı həyatına atılırlar. Onların çoxu işsiz qalır, evi olmur, cinayətə qoşulur, narkotik maddələrə aludə olurlar. Uşaqların zəifliyi cinayətə, fahişəliyə və bu müəssisələrin məzunları arasında adi hala çevrilən intihara gətirib çıxarır.

«Uşaq Hüquqları» haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 34-cü maddəsində qeyd edilir ki, «Yaşayış sahəsi olmayan məzunların (*söhbət internat və internat tipli müəssisələrin məzunlarından gedir*) yetkinlik yaşına çatana qədər bu müəssisələrdə qalmasına icazə verilir. 1999-cu il iyunun 22-də qəbul edilmiş «Valideynlərini itirmiş və valideyn qayğısından məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi» qanununa görə uşaq 23 yaşına qədər dövlət himayəsində qala bilər və müvafiq olaraq dövlətdən müxtəlif yardım almaq hüququna malikdir. Həmin qanunun 7-ci maddəsinə görə əvvəllər yaşayış sahəsinə malik olmayan kimsəsiz uşaqlar yaşayış yerləri ilə, mənzillə təmin olunmalıdırlar. 8-ci maddəyə görə yeni açılmış 50 iş yerindən biri valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar üçün nəzərdə tutulmalıdır.

Dövlət kimsəsiz uşaq evləri və internat məktəblərində bir uşağın saxlanmasına 400-1200 ABŞ dolları həcmində maliyyə vəsaiti ayırır, hərçəndki, bu rəqəmlərin dəyişməsinə ekspertlər və dövlət rəsmiləri izah edə bilmirlər. Uşaq evlərindən məzun olanlar, kimsəsiz uşaqlar formal daimi yaşayış yerləri hesab olunan müəssisələrin yerləşdikləri ərazilərin icra hakimiyyətləri tərəfindən dəstəklənmirlər⁹⁴.

Daha bir acınacaqlı fakt odur ki, bu uşaqlar ətraf mühitdən təcrid olunurlar və onların məktəbdən kənar əlaqələri məhdudlaşdırılır. Adətən onların «bayırdan» kimsə görmək imkanı yalnız xeyriyyə və ya himayədarlıq tədbirləri zamanı mümkün olur. Onların gənclər və uşaq təşkilatların və assosiasiyaların işində iştirak imkanı yoxdur, çünki onların kənara çıxışı internat müəssisəsinin idarəsinin çox ciddi qrafiki ilə məhdudlaşdırılır. Onların dili isə desək «həyatlarının yarısını qapıları kilidlənmiş halda keçirirlər». Azərbaycan Respublikasının «Ailə Kodeksi»-nə görə (Maddə 116) Ailə himayəsindən məhrum olan və köçkün ailələrdən olan uşaqlar üçün ödənişsiz teatr tamaşaları, konsertlər təşkil olunmalı, onların müxtəlif festivallarda iştirakı təmin edilməlidir. Lakin, aparılan sorğunun nəticələri göstərir ki, əslində buna əməl edilmir. Mədəni tədbirlər üçün internatlara vəsait ayrılmasına baxmayaraq, regionlarda rəyi soruşulan uşaqların 87%-i bu tədbirlərin keçirilmədiyini, Bakı şəhərindəki internatlarda tərbiyə alan uşaqlar isə bu cür tədbirlərin ildə bir və ya iki dəfə keçirildiyini söyləyirlər.

Internat məktəbi məzunlarının təhsil və təlim səviyyəsi və uğurlu iş axtarışında gərəkli olan bacarıqları aşağıdır. Onlar üçün həyatlarını davam etdirmək, təhsillərini artırmaq çox çətinidir. 2002-2005-ci illərdə

---

⁹⁴ Uşaq müəssisələrində vəziyyət, UAFA, dekabr 2004

Bakı, Gəncə, Mingəçevir və Şəki regionlarında keçirilən sorğu göstərdi ki, bu məzunların yalnız 10-15 %-i kollec və universitetlərə daxil olmuş, yalnız 20-30%-i iş tapmış, 35-45%-i ailə qurmuş, 30%-i yaşayış üçün yer tapmış, 20-30% qızlar isə yalnız anadırlar.

Uşaq evlərinin inzibatçıları məzunları daim arayır və onlarla əlaqə yaradırlar. Onlar məktəbi bitirdikdən sonra uşaqların qarşısındakı çətinlikləri, təhsil və inkişaf maneələrini anlayırlar, lakin etiraf edirlər ki, onlar da çox az maliyyə imkanları ilə heç nə edə bilmirlər.

Kimsəsiz uşaqların alternativ yerləşdirmə müəssisələri inkişaf etməmişdir. Himayədarlıq faktiki olaraq mövcud deyil, çox nadir hallarda uşaqlar qəyyumluğa götürülür. Yalnız iki ailə tipli uşaq evləri – Bakıda fəaliyyət göstərən SOS Kinderdorf Uşaq kəndi və yenidən Gəncədə açılacaq eyni profilli ev mövcuddur.

Hal-hazırda, QHT-lər və qeyri-komersiya fondları internat məktəblərdə və uşaq evlərində saxlanılan uşaqların şəraitlərinin yaxşılaşdırmasına yönələn fəaliyyət göstərilir. Halbuki, belə uşaqların psixoloji problemlərinin öyrənilməsi və ya onların hüquqlarının araşdırılması aparılmamışdır. Ailə ortamından məhrum edilmiş uşaqlarının maraqlarını müdafiə edən QHT-lərin fəaliyyəti çox zaman qəyyumluq orqanları və uşaq evlərinin idarəçiləri tərəfindən əngəllənir.

Müxtəlif ölkələrin səfirlikləri, yardım fondları, işguzar adamlar uşaq evlərini təmir etdirir, uşaqlara yardım göstərir. Hərçənd ki, bu yardımlara nəzarət mexanizmi də yox dərəcəsindədir.

Digər ciddi problem küçə uşaqları məsələsidir. Hal-hazırda Azərbaycanda küçə uşaqları ilə məşğul olan struktur yoxdur və konkret addımlar atan yeganə qurum Daxili İşlər Nazirliyi nəzdindəki azyaşlılarla iş üzrə polis orqanı və digəri isə polis zabitləri ilə sıx əməkdaşlıqda fəaliyyət göstərən Yeniyetmələrin İşləri və Hüquqların Müdafiəsi üzrə Komissiyalar və Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyidir.

Uşaqlar üzrə müxtəlif növ ictimai institutların uşaqların yerləşdirilməsi ilə əlaqədar müxtəlif şərtləri vardır. Hərçənd ki, QHT-lərdə ayrı-ayrı qurumlara uşaqların qəbul edilməsində tətbiq olunan kriteriya və normalar haqqında aydın məlumat yoxdur. Bundan başqa, o qurumların bəzində ayrıca tənzimləmə fəaliyyəti mövcuddur. Bütün bunlar isə bəzi uşaq qruplarının ayrı-seçkiliyinə rəvac verir.

İndi Azərbaycanda uşaq evlərindən götürülmüş uşaqlardan ibarət çoxuşaqlı ailələr yoxdur. Həmçinin Azərbaycan Respublikasında Ailə Tipli Uşaq Evləri Haqqında xüsusi qaydalar da işlənib hazırlanmayıb.⁹⁵

Mövcud müəssisələrə alternativ olaraq bir neçə qurumlar vardır. Böyük dövlət müəssisələrini əvəz edə biləcək ailə tipli evlər təcrübədə özünü doğrultmayıb. Hesabatın hazırladığı müddətdə heç bir yeni ev yaranıb. Bütün ölkə ərazisində yalnız 67 internat məktəb vardır ki, onlar da ölkədə olan kimsəsiz və atılmış uşaqları əhatə edir. Müsbət addım kimi 2000-ci ilin Nikah və Ailə Məcəlləsində yeni növ himayə, övladlığa götürən ailələr təqdim olunub. Məcəlləyə görə, hökumət belə ailələr haqqında qaydalar qəbul edəcək ki, bu da övladlığa götürən ailələrin yaranmasını sərtləndirir. Bu hesabatın hazırladığı müddətdə, qaydalar qəbul edilməmişdi və beləliklə, qanuni prosedur da hələ ictimaiyyətə çatdırılmayıb. Azərbaycan Respublikasında kimsəsiz uşaqların götürülərək ailədə saxlandığı hallar hələ ki, qeydə alınmayıb və bununla da foster ailələr və ya üçüncü ailələr tərəfindən dövlət hesabına uşaqların müvəqqəti saxlanması prosesi tətbiq edilməmişdir.

Uşaq Hüquqları Komitəsinin tövsiyələrinə baxmayaraq, kimsəsiz uşaq evlərində vəziyyət yaxşılaşmayıb. Bu qurumların işçiləri üçün təlim proqramları keçirilmir. Buradakı uşaqların vəziyyətini qiymətləndirən müntəzəm nəzarət yoxdur. Yaşam şərtləri müsbətə doğru dəyişməyib. Dövlət yalnız işçilərin əmək haqqını maliyyələşdirir və ərzaq xərclərini ödəyir. Bütün müəssisələrin binalarının əsaslı təmirə ehtiyacı vardır. Qızdırıcı və elektrik sistemi, otaqların təbii işıqlandırılması kifayət deyil. 9 kimsəsiz uşaq evindən 6-da qızdırıcı sistem yox dərəcəsindədir. Müəssisələrdə uşaqlar paltar, ayqqabı və çəkmələr sarıdan korluq çəkirlər, çünki onlar tez deşilir və ya sürətlə böyüyən uşaqların ayağına olmur.

Uşaqların xüsusi şəxsi güşələri yoxdur və ailə mühitindən köklü fərqli bir şəraitdə yaşayırlar. Uşaqlara daha özəl, yalnız onlara məxsus hissə qurmaq üçün cəhd belə göstərilir (məsələn, otaqları yalnız bir neçə uşağın yaşayacağı kiçik otaqlara bölmək və ya hər bir uşağa ayrıca şkaflar vermək).

Bütün müəssisələrdə insanlar arasında ünsiyyət bacarığı, müəssisə divarlarından kənarında cəmiyyətin necə yaşadığını öyrənmək imkanları məhdudlaşdırılır və bu da ciddi problemlərlə nəticələnir. Şəhərdən uzaqda yaşayan uşaqlar mədəni tədbirlərdə iştirakdan məhrumdurlar və onların ictimai və sosial infrastrukturuna təsir gücü zəifdir. Bu müəssisələrdəki uşaqlar kənarından onlarla maraqlananlarla məhdud əlaqə qura bilirlər. Müəssisənin gündəlik qrafiki daxili vəzifələri qarşıya qoyur, belə yanaşma isə uşaqların ətraf mühitdən təcrid olunmasına öz mənfi töhfəsini verir.

---

⁹⁵ Azərbaycanda uşaq müdafiə sisteminin vəziyyətinə dair hesabat, UNICEF 2005

Uşaqlar müəssisədən kənarında yaşamaq üçün vacib olan praktiki həyat bacarıq və vərdişlərinə yiyələnirlər, məsələn yemək bişirmək və mağazada bazarlıq etmək.

Bu qurumları tərk etdikdən sonra uşaqlara heç bir kömək göstərilir. Məktəbi bitirən uşaqlar texniki məktəblərə göndərilirlər. Texniki məktəb isə seçimdən asılı olmayaraq, uşağı yataqxanada otaqla, minimal təqaüd və pulsuz yeməklə təmin edir.

Yerli inzibati orqanlar belə uşaqlara ev tapmaqda yardım etmir. Əksinə, elə hallar olmuşdur ki, ailələrinin sahib olduğu mənzildə yaşamaq və mənzili geri qaytarmaq hüquqları olduğu halda onlar qeyri-uşaq evinə göndərilmiş, onların mənzilləri isə ya qohumlar ya da dövlət orqanı işçiləri tərəfindən qeyri-qanuni şəkildə özəlləşdirilmişdir. Qanunvericiliyə əsasən, Yeniyetmələrin İşləri və Hüquqların Müdafiəsi üzrə Komissiyalar, yerli inzibati orqanlardakı qəyyum şəxslər evləmənin satışı ilə əlaqədar hallarda uşaqların maraqlarının qorunmasını təmin etməyə görə məsuliyyət daşıyır. Halbuki, bu qurumlar öz öhdəliklərini yerinə yetirmirlər.

Uşaq evlərində əlil uşaqların saxlanma təcrübəsi dəyişməz olaraq qalmaqdadır. Bu, Azərbaycan Respublikasında ən ağır problemlərdəndir.

Bu hesabatın hazırlanması dövründə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında xüsusi işçi qrup tərəfindən deinstutlaşdırma üzrə dövlət proqramının layihəsini yekunlaşmaq ərəfəsində idi. Bu proqrama övladlığa götürmə, uşağa qayğı, komissiyaların rolunun təkmilləşdirilməsi, 2006-cı ildən həyata keçirilməyə başlayacaq deinstutlaşdırma sxemi daxildir. Bununla belə, yerli QHT-lərin bu proqramın hazırlanmasında iştirakları tam dərəcədə təmin edilməyib. Hətta hazırlanmış sənəd də QHT-lərlə hələ ki bölüşdürülməyib.

Qanunla ədliyyə sistemindəki uşaqların öz ailələri ilə əlaqələri son dərəcədə məhdudlaşdırılır. Ümumi qaydaya görə ayda bir dəfə görüşə icazə verilir. Cinayətdə təqsirləndirilən uşaq məhkəmədən əvvəlki saxlanma müddətində ailəsi ilə yalnız müstəntiqin icazəsindən sonra görüşə bilər. Məhkəmədən əvvəlki mərhələdə rüşvət alaraq görüşə icazə vermək halları da məlumdur. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, uşaqlar üçün tərbiyə müəssisəsində uşaqların öz ailələri ilə uzunmüddətli (3 gün) görüşləri üçün heç bir şərait mövcud deyil. Qızlar üçün (qadınlar üçün cəzaçəkmə müəssisəsi) isə bu cür imkan olsa belə, lakin bununla bağlı yemək və s. xərclərin kimn tərəfindən və necə ödənilməsi mexanizmləri işlənilib hazırlanmamışdır.

F. Övladlığa Götürmə (Maddə 21)

Azərbaycan Respublikasında həm ölkə daxilində, həm də ölkədən xaricə övladlığa verilmə qanunidir. Övladlığa götürmə haqqında məlumatlar gizli saxlanılır və ölkədən kənara övladlığa verilmə halları haqqında dəqiq rəqəmləri təmin edən etibralı mənbə yoxdur. Lakin ölkə daxilində övladlığa götürülmə üzrə məlumatları Statistika Komitəsindən əldə etmək olar. 2003-2004-cü illər ərzində 630 uşaq övladlığa götürülüb. Cəmi 14962 uşaq övladlığa götürülərək ailələrdə tərbiyə olunurlar, daha 9295 nəfər isə qəyyumluq əsasında ailələrdə yaşayır – bu 2003-cü ilin məlumatıdır. Qeyd edilməlidir ki, 1998-2003-cü illərdə valideyndən məhrum olmuş uşaqların sayı tədricən artmışdır və 2003-cü ildə belə uşaqların sayı 28055 nəfər olmuşdur ki, bu da 1998-ci illə müqayisədə 8% çoxdur. Ölkə daxili övladlığa götürmə mürəkkəb prosedurla və şəffavlığın olmaması səbəbindən məhduddur. Eyni müddət ərzində uşaq evlərində kimsəsiz uşaqların sayı 2 dəfə artıb və uşaq evlərində 2003-cü ildə - 260 olduğu halda, bu rəqəm 1998-ci ildə 130 idi, internat məktəblərində 2003-cü ildə 2692 uşaq olduğu halda 1998-ci ildə bu rəqəm 1450-yə bərabər idi⁹⁶.

Azərbaycan ailələri sağlam uşaqları övladlığa götürməyə üstünlük verirlər, bu isə əlil və ya səhhətində müəyyən problemlər olan uşaqların övladlığa götürülmə şanslarını sifə bərabərləşdirir. Nəzərə almaq lazımdır ki, əlil və ya xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların övladlığa götürülməsi zamanı dövlətin uşağı övladlığa götürən ailə üçün (əlilliyə görə uşağa verilən aylıq 25 ABŞ dollarından başqa) heç bir imtiyazlar və maliyyə vəsaiti verilmir. Övladlığa götürülmə zamanı heç də həmişə uşağın ən yaxşı maraqları nəzərə alınmır və heç də bütün təminatlara riayət olunmur. Hal-hazırda valideynsiz qalan kimsəsiz uşaqların sayı rəsmi mənbələrə görə 5600 nəfərdir, lakin əsl rəqəmlər məlum deyil. Ölkədən xaricə övladlığa verilmə son illər ərzində artıb. 1999-2002-ci illər ərzində 189 uşaq xaricə övladlığa verilmişdir, lakin həqiqi rəqəmlər

---

⁹⁶ Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin illik kitabı, 2004

---

məlum deyil və gizlədilir⁹⁷. Müxtəlif dövlət orqanları fərqli rəqəmlər elan edirlər. Xarici vətəndaşlar eyni qaydalara əsasən Azərbaycanın daxilində uşaqları övladlığa götürə bilirlər. Məlumdur ki, 2004-cü ildə beş ABŞ ailəsi Azərbaycandan 5 uşağın övladlığa götürülməsi ilə əlaqədar sənədləşməni sona çatdırmışdır. Lakin xarici vətəndaşların Azərbaycanda övladlığa götürməsinə ciddi şərtlər tətbiq edilməlidir, məsələn, xaricilərə yalnız xüsusi qayğıya ehtiyacı olan və ya səhhətində problem olan uşaqları övladlığa götürməyə icazə verilsin. Həmçinin, vaxt məhdudiyyəti də qoyulmalıdır ki, uşağın fikirləri də nəzərə alınsın və uşağın ölkə daxilində övladlığa götürülməsi təşviq edilməlidir.

2004-cü ildə xaricə övladlığa verilən uşaq sayının parlament komissiyasının və Səhiyyə Nazirliyinin hesabatlarında fərqli göstərilməsi böyük problem yaratdı. Bu, xüsusilə xaricə övladlığa verilmə prosesinin nəzarət və daimi müşahidədən çıxdığını göstərir. 2004-ci ildə övladlığa verilmə prosesində yol verdikləri qanunsuzluqlara görə 7 nəfər tutuldu, lakin naməlum səbəblər üzündən onlar azad olundular. 2004 və 2005 illərdə beynəlxalq övladlığa verilmiş 2 azərbaycanlı uşağın ölümü yerli cəmiyyətin narahatlığını artırdı. Yuxarıda qeyd olunan hallar hökuməti bir müddətlik xaricə övladlığa vermə prosesini dayandıрмаğa məcbur etdi. Xaricə övladlığa verilmə məsələləri Xarici İşlər Nazirliyində araşdırılır.

Azərbaycanda övladlığa götürülmə haqqında informasiya əldə etmək mümkün deyil, övladlığa götürülmədə məxfilik haqda qanuna əsasən və bu prosesin iştirakçılarının mənəvi cəhətdən zədə almaması üçün. Elə hallar olmuşdur ki, övladlığa götürüldükdən sonra ailə başqa şəhərə, hətta başqa ölkəyə köçmüş, uşağın adını və onun harada, haçan doğulduğu ilə əlaqədar bütün məlumatları dəyişmişdir.

Qəyyum qurumlar gələcək övladlığa götürən valideynlərdən yalnız sertifikatlar siyahısı və sənədlər tələb edirlər ki, bu da uşağın övladlığa götürülməsi üçün təqdim olunmalıdır. Lakin hamıya bəllidir ki, indi hər hansı sertifikatı əldə etmək çox asan və ucuz başa gəlir.

Övladı götürən valideynlər və uşaqlarla işləyən işçilərin səriştəsini artıran təlim sistemi yoxdur. Övladlığa götürülmə və ya verilmə dövlət tərəfindən genişləndirilmir və ya cəmiyyət tərəfindən dəstəklənmir.

Övladlığa vermə sahəsində çalışan işçilər arasında əməkdaşlıq yoxdur. Bakı şəhərində təhsil şöbəsində yalnız bir baş mütəxəssis həm övladlığa götürülmə ilə əlaqədar məsələlərə (daxili və xaricə), həm də uşaqların uşaq evlərinə yerləşdirməsinə məsuldur. Övladlığa götürülmüş uşaq haqda məlumat qəyyumluq orqanları, məhkəməyə və vətəndaşların qeydiyyatı şöbələrinə göndərilir. Uşaq ailəyə verildəndən sonra heç kim, hətta qəyyumluq orqanları və yeniyyət mələrin işləri və hüquqların müdafiəsi üzrə komissiyalar da uşağın başına daha sonra nə iş gəldiyi ilə maraqlanmır. Rəsmi dairələr bunu məxfilik ilə əlaqələndirirlər. Övladlığa götürən ailələr müşahidə olunmadığından ictimai orqanlar və vətəndaşlar övladlığa götürülən uşaqlarla pis davranış halları haqda bəzən çox gec - zorakılığın qarşısının alınması artıq gec olduqda - xəbər tuturlar.

Uşağı övladlığa götürülən Azərbaycanda yaşayan valideynlər qəyyumluq orqanlarına uşağın həyatı və yaxud inkişafı barədə məlumat vermirlər və eyni zamanda dövlət orqanları buna laqeyd yanaşırlar. Uşaqla nə baş verdiyini yoxlamaq imkanı yoxdur ki, zorakılıq, yaxud istismar hallarında müvafiq tədbirlər görülsün. 6 yaşdan aşağı olan uşaqlar öz hüquqlarını tam yerinə yetirə bilmirlər. 7 yaşdan böyük uşaqlar isə baş verənlər haqqında ən azı kimsə ilə danışmaq imkanı var (məsələn qonşulara, yaxud məktəbdə). Nikah və Ailə Məcəlləsi övladlığa götürülmüş uşağın birinci və sonrakı adlarını dəyişməyə imkan verir və əksər hallarda övladlığa götürən valideynlər uşaqların adını dəyişirlər.

Azərbaycan Respublikası 2004-cü ildə Beynəlxalq Övladlığa Götürməyə dair Haaqa Konvensiyasına qoşulmuşdur. Beləliklə, hesabat dövründə Komitənin 42-ci maddəsindəki tövsiyyə yerinə yetirilmişdir. Son illərdə uşaqların xarici vətəndaşlara verilməsi geniş yayılıb. Azərbaycanlı uşaqların xarici vətəndaşlara verilməsi nəcib işdir. Amma, uşağın sonrakı taleyi bizi narahat etməlidir. Çünki sonradan həmin uşaqdan başqa məqsədlər üçün istifadə edilməsi istisna deyildir. Məlumdur ki, hazırda transplantasiya (orqanların köçürülməsi) üçün uşaq orqanlarına kifayət qədər ehtiyac var. Beynəlxalq praktikada uşağı övladlığa götürmək adı altında sonradan onun orqanlarından tranplantant kimi istifadə edilməsi halları mövcuddur.

Bakı şəhəri Sabunçu Xəstəxanasının bir həkiminə 150 nəfər körpə uşağın “övladlığa verilmə” adı altında xarici vətəndaşlara satılması üstündə cinayət işi açılmışdır. (AQB-nin internetdə yerləşdirilən məlumatından 08.06.2004)

Əlavə olaraq Nikah və Ailə Məcəlləsi uşağın doğum tarixini və yerini də dəyişmək imkanını da təmin edir. Uşaqların müəssisələrdə yerləşməsi zamanı valideynlərin öz uşaqlarını övladlığa verilmə barədə

---

⁹⁷ Helsinki Vətəndaş Assambleyası, Tibbi Komissiya, 2004

---

razılıq sənədlərini imzalamasını təqdir edən təcrübə də mövcuddur. Bunun tələb olunmasına bazmayaraq, belə təcrübədən istifadə Uşaq Hüquqları Konvensiyasının tələbləri ilə uyğun deyil.

Övladlığa götürmə ilə bağlı digər problemlərlə yanaşı, övladlığa götürmənin qanuni cəhətdən həmişəlik olmasının təmini lazımdır. Övladlığa götürmənin ləğv edilməsi, yaxud geriyyə alınması üzrə mövcud praktika daimlik prinsipini sarsıdır. Yalnız valideynsiz uşaqların övladlığa verilməsi yolunda ciddi səylər göstərilir, bu xeyli sayda övladlığa götürmənin ləğvinə gətirib çıxarır. Narahətçilik doğuran odur ki, övladlığa götürmə əlillik, yaxud xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşağın xəstəliyindən başqa digər səbəblərdən ləğv edilmir.

G. Qəyyumluğun Vaxtaşırı Yoxlanması (Maddə 25)

Milli qanunvericilik uşağın qəyyumluğunun müntəzəm olaraq yoxlanması ilə bağlı müddəaları açıq şəkildə və konkret mexanizm üzərində qurulmasını əks etdirmir. Səlahiyyətli tərəfindən qayğı göstərilməsi, müdafiəsi və rəftar məqsədilə qəyyumluğa verilmiş uşağın mütəmadi olaraq vəziyyəti öyrənilir. Azərbaycanda Yeniyetmələrin İşləri və Hüquqların Müdafiəsi üzrə Komissiyaların Nizamnaməsində uşaqların yaşayış şəraitinin monitorinqi müddəaları olmasına baxmayaraq, bu müddəalar həyata keçirilmir. Belə ki, hər rayonda bu komissiyalar bir ödənişli katib və bir ödənişli psixoloqdan ibarətdir ki, onların da bütün üzərlərinə düşən işləri görmək imkanları yoxdur və bu vəzifələr üzrə yetərincə təlimlərdə iştirak etməyiblər. Komissiyaların işlərinin araşdırılması və müəssisələrdə və ailədə olan uşaqlarla müsahibələr də təstiq edir ki, heç bir uşaq bu komissiyalara müraciət etmir. Bunun səbəbi odur ki, uşaqlar komissiyanın mövcudluğundan və onların hansı vəzifələri həyata keçirilməsindən bixəbərdirlər.⁹⁸ Uşağın qəyyumluğunun yoxlanması üçün komissiyaların fəaliyyətinə arxalanan mövcud mexanizm işləmir. Uşağın dövlət müəssisələrində qəyyumluğa verilməsi çox zaman uşaq müəyyən yaş həddinə çatdıqda başa çatmış olur.

H. Sui-istifadə və laqeyd rəftar hallarından müdafiə (Maddə 19),

O cümlədən fiziki, psixoloji və sosial reintegrasiya. (Maddə 39).

Qanunvericiliyə görə dövlət valideynlər, yaxud uşaqların müdafiəsi üçün məsul olan digər şəxslər vasitəsilə, eləcə də, önləyici və bərpaedici proqramların icrası vasitəsilə uşaqlara qarşı hər cür pis rəftardan onları qorumağa məsuldur. «Uşaq Hüquqları haqqında» Qanunda, «Təhsil haqqında» Qanunda və «Səhiyyə haqqında» Qanunda bununla bağlı müddəalar var. Cinayət Məcəlləsi, İnzibati Xətalar Məcəlləsi, Nikah və Ailə Məcəlləsi və bir sıra digərləri uşaqlara qarşı cinayət və administrativ sanksiyalar nəzərdə tutan xüsusi normalara malikdir. Ancaq onların əksəriyyəti ümumi normalar kateqoriyasına aid edilir ki, bu da həm yaşlılara, həm yeniyetmələrə qarşı tətbiq edilir.

Uşaqların zorakılıqdan qorunması haqqında heç bir məxsusi qanun yoxdur və belə bir qanunun qəbul olunmasına ehtiyac var. Ailədə təhqir və etinasızlıq Azərbaycanda ciddi problem olaraq qalır. Uşağın evdə döyülməsinə adi hal kimi yanaşılır və intizam tədbirləri kimi qəbul edilir. Hökumət bu problemə ünvanlanmış informasiya kampaniyası, yaxud təhsil fəaliyyətini təşkil edə bilmir. Hökumət strukturları (prokurorluqlar və prokurorlar, yeniyetmələrin işləri və hüquqların müdafiəsi üzrə komissiyalar, yeniyetmələrin işi üzrə polis müfəttişləri) uşaq problemləri ilə yalnız «fövqəladə» hallarla məşğuldurlar və önləyici fəaliyyətləri həyata keçirmirlər.

Hazırda böyük sayda ailələr öz yaşayış standartlarının ciddi aşağı düşməsi ilə üzəüz qalıblar ki, bu da onların təcrid olunmasının və sabitliyi pozmasının və nəticə olaraq, zorakılığın, o cümlədən, azyaşlılara qarşı zorakılığın mənbəyidir. Bu mənada uşaqlara və gənclərə qarşı təhqirlərin müxtəlif yollarını müəyyənləşdirmək olar: vaxtaşırı döymə, ciddi fiziki cəzalandırma, cinsi cəzalandırma və sui-istifadə, emosional təhqir və alçaldılma, zorla fahişliyə məcbur etmə, təhsil etinasızlıqları və s.

Bu hallara səbəb olan amillər aşağıdakılardır: ciddi yoxsulluq, işsizlik normasının həddən ziyadə olması, boşanma hallarının yüksək olması, sərxoşluq, ailə zorakılığı, valideyin iş arxasınca ailəsindən ayrılaraq ölkə xaricində olması və s. Azərbaycanda uşaqların müdafiəsi üzrə milli stratejiyanın bir hissəsi

---

⁹⁸ Vətəndaş Cəmiyyətində Debat İctimai Birliyi ilə Azərbaycan Müəllim-Valideyn Asosiasiyasının Uşaq Hüquqları Üzrə Azərbaycan QHT Alyansının sub-grant layihəsi üzrə Azərbaycanda təhsil hüquqları üzrə araşdırması, may 2005 Vətəndaş Cəmiyyətində Debat İB və «Buta» Uşaq Fondu tərəfindən «Yeniyetmələrin işləri və hüquqların müdafiəsi üzrə komissiyaların fəaliyyəti»-nə dair aparılmış tədqiqatın hesabatı, dekabr 2004

---

ola biləcək təhqir və etinasızlığın qurbanı olan uşaqlara həsr edilmiş ictimai xidmət şəbəkəsi yoxdur. Nəticədə biz aşağıdakılarla qarşılaşırıq:

- uşağın alçaldılması və uşağa qarşı zorakılıqla bağlı qeyri-təkmil qanunvericilik;
- cismani (fiziki xəsarət) cəzalandırmanı ləğv edən qanunvericiliyin yoxluğu və cismani cəzalandırmadan istifadəyə qarşı lazımı cəzalandırma tədbirlərinin aparılmaması;
- təxirə salınmaz müdaxilə üçün məhkəmə prosedurunun yoxluğu;
- alçatma anlayışının aydın təyin edilməsi;
- alçadılmış uşaqlara qarşı inteqrativ, hərtərəfli nizam-intizamı nəzərdə tutan xidmət təminatının yoxluğu;
- cəlb edilmiş strukturlar arasında əməkdaşlığın olmaması.

Azərbaycan Respublikasında uşağın alçaldılması və etinasızlıq halları ilə bağlı məlumatların rəsmi statistikasını aparılmır. Azərbaycanda uşağın alçaldılmasının müəyyənləşdirilməsi Uşaq Hüquqları üzrə QHT Alyansı tərəfindən 2004-2005 aparılmış araşdırmaların nəticəsidir. Araşdırmalar göstərib ki, alçaldılmalar müxtəlif amillərdən asılı olur. 3000 uşaq arasında aparılmış sorğunun nəticəsində uşaqların 2000-i (67%) göstərib ki, ona qarşı alçadılmanın ən azı bir formasından istifadə olunub.

Konvensiyanın 19-cu maddəsi həyata keçirilməyib və uşaqlara qarşı zorakılığın ailədə və müəssisələrdə qarşısının alınması üçün xüsusi təlimlər keçirilmir, nə alçadılma və etinasızlığın istənilən formasının qurbanı olan uşaqlar üçün psixoloji və sosial yardım proqramları var, nə də ictimai məlumatlandırma və məlumatın yayılma proqramı.

Bununla belə, inanırıq ki, ölkə miqyasında elə bir proqram həyata keçiriləcək ki, uşaqlara psixoloji və sosial yardım göstərərək, hətta ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən (uşaqlar, valideynlər, qonşular, qohumlar və s.) uşaqların alçaldılması barədə şübhələri operativ mexanizmlər vasitəsilə qeyd edə bilsin. Mövcud vəziyyəti nəzərə alaraq, bizə Azərbaycanda uşağın alçaldılmasının qarşısının alınması üçün fəaliyyətlərin həyata keçirilməsinin vacibliyini vurğulamaq lazımdır.

Ekspertlər inanırlar ki, böhranlı vəziyyətdə yaşayan ailələrdən olan uşaqlar çox güman ki, ailə zorakılığının qurbanıdır. Bu uşaqlar tez-tez döyülür, təhqir edilir, alçaldılır və hətta işgəncəyə məruz qoyulurlar. Bu isə tez-tez uşaqların səhhətinə ciddi ziyan vurur. Həkimlər deyir ki, zədə diaqnozu qoyulan uşaqların sayının artması ailə zorakılığının nəticəsidir. Bu uşaqların çoxu xronik ağrı və depressiya keçirir və psixiatrik müalicəyə ehtiyacları var. Uşaqların ölüm halları da mövcuddur. Çox nadir hallarda uşaqlar tibbi yardım üçün müraciət edir, yaxud qəbul məntəqələrinə gedirlər. Alçaldılmış uşaqların əksəriyyəti evdən qaçır, zirzəmilərdə, dəmiryol stansiyalarında və kanalizasiya sistemi vasitələrində yaşayırlar. Bu uşaqlar çox güman ki, daha çox narkotik və alkaqol qəbul etməyə başlayır, cinsi və əməyin istismarı nəticəsində insan alverinin (traffikinq) qurbanları olurlar.

Sorğular göstərir ki, daha çox aşağıdakı uşaq qrupları zorakılığın qurbanları olur: böhranlı vəziyyətdə olan ailələrin uşaqları – 59,5%, valideynlərin ali təhsilli, gəlirlərin isə aşağı olduğu ailələrdən olan uşaqlar 20,7%, tək valideynli uşaqlar - 13,8%, çoxuşaqlı ailələrdən olan uşaqlar - 6%. Bir qayda olaraq uşaqlar fiziki cəhətdən zəif – 30%, valideyn qayğısından məhrum – 47,5% və əqli cəhətdən geri qalmış uşaqlar olurlar. Ekspertlərə görə 18%-ə qədər olan bütün uşaqların zorakılıq qurbanı olmaq riski eynidir.

Müəllimlərin və qonşuların uşağın xeyrinə şikayət yazmaq hüququ var, ancaq adamlar daha çox özlərinin işinə müdaxilə etməməyə üstünlük verir, səbəb isə təcavüzkar münasibətdən qorxudur. Bundan başqa, uşaq öz problemlərinin həllindən də kənarlaşmış olur, evdə, məktəbdə, küçədə, uşaqlar tez-tez öz düşüncələrinə uyğun yollar axtarırlar.

Müəssisələrdəki uşaqlar əmindirlər ki, onlar tamamilə müəssisə rəhbərliyinin iradəsindən asılıdır. Belə bir hal geniş yayılıb ki, uşaq evlərində yerləşdirilmiş kimsəsiz uşaqlara sonralar «əqli cəhətdən geri qalmış» diaqnozu qoyulur. Bu geri qalma halların əsasən, qeyri-adekvat və qeyri-kafi pedaqoji qayğının nəticəsidir.

Mövcud şikayət prosedurları (yəni, Yeniyetmələrin İşləri və Hüquqların Müdafiəsi üzrə Komissiyalara müraciət) səmərəli deyil. Uşaqlar bu komissiyalara müraciət etmirlər.⁹⁹ Komissiyaların cəmi ikicə ödənişli ştatda olan işçisi var ki, (komissiyanın katibi və psixoloq) onlar da adətən yarım gün işləyirlər. Komissiyanın sədri adətən, yerli icra orqanının başçısının müavini olur ki, onun da komissiyanın işinə ayırdığı vaxt çox məhduddur. Hətta uşaq komissiyaya müraciət etmək istəsə belə, o, müraciət ediləcək şəxsin iş saatını müəyyən etməkdə çətinlik çəkir. Komissiyalar hüquq mühafizə orqanları ilə yaxın əməkdaşlıq edir ki, onlar da uşağa münasibətdə daha çox qanun pozucusu kimi yanaşsın, nəinki

---

⁹⁹ Bax Vətəndaş Cəmiyyətində Debat «Azyaşlıların İşi və Uşaq Hüquqlarının Müdafiəsi üzrə Komissiyalar Barədə Hesabat» 2004 Azərbaycanda uşaq müdafiə sisteminin vəziyyətinə dair hesabat, UNICEF 2005

---

kömək axtaran uşaq kimi. Yaşı 14-ə çatmış uşaq məhkəməyə müraciət edə bilər. Ancaq belə bir halın baş verdiyi məlum deyil. Bu, daha çox məhkəmə proseduru və mexanizmlərinin mürəkkəbliyi ilə izah oluna bilər ki, uşağın ora çıxışı elə də asan olmur. Komissiyaların QHT-lərlə işləməsi qanunda göstərilməyib və belə bir əməkdaşlıq təcrübəsi də mövcud deyil.

Müəssisələrdəki vəziyyət daha da mürəkkəbdir. Uşaq evlərində qəbul edilməz intizam metodları və cəzalandırılmadan istifadə olunur. Azyaşlıların işi üzrə komissiyalar komissiyalar bu müəssisələrə çox nadir hallarda və qısa müddətli səfər edirlər ki, bu da daha çox formal xarakter daşıyır. Uşaqlar alçaldılma halları barədə danışmağa qorxurlar. Hətta uşaqlar bilmirlər ki, onlar döyülməli deyirlər və cəzalandırılma olmalıdır. Müəssisələrdəki vəziyyət az-az hallarda dəyişər, onlar düşünürlər ki, cəzalandırma bir qaydaddır, bu barədə şikayət etməyin yeri yoxdur. Səlahiyyət anlayışının aydınlaşdırılmasına və aşkar şikayət prosedurları olmasa, alçaldılma halları da artacaq.

Küçə uşaqları və işləyən uşaqları alçaldılmaya çox davamsızdırlar. Müdafiəsiz şəraitdə yaşayırlar və işləyirlər. UNICEF, UAFA və Uşaq Hüquqları üzrə QHT Alyansının araşdırmaları göstərir ki, müsahibə götürülən, işləyən uşaqların 55,20% alçaldılır, döyülür və qeyri-insani rəftara məruz qalır. Polis uşaqları döyür, əllərindəki pulu və məhsulları alır, hətta bəzən uşaqlar zorlanır. Hökumətin zorakılıq, cinsi alçadılma və cinayətin qurbanı olan uşaqlar üçün reabilitasiya proqramı yoxdur, hətta Azərbaycanda uşaqların lazımı yardım və müalicə ala biləcəyi xüsusi dövlət və ya QHT bazasında yaradılmış qurban-uşaqlar üçün Reabilitasiya Mərkəzi də yoxdur.

Təvsiyələr:

-Əminlik ki, uşaq hüquqlarının pozulması hallarının aradan qaldırılması, o cümlədən alçadılma və zorakılıq hallarının qarşısının alınması Uşaq Hüquqları üzrə Ombudsmanın yaradılması vasitəsilə və bu təsisat tərəfindən dəstəklənməlidir.

-Övladlığa götürülmüş uşağın öz bioloji valideynlərinin kim olduğunu bilməsini təmin verən qanunvericiliyə lazımı düzəlişlər edilməlidir.

-Öz məsuliyyətlərini tam yerinə yetirə bilməyən valideynlərə qarşı dövlət siyasətində yenidən baxılması. Belə ailələrə qarşı mövcud cəzalandırıcı yanaşmanı, imkansız ailələrə yardım göstərilməsi ilə əvəzlənməsi.

-Öz öhdəliklərini tam yerinə yetirə bilməyən valideynlərin hər bir dövlət orqanı ilə bağlı işlərini ədalətli məhkəmə tərəfindən yoxlanılmasına yardım təmin edilməsi.

-Bütün qeyri –bioloji evladlığa götürmə və müəssisələrdəki uşaqların qəyyumluq məsələləri üçün məhkəmə təstiqi prosesinin yaradılması.

-Övladlığa götürmənin daimliyi və övladlığa götürməni yalnız ayrı-ayrı hallar istisna olmaqla ləğv edən prosedurların nəzərdən keçirilməsinin təmin edilməsi.

-Bioloji valideynlərin və onların uşaqların birgə qalmasını mümkün edən psixoloji yardım xidmətlərinin inkişaf etdirilməsi.

-Valideynlərin alkoqol/ toksik maddələrindən istifadə etmələrinin uşaqlarının onlardan ayrılmaları üçün qəti səbəb kimi nəzərə alınmasının qarşısının alınmasının təmin edilməsi.

-Uşağın ailədən ayrılması ilə bağlı bütün halların azyaşlıların işi və uşaqların hüquqları ilə bağlı komissiyalar tərəfindən deyil, ixtisaslaşmış yuvenal məhkəmə və yuvenal hakimlər tərəfindən nəzərə alınmasının təmin edilməsi.

-Bütün müəssisələrdə, o cümlədən, uşaq evlərində, psixiatrik xəstəxanalarda, xüsusi məktəblərdə və yuvenal həbsxanalarda effektiv şikayət prosedurunun təmin edilməsi.

-Müəssisələrdəki uşağın öz ailələri ilə əlaqədə olmalarının təqdir edilməsi.

-Geniş dövlət idarəetmə müəssisələrini əvəz edə biləcək yeni ailə tipli evlərin qurulması təcrübəsinin dəstəklənməsi.

-Ailələrdə tərbiyə üzrə əsasnaməsini qəbul edilməsi və onun təcrübədə yaranmasının dəstəklənməsi.

-Müəssisələrdəki yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması, xüsusilə, ictimai qabiliyyətləri inkişaf etdirmək üçün daha çox imkanlar təklif edilməsi vasitəsilə yaşayış şəraitinin dəyişdirilərək ailə mühitinə oxşadılması, gündəlik cədvəlin dəyişdirilməsi, müəssisələrin müxtəlif sahələrinin fərdiləşdirilməsi, müəssisələrin istilik və elektriklə təmin edilməsi.

BMT-nin Uşaq Hüquqları Komitəsi tərəfindən Azərbaycan nümayəndə heyətinə ünvanlaması xahiş edilən suallar:

- *Hesabat dövrü ərzində respublikada məhkəmələr və Yeniyetmələrin İşləri və Hüquqların Müdafiəsi üzrə Komissiyalara müraciət etmiş uşaqlar qeydə alınıbmı? Əgər alınıbsa, bu uşaqların şikayətlərinin məğzi və araşdırmaların və ya bu işlərinin nəticələri nə olmuşdur?*

- *Uşaqlar tərəfindən məhkəmələr, Konstitusiyaya məhkəməsi də daxil olmaqla, hər hansı bir şikayətlərin qəbul edilməsi halları olubmu? Əgər olubsa, bu şikayətlərin məğzi və baxılmasının nəticələri nə olubdu?*

- *Məhkəmələr, Konstitusiyaya Məhkəməsi də daxil olmaqla, tərəfindən işlərin baxılması zamanı və qərarların qəbul edilməsində Uşaq Hüquqları Konvensiyası və/və ya Azərbaycanın tərəf olduğu digər beynəlxalq konvensiyaların istifadəsi halları varmı? Əgər varsa, misallar gətirilə bilərmi?*

F. Uşağın Yerinin Qanunsuz Dəyişdirilməsi və Qaytarılması

MDB ölkələrindən hər hansı birinin ərazisindən Azərbaycana gəlmiş və ya zorla gətirilmiş valideynsiz və ya hüquqi təmsilsiz uşaqlar (miqrantlar) paytaxt Bakıda və Gəncə şəhərində xüsusi qəbuletmə məntəqələrində yerləşdirilir və himayə edilməlidir (Azərbaycanda belə yerlər Tranzit Mərkəzləri, yaxud Uşaq Qəbuletimə Mərkəzləri adlanır). Onlar Daxili İşlər Nazirliyinə tabedirlər və onların adları belə məntəqələrin məqsədlərinə uyğun olaraq «müvəqqəti təcridxana» adlanır. Yeniyetmələrin İşləri və Hüquqların Müdafiəsi üzrə Komissiyalar və polis müfəttişləri ilə müsahibələr nəticəsində aşkarlandı ki, müxtəlif MDB və digər ölkələrdən olan uşaqlar əgər tapılıbsa, yaxud polis tərəfindən mərkəzə gətirilibsə, müvəqqəti olaraq bu mərkəzlərdə saxlanılır. Bu uşaqlar onların sənədlərinin etibarlılığından asılı olaraq burada müxtəlif zaman müddətinə saxlanılır. Ayrı-ayrı ölkələrdən itmiş uşaq barədə tələblər, yaxud digər uyğun məlumatlar toplanır ki, bu mərkəzlərin işçiləri itmiş uşağın yaşayış yerini və valideynlərini müəyyən etsin və onların evlərinə qayıtmalarına yardım göstərsin. Valideynlərini və yaşayış yerlərini müəyyən etmək mümkün olmayan hallarda uşaqlar internat məktəblərinə göndərilirlər.

VI. SAĞLAMLIQ VƏ RİFAH

(Maddə 6, 18-ci maddənin 3-cü abzası, maddə 23, 24, 26, 27-ci maddənin 1-3-cü abzasları)

Azərbaycanda səhiyyə xidmətləri çox aşağı səviyyədə olmaqla yanaşı, bu xidmətlər əhalinin zəif təbəqələri, imkansızlar, qaçqın və məcburi köçkünlər üçün əlçatmazdır. Bu sektora dövlət büdcəsindən ayrılan maliyyə vəsaitinin və xarici donor təşkilatlar tərəfindən təmənnəsiz verilən qrantların və aşağı faizli kreditlərin ildən ilə artmasına baxmayaraq əhalinin səhiyyə xidmətlərinə çıxışının məhdudlaşması və bu xidmətlərin keyfiyyətinin kəskin aşağı düşməsi müşahidə edilir. Dövlət idarəçiliyində olan poliklinikalarda və digər tibb mərkəzlərində pullu xidmətlərə keçid bir neçə il əvvəl əhalinin səhiyyə xidmətlərinə çıxışını kəskin azaldıb. Bu, ona görə belə olub ki, 42%-i yoxsulluq həddindən aşağıda yaşayan əhalinin zəruri tibbi yardım almaq imkanları yoxdur. Baxmayaraq ki, bu yaxınlarda səhiyyə naziri pullu tibbi xidmətlərini ləğv edildiyini elan etdi, bununla belə, tam dağılma vəziyyətində olan səhiyyə sistemində bu formanın aradan qaldırılması mümkünsüzdür. Korrupsiyanın baş alıb getdiyi səhiyyə sistemində həkim və tibb bacılarının aylıq məvacibləri vergi və sosial ödəmələri çıxmaqla 30 ABŞ dollarından 100 ABŞ dollarına qədər dəyişir.

Ana və uşağın qorunmasının qanun tərəfindən bəyan edildiyi Azərbaycan Respublikasında bu iş dövlət orqanlarının bir nömrəli fəaliyyəti olmalıdır. Hələ də ana və uşaqlar səhiyyə xidmətlərinə elə də geniş çıxış tapa bilmirlər ki, ondan yararlanırlar. Uzaq rayon və kəndlərdə ana və uşağa göstərilən səhiyyə xidmətləri acınacaqlı dərəcədə aşağıdır. Daha çox analar öz uşaqlarını evdə dünyaya gətirirlər, çünki paytaxt Bakı xəstəxanalarında uşağın dünyaya gətirilməsi qiyməti (rüşvət) 250 ABŞ dollarından 400 ABŞ dollarına qədər dəyişir. Rayonlarda işə bu qiymət təqribən 100-150 ABŞ dollarıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, statistika komitəsi tərəfindən səhiyyə sistemində vəziyyəti əks etdirən rəqəmlər 17-18 yaşlı uşaqlar haqqında olan məlumatları əks etdirmir, belə ki, Dövlət Statistika Komitəsi bu yaş kateqoriyasını aid olan uşaqlar qrupunu 18-24 yaş kateqoriyasına aid məlumatlar bölməsinə şamil edir. Eyni hala təkcə səhiyyə sahəsində deyil, həm də azyaşlıların qanunla mühakiməsi sistemində rast gəlinir, çünki 17-18 yaşlılar üzrə tərtib olunmuş hesablamalar çox güman ki, 18-24 yaşlı insanlar üçün hazırlanmış bölmədə göstərilir. Bu da ki, Uşaq Hüquqları Konvensiyası, Azərbaycan Respublikasının Uşaq

Hüquqları haqqında Qanunu və Cinayət Məcəlləsi ilə ziddiyət təşkil edir. Beləliklə, 17-18 yaşlılar haqqında məlumatlar statistikada öz əksini tapmır.¹⁰⁰

A. Əlil uşaqlar (maddə 23)

Son vaxtlar əlil uşaqların sayında nəzərə çarpacaq artım müşahidə olunur, 1998-ci ildə 18876 olduğu halda 2004-cü ildə bu rəqəm 43000 nəfərə çatıb və bu tendensiya artan istiqamətdə davam etməkdədir. 2003-cü ildə hər 1000 nəfər uşaqdan 18,1 əlil kimi qeydə alınmışdı, 1998-ci ildə isə bu rəqəm 7,1 idi.¹⁰¹

Yeni aşkarlanan əlillik hallarının sayı 16 yaşdan aşağı uşaqlar arasında 1998-ci ildə müşahidə edilən 3,100-dən 2003-cü ildə 9500-ə qədər artmışdır. Hər 10.000 uşaqdan 2003-cü ildə 39,6% əlil kimi qeydə alınıb ki, 1998-ci ildə bu, yalnız 11,5% idi.

Daimi yaşayış müəssisələrin əlil uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş növləri bunlardır: eşitmə-görmə və hərəkət etmədə qüsurlu uşaqlar üçün 10 xüsusi məktəb 2000-ə yaxın uşağa dövlət qayğısını həyata keçirir; əqli cəhətdən əlil olan uşaqlar üçün olan məktəblərin sayı 2003-cü ildə 9 idi (halbuki 2001-ci ildə bu rəqəm 11 idi) ki, burada da 2290 uşaq tərbiyə edilir və 173 uşağın yaşadığı 4 körpələr evi.

Qeyd edək ki, daimi yaşayış müəssisələrindəki əlil uşaqların sayı son 5 ildə 1,4 dəfə və ya 38% artaraq 2003-cü ildə 5060 nəfər olmuşdur, 1998-ci ildə isə - 3650 uşaq qeydə alınmışdı.

Cədvəl 1. Əlil uşaqlar üçün olan məktəblər və bu məktəblərdə tərbiyə edilən uşaqların sayı, 2004-cü il¹⁰²

	1997-1998	1998-1999	1999-2000	2000-2001	2001-2002	2002-2003
Sağlamlığında problemlər olan uşaqlar üçün məktəblərin sayı	20	21	21	20	20	20
Bu müəssisələrə yerləşdirilən uşaqların sayı	3650	3968	4213	4589	4789	5060

Qeyd olunmalıdır ki, 1998-ci ildən 2004-cü ilədək sağlamlığı məhdud uşaqların sayının 10% artmasına baxmayaraq, belə uşaqlar üçün məktəblərin sayı 20-dən 19-ə düşmüşdür. Sağlamlığı məhdud uşaqların sayının çoxalması görmə qabiliyyəti zəif, kar, lal-kar, və eşitmə qabiliyyəti zəif olan uşaqların sayının artması nəticəsində olmuşdur. Son 5 ildə onların sayı 10% artmışdır.

Azərbaycan qanunlarına görə, yaşı 16-dan aşağı olan əlil uşaqların sosial-qayğı və himayəyə ehtiyacı var (16 yaşdan sonra uşaqlar əlillik kateqoriyasına görə ayrıca qruplara təyin edilir). Sosial qayğı və mühafizənin miqyası uşağın yaş qrupundan asılı olaraq dəyişir. 16 yaşdan aşağı uşağın hüquqları 16-18 yaşlı uşaqların hüquqlarından fərqlənir ki, bu da Uşaq Hüquqları Konvensiyası Azərbaycan Respublikasının Uşaq Hüquqları haqqında Qanuna ziddiyət təşkil edir.

Aşağıdakı faktorlar uşaqların əsas əlillik səbəbləridir: bioloji-xroniki, anadangəlmə və valideynlərin genetik xəstəlikləri, doğuşdan əvvəlki patoloji dəyişikliklər, tibbi səhvlər – xəstəliyin gec aşkar olunması, əlillik simptomlarının gec müəyyənləşdirilməsi və müalicəyə başlanmasının uzun zaman aparması, sosial və ətraf mühit faktorları, ailələrin ağır şəraiti.

Mövcud pul kompensasiyası isə müvafiq deyil (əlillik kateqoriyasından asılı olaraq 20-25 ABŞ dolları həcmində). Xüsusilə nəzərə alsaq ki, bir adamın bir otaqlı mənzilində bir aylıq komunal xərcləri 10-15 ABŞ dollarına bərabərdir.

Dövlət əlil uşaqlara sağlamlıq hüququ üçün zəmanət verir. Əqli və fiziki cəhətdən qüsurlu uşaqların ixtisaslaşmış uşaq müəssisələrindən təqdim olunan pulsuz sosial və tibbi yardımdan istifadə hüququ vardır. Əlil uşaqlar protez alətlərlə təmin olunmalıdırlar. Lakin burada əlil uşaqların sağlamlıqlarına dair vəziyyət və onların tibbi müalicəsi üzrə iki çox mühüm, narahatçılıq doğuran və cəmiyyətin diqqətinə çatdırılması vacib olan məsələni qeyd etmək lazımdır:

¹⁰⁰ Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsi, 2000-2005 Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi, 2000

¹⁰¹ Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsi, 1998-2004

¹⁰² Azərbaycan dövlətinin BMT-nin Uşaq Hüquqları Komitəsinə ikinci və üçüncü birləşdirilmiş hesabatı, 2004

1. Əlil uşaqlı ailələrin əksəriyyəti qeyd edir ki, səhiyyə qurumları əlil uşaqların tibbi müalicəsi ilə əlaqədar xahişlərə məhəl qoymur. Xüsusi dövlət məktəblərində olan əlil uşaqların valideynləri bildirirlər ki, onlar buradakı xidmət və qayğının keyfiyyətindən tamamilə narazıdılar¹⁰³. İxtisaslaşmış məktəblərdə uşağın sağlamlıq statusunu müəyyən edən xüsusi avadanlıq yoxdur, məsələn uşağın görmə və eşitmə səviyyəsi araşdırılmır və müayinə nəticəsindən asılı olaraq cihazların dəyişilməsi və ya müayinə diaqnozundan asılı olaraq təyin olunması həyata keçirilmir.¹⁰⁴

2. Əsasən şəhərlərdə və bəzi əyalətlərdə yaşayan ailələr uşaqların əlillik üzrə qeydə alınmasına etiraz edirlər və bunu uşaqlarına «əlil» adını qoymaq istəmədikləri ilə izah edirlər. Lakin bunun əksinə olaraq, kənd ərazilərində valideynlər əlil olmadığı halda uşaqlarını qüsurlu uşaq kimi qeydiyyatı aldırır ki, ailəni saxlamaq üçün dövlətdən bəzi yardımlar əldə etsin. Bu da həmçinin QHT Alyansı və Əlil Təşkilatları Federasiyası tərəfindən aparılan araşdırma nəticəsində aşkarlanıb.

B. Səhiyyə və Səhiyyə Qayğı Xidmətləri (maddə 24)

Bir çox digər sahələr kimi, Azərbaycan Respublikasında ana və uşağa qayğının təmin olunması qanun tərəfindən prioritet olaraq bəyan edilmişdir. Halbuki realıqda uşaqlar və analar, xüsusilə yoxsul, qaçqın və məcburi köçkün ailələri səhiyyə qayğı xidmətindən istifadədən məhrumdurlar. Qaçqın və məcburi köçkün şəhərciklərinin əksəriyyətində yalnız bir tibb bacısından ibarət işçi personalı olan kiçik ilk tibbi yardım məntəqələri vardır, məntəqələrin çoxunda həkim yoxdur. 2002-2003-cü illər ərzində Biləsuvar rayonunda salınan məcburi köçkün şəhərciklərində fəaliyyət göstərən QHT-lər buradan müxtəlif xəstəlikli uşaqları daha effektiv tibbi müalicə üçün paytaxt Bakıya və yaxınlıqdakı rayonlara aparırdılar.

Məktəb şagirdlərinin bəzisi mərkəzi əsəb sistemi xəstəlikləri və əsəb pozğunluğundan əziyyət çəkir və bu kateqoriyadan olan xəstəliklər ümumi uşaq xəstəliklərinə dair siyahıda 2-ci yerdədir. Məktəblilərdən nəzərə çarpacaq sayda siqaret çəkən və spirtli içki və narkotik maddələri istifadə edənləri vardır. Azərbaycanın 15 rayonundan olan məktəblilər arasında aparılan sorğu göstərdi ki, uşaqların özləri uşaqlar arasında siqaret çəkmə vərdişinin artmasından çox narahatdırlar. Əgər məktəbdə nəyisə dəyişmək üçün onlara fürsət verilsə, «nəyisə dəyişmək istərdilər» sualına, uşaqların 90%-i belə cavab vermişdir: «siqaret çəkməni ləğv etmək».¹⁰⁵ Digər narahatlıq doğuran məsələ isə cinsi yolla keçən xəstəliklərin həddindən artıq yüksək dərəcədə olmasıdır.

Lazımı gigiyena qaydalarına riayət olunmaması, həmçinin yoxsulluq və səhiyyə xidmətlərindən istifadənin çətinliyi uşaqlar arasında dizenteriya və hepatit xəstəliklərinin yayılmasına səbəb olur. Hər il məktəblərdə işləyən tibb işçilərinin sayı qanunsuz sürətdə azaldılır və məktəblərin tibbi palata – məntəqələri lazım olan avadanlıq və tibbi preparatla təchiz olunmur.

Yeniyyətələr onların reproduktiv sağlamlıqlarına zərər verə biləcək bir sıra psixoloji problemlər və müxtəlif risklərlə üzləşirlər. Gənclərə tibbi-psixoloji və sosial yardım göstərən hərtərəfli xidmət mərkəzlərinin olmadığı bir şəraitdə, Uşaq Səhiyyə Mərkəzlərinin və ya Uşaq üçün Dostluq Klinikalarının yaranması çox vacibdir. Bu mərkəzlər uşaqlara çoxsahəli tibbi və psixoloji yardım göstərən kompleksin bir formasıdır.

Təbii ki, uşaqların ana südü ilə qidalanması üstün cəhətdir. Lakin ana südü ilə qidalanma Azərbaycanda 2000-ci ildən başlayaraq azalmaqdadır. Eyni zamanda süd vəzinin müxtəlif xəstəliklərinin sayı artmaqdadır.

Cədvəl 2. Süd vəzinin xəstəlikləri, 2004-cü il¹⁰⁶

	2000	2001	2002	2003
Cəmi:	665	791	814	844
100.000 nəfərə	16,4	19,4	19,8	20,4

¹⁰³ Uşaq Hüquqları üzrə Azərbaycan QHT Alyansının sub-grant layihəsi əsasında Əlillət Təşkilatları Federasiyası və Azərbaycan Gözdən Əlillər Cəmiyyətinin Azərbaycandakı əlil uşaqların vəziyyəti üzrə araşdırması

¹⁰⁴ Ümidli Gələcək Gənclər Təşkilatının Kor və Zəif Görən Uşaqlar üçün Məktəbdə Brayl Çap Mərkəzinin yaradılması üzrə hesabatı, 2004

¹⁰⁵ Səlahiyyətli Təhsil proqramı və Azərbaycan VMA tərəfindən aparılmış tədqiqat, 2005

¹⁰⁶ Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin illik kitabı, 2000-2004

Ana südü ilə qidalanma göstəriciləri:

	1995	2003
2 aylıq körpələr, %	59,5	28,7
6 aylıq körpələr, %	41,8	28,7
1 yaşınadək olan uşaqlar, %	45	28,9

Aparılmış sorğular nəticəsində müəyyən edilmişdir ki¹⁰⁷, uşaqların 50% süni qidalanmaya məcburdur. Bu qidaların qiyməti 10.000-11.000 manat (2-2,5 ABŞ dolları) (Malış və ya Nestle) və ya 20.500-30.000 manat (4-6 ABŞ dolları) (XİP, NAN) həcmindədir. Bu qatışıqların kütləsi 250-400 qram olduğundan, qeyd edilmiş məhsulların qutusu bir uşağa 3-4 günə çatır. Uşaqlara bir ay ərzində süni qidalanma üçün 120.000 (25 ABŞ dolları) manat tələb olunduğunu nəzərə alsaq, onda hər ay uşağa verilən 9.000 manat (2 ABŞ dolları) «uşaq pullarının» yetərli olmamasını görürük. Kasıb və qaçqın və mücburi köçkün ailələrdən olan uşaqlar üçün bu cür süni qidalar əlçatmazdır.

Bu fonda 1960-cı ildən 1997-ci ilədək Bakıda fəaliyyət göstərən və körpələr üçün müxtəlif süni qidaların hazırlanması ilə məşğul olan «Süd Mətbəxinin» bağlanması heç cür başa düşmək olmur. Süd mətbəxi tərəfindən hazırlanan qatışıqlar ana südünü əvəz etməsə də, qidalanmanı tarazlayır və mədə bağırsağ xəstəliklərinin profilaktikasını təmin edirdi.

C. Uşaqlar üçün Sosial Təhlükəsizlik Xidmətləri və digər imkanlar (Maddə 26 və 18)

D. Yaşayış şəraiti (maddə 27, par. 1-3)

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında qeyd olunub ki, dövlətin hər bir vətəndaşı qarşısında onlara yaxşı yaşam şəraiti yaratmaq öhdəliyi vardır. Bu öhdəlik vətəndaşın özünün və ailəsinin ərzaq, geyim, ev, tibbi qayğının da daxil olduğu rifahını təmin etməkdən ibarətdir. Azərbaycan vətəndaşlarının aşağıdakı hallarda sosial sığorta haqqı vardır: işsiz qaldıqda, hansısa xəstəliyə tutulduqda və ya əlil olduqda, qocaldıqda və ya onlardan asılı olmayan səbəblərdən yaşama vasitələrdən məhrum olma hallarında. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, imkansız ailələrə (yəni gəlirləri 16.500 manatdan və ya 3,2 ABŞ dollarından az olan ailələr) verilən 9.000 manat (2 ABŞ dolları) uşaq pulu və əlilliyə görə ailələrə verilən 120.000 manat (25 ABŞ dolları) reallıqda ailələrin və ən əsası isə uşaqların ehtiyaclarını heç də tam ödəyə bilmir.

«Uşaq Hüquqları Haqqında» Qanuna görə, dövlət uşağı iqtisadi istismardan və uşağın təhsilinə müdaxil edə biləcək, onun sağlamlığına, fiziki, əqli, mənəvi və ya sosial inkişafına mənfi təsir göstərə biləcək hər hansı fəaliyyətdən qoruyur. Uşaqların valideynlərinə və ya qanuni təmsilçilərin sosial yardıma olan Konstitusyon hüquqlarının icrasına nail olmaq üçün milli qanunvericilikdə maliyyə imkan və xidmətlərini əks etdirən bir neçə maddə vardır.

İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin və Dünya Bankının məlumatına görə, ölkədəki ailələrin 42%-i yoxsulluq həddindən aşağı səviyyədə yaşayır. Yoxsulluq qeyri-proporsional şəkildə çoxuşaqlı, tək-valideynli ailələrə, fiziki və əqli cəhətdən qüsurlu uşaqlara sahib ailələrə öz təsirini göstərir və uşaqlar təhsil və səhiyyəyə çıxış imkanlarından imtina etməli olurlar. Bu kateqoriyalara aid insanlar əhalinin təxminən yarısını təşkil edir.

¹⁰⁷ Helsinki Vətəndaş Assambleyasının Azərbaycan Komitəsi və Reabilitasiyaya ehtiyacı olan şəxslərə «Dayaq» İB, 2005

VII. TƏHSİL, ASUDƏ VAXT VƏ MƏDƏNİYYƏT FƏALİYYƏTLƏRİ

A. Təhsil, o Cümlədən Peşə Təhsili

Azərbaycan Respublikasında bütün təhsil sistemindəki vəziyyət uşaqların təhsilə hüquqlarının qarşısının alınması və ya pozulması ilə səciyyələndirilə bilər. Sosial-iqtisadi vəziyyətin nəticəsi olaraq əhali nüfuz gəlirləri şəhər və kəndlərdə kəskin fərqlənir. Təhsil sistemində ümumtəhsil məktəblərində psixoloq 125.000 manat (26 ABŞ dolları), direktor müavini - 210.000 manat (45 ABŞ dolları), direktor – 300.000 manat (62 ABŞ dolları) əmək haqqı alırlar. Halbuki, bir nəfər işləməyən insan üçün minimum istehlak zəmbili 370.000 manat (72 ABŞ dolları), işləyən şəxs üçün isə – 650.000 manat (135 ABŞ dolları) həcmində ölçülür. Eyni zamanda, nazirin məvacibi təxminən 7,5 mln manatdır (1552 ABŞ dolları) və əlaçı tələbə – 100.000 manat (21 ABŞ dolları) təqaüd alır.

Ölkədə korrupsiyanın yüksək olması, təhsil sistemində də öz kəskin mənfi təsirini göstərməkdədir. Bu, ilk növbədə təhsil sistemində kadr strategiyasının pisləşməsi və təhsilin keyfiyyətinin aşağı düşməsinə gətirib çıxarır. Aparılmış sorğular və müsahibələr onu göstərir ki, uşaqlar, onların valideynləri və hətta müəllimlərin özləri «hörmət etməyi» (pul verməyi) adi qəbul edir və rüşvətçorluğa bəraət qazandıran «bunsuz necə olar», «bu belə olmalıdır» ifadələrindən tez-tez istifadə edirlər.¹⁰⁸ Bu isə onu göstərir ki, rüşvətçorluq və «hörmət etmək» əhalinin bir çox hissəsinin həyatının tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Bu da öz növbəsində təcili tədbirlərin görülməsini tələb edir.

Ümumiyyətlə, təhsil sisteminin subyektləri olan müəllim, valideyn və şagirdin sosial passivliyi müşahidə edilir. Bu subyektlərin təhsil prosesində və inkişafda passivliyi əsasən şagirdlərin bu prosesləri bilməməsi, valideynlər tərəfindən bu prosesləri tam başa düşməməsi və müəllim/məktəb rəhbərliyinin laqeydliyi ilə izah edilir.

Şagirdlərin məktəbin və cəmiyyətin/ictimaiyyətin sosial həyatında iştirakı məhduddur. Məktəbdə təşkil olunan tədbirlər müəllim və məktəb rəhbərliyinin təşəbbüsü və idarəçiliyi ilə keçirilir və uşaqlar yalnız icraçı qismində çıxış edirlər. Bu mənada, uşaqların təşəbbüslərinin irəli sürülməsi, tədbirlərin hazırlanması və təşkili prosesinə cəlb edilməsi kəskin dərəcədə zəif olur. Məktəbin təhsil prosesilə yanaşı digər fəaliyyəti, əsasən, dövlət bayramları və ad günlərinin keçirilməsi və imtahanlara hazırlıqla bağlıdır. Bir sıra məktəblərdə uşaqlar aztəminatlı ailələrə kömək üçün birdəfəlik yardımların yığılıb paylanması iştirak edirlər.

İctimai Fikri Araşdırma Mərkəzinin apardığı araşdırmalar göstərir ki, təhsilin keyfiyyətindən danışıqda orta məktəb və orta peşə məktəblərin müəllimləri təhsilin ilk öncə hələ də sovet təhsil sistemindən tam ayrılmadığını qeyd edirlər. Onların qənaətinə görə, istər orta, istərsə də ali təhsil müəssisələrində köhnə proqramlar həyata keçirilməkdə davam edir. Bu köhnəlik «hər şeyi öyrənməlidir» prinsipində özünü göstərir. Yəni şagirdlərin istedadı, maraq dairəsi nəzərə alınmadan onlara gələcəkdə lazım olacaq əsas fənlər əvəzinə, 18 fənn tədris olunur və qəribəlik bundadır ki, bu fənlərin hər biri bütövlüklə tədris proqramına salınır. Təbii ki, heç bir şagird 18 fənni mənimsəmək qabiliyyətinə malik deyil. Bundan əlavə, şagirdlərin istedad və maraqları nəzərə alınaraq proqrama salınmış müxtəlif saatlıq əlavə dərslər (maraq üzrə kurslar, dərək saatları) müxtəlif fənn müəllimləri arasında əmək haqqlarını təmin etmək məqsədilə bölünür. 2005-ci ilin qəbul imtahanlarının nəticələrinə görə abituriyentlərin 65%-i imtahanlardan «2» qiyməti alıblar, orta statistik məzun orta məktəb proqramının yalnız 23-54%-ini mənimsəyir (söhbət hələ də ayrıca repetitor-müəllimlə məşğul olan abituriyentlərdən gedir), və nəhayət, abituriyentlərin 46%-i imtahan verdiyi fənlərin ən azı birindən sıfır bal toplayıblar».

Təhsilin pulsuz olmasına və kitabların pulsuz paylanmasına baxmayaraq, məktəbin/sinfin real ehtiyaclarını nəzərə alaraq, hər bir uşaq məktəbə ayda 5.000 manatdan – 30.000 manata (məktəbdən asılı olaraq) qədər pul gətirməyə məcbur edilir. Ən dəhşətli də odur ki, pulun gətirilməsi valideynlərdən yox heç bir maliyyə vəsaitinə malik olmayan məhz uşaqlardan tələb edilir. Bu məqamda uşaq valideyni «santaj» etmək məqsədilə istifadə edilir.

Büdcədən təhsilə ayrılan maliyyə vəsaitinin artmasına baxmayaraq, maliyyə vəsaitinin 85%-i təhsil işçilərinin əmək haqqlarının ödənilməsinə istifadə edilir. Belə çıxır ki, məktəblər cəmi 15%-lik maliyyə

---

¹⁰⁸ «Təhsil, asudə vaxt və mədəniyyət fəaliyyəti» hesabat, Vətəndaş cəmiyyətinin debat İB, Azərbaycan Valideyn-Müəllim Assosiasiyası İB, 2005

---

resursu ilə saxlanılır ki, bu da əlbəttə ki, məktəbin və tədris prosesinin ehtiyaclarının yarısını da ödəməyə imkan vermir. Hesablamalara görə, ildə bir şagirdin təhsilinə dövlət 148.517 manat (30 ABŞ dolları) xərcləyir. Təhsil lazımı maliyyə vəsaiti ilə təmin edilməmişdir. Hal-hazırkı vəziyyətdə, təhsil sistemi əsasən qrantlar hesabına fəaliyyət göstərir. Təhsilin inkişaf strategiyasının formalaşdırılması və həyata keçirilməsi Təhsil nazirliyinin əlində olmasına baxmayaraq, maliyyə vəsaitləri icra hakimiyyətləri vəsaitləsə ötürülür. Təhsil Nazirliyi büdcə vəsaitlərinin bölüşdürülməsi, fəaliyyətin tam şəkildə planlaşdırılması və nəzarətin həyata keçirilməsinə tam təsiri yoxdur. Mövcud mexanizm məktəbin sosial-iqtisadi vahid kimi dağılmasına aparır və bu mexanizmin dəyişdirilməsi və yenidən işlənməsinə böyük ehtiyac vardır.

Faktiki olaraq, təhsil hüquq müstəvisindən kənar qalıb, çünki 1992-ci ildə qəbul edilmiş və 1998-ci ildə dəyişdirilmiş Təhsil Haqqında Qanun, icra olunmur. Yeni Təhsil Qanunun layihəsi artıq 3 ildir ki, Milli Məclisdə qalıb. Müstəqil mütəxəssislərin rəyinə görə, hal-hazırda qüvvədə olan qanun təhsildə demokratik inkişafın təmin edilməsi üçün daha çox imkanlar yaradır. Yeni qanunun qəbul edilməsi isə məktəb üçün daha çox itkilərlə müşahidə oluna bilər. Eyni zamanda qeyd etmək vacibdir ki, dövlətin iqtisadiyyatın keçid dövrünü və ümumiyyətlə yeni sosial-iqtisadi reallıqları nəzərə alaraq təhsilin inkişafı konsepsiyası yoxdur.

Digər problem cəmiyyətin təhsil sisteminə olan mənfi münasibətidir. KİV nümayəndələri tərəfindən cəmiyyətə təqdim edilən təhsil sisteminin neqativ təsviri, valideynlər və uşaqlar arasında məktəbə dair neqativ qiymətləndirməyə səbəb olur və uşaqların məktəbə olan inamını sarsıdır.

Dövlətin üzərinə düşən öhdəliklərin yerinə yetirilməməsinin bir əyani sübutu, dövlət tərəfindən uşaqların istirahəti, idmanla məşğul olması və mədəni-maarif tərbiyələrinin keçirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş yerlərin kommersiya və s. məqsədlərlə satılması və profillərinin dəyişdirilməsidir. Burada, 1) «gənc təbiətşünaslar parkı» və üzgüçülük hovuzunun dağıdılması və onun yerində kommersiya yönümlü təhsil müəssisəsinin yaradılmasını; 2) keçmiş «pioner və məktəblilər parkının» 2/3 hissəsinin alınaraq Türkiyə səfirliyinə verilməsi; 3) Musabəyov qəsəbəsində idman kompleksinin tikintisinin dayandırılması və onun əvəzində həmin ərazidə yaşayış binasının tikilməsi və s. qeyd etmək olar.

Azərbaycan Respublikasında ibtidai yaşlı uşaqların 97-99% ibtidai təhsilə başlayırlar. 15 yaşdan yuxarı əhəlinin böyük əksəriyyəti (96%) savadlıdır¹⁰⁹. Lakin bütün təhsil sistemindəki vəziyyət təhsilə hamıya açıq və mümkünlüyü, həmçinin keyfiyyət ilə bağlı ciddi problemlərin yaranmasına səbəb olur.

Ucquar yerlərdə yaşayan bir çox uşaqların məktəbə rahat nəqliyyat vasitəsi ilə getmək imkanı yoxdur. Ailədə yaşayan əlil uşaqlar çox böyük risklə üz-üzə qalırlar, çünki belə uşaqların böyük əksəriyyəti nəqliyyat ilə bağlı çətinliklər ucbatından məktəblərə və ya ixtisaslaşmış məktəblərə gedə bilmirlər. Dövlət bu cür uşaqların məktəbə getmək üçün nəqliyyat xərclərini ödəmək üçün onların ailələrinə ayda yalnız 5 ABŞ dolları (25.000 AZM) ödəyir. Aydın ki, bu məbləğ tələb olunan çox-çox azdır, nəzərə alaraq ki, bir günün nəqliyyat xərci (avtobusla gediş) 0,40 ABŞ dollardır və bu qiyməti 24 günə vurduqda təxminən 10 ABŞ dollarına bərabər bir rəqəm alınır. Halbuki, bəzi valideynlər uşaqlarını məktəbə öz maşınları və ya taksi ilə aparmağa məcburdurlar, çünki əlil arabaları Bakıda və digər şəhərlərdə istifadə olunan avtobuslara yerləşmir və bundan əlavə də valideynlər psixoloji olaraq öz əlil uşaqları ilə küçədə və məktəbdə görünməyə hazır deyillər. Valideynlərin əksəriyyəti uşaqlara olan qayğıını inkar etmir, lakin uşaqlar küçəyə tək-tək hallarda çıxırlar. Əlil uşaqlar üçün məktəbin nəqliyyat xidməti nəzərdə tutulmayıb.

Kənd ərazilərində təhsil səviyyəsinin aşağı olması gələcəkdə yoxsulluq dərəcəsinin artmasına səbəb ola bilər. Müəyyən təhsil səviyyəsi olmayan valideynlərin ailəsində yoxsulluq daha çox rast gəlinir.

Son 6 il ərzində, məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin sayı 12% azalıb: 1999-cu ildə 1854 belə müəssisə olduğu halda, 2003-cü ildə bu rəqəm 1741-ə enmişdir. Bağçalar da daxil olmaqla məktəbəqədər müəssisələrdə qeyd olunan 35-36 aylıq uşaqların sayı yalnız 11%-i məktəbəqədər təhsil proqramlarına qatılmışlar. Bakıda uşaqların məktəbəqədər təhsil proqramlarına cəlb olunma səviyyəsi aşağı düşüb və indi yalnız 20% təşkil edir¹¹⁰. Ən aşağı səviyyə isə 0,9% olan cənub bölgəsində və 2,7% olmaqla Naxçıvan Muxtar Respublikasında qeydə alınıb.

Lakin qaçqın və məcburi köçkün uşaqların məktəbəqədər təhsil proqramlarına cəlb olunma səviyyəsi yüksəkdir. Bu, uşaqların valideynlərinin müxtəlif işlərə cəlb olunması, paytaxta getmələri və ya iş üçün digər regionlara getmələri ilə izah oluna bilər. Bu, həmçinin belə ailələrin yükünü bir qədər yüngülləşdirir, belə ki, uşaqlar bütün gün orada saxlanılır və yeməklə təmin edilirlər.

---

¹⁰⁹ Azərbaycanda Çoxgöstəricili Klaster Sorğusu, 2000

¹¹⁰ Azərbaycanda Çoxgöstəricili Klaster Sorğusu, UNICEF, 2000

Hal-hazırda Ermənistandan və Azərbaycanın işğal olunmuş rayonlarından təxminən 100.000 qaçqın və məcburi köçkün uşağı 695 məktəbdə təhsil alır. Bu məktəblərin böyük əksəriyyəti qaçqın və məcburi köçkün şəhərciklərində yerləşir və standart təhsil almaq tələblərinə cavab verən lazımi texniki avadanlıq və digər adi təhsil imkanlarına malik deyil. Bu məktəblərin bir çoxu dam örtüyü və divarları metaldan ibarət bir otaqlı kotteclərdir. Oradakı sinif otaqlarında yazda, yayda və erkən payız aylarında təhsil almaq prosesi sağlamlıq üçün çox zərərliyədir. Qaçqın və məcburi köçkün şəhərciklərindəki uşaqlar üçün dərslilər çatışmır. Bəzi qaçqın və məcburi köçkün valideynlər uşaqlarını internat və internat tipli məktəblərə qoyurlar.

Bağçaların bağlanması və körpələrə aşağı səviyyəli xidmət və qayğının göstərilməsi, xüsusilə kənd yerlərində məktəbəqədər təhsilə öz təsirini göstərir. Bu, Azərbaycanda 1-7 yaş arasındakı uşaqların ümumi sayının 50%-ni təşkil edən kənd uşaqlarının təhsil almaq imkanlarını məhdudlaşdırılmasına, sosial bərabərsizliyin artmasına gətirib çıxarıb.

Doğulandan 7 yaşadək uşaqların erkən inkişafına dövlət siyasətinin aydın şəkildə müəyyənləşdirilməsinə böyük ehtiyac vardır. Belə təhsil siyasətinin məqsədi bütün uşaqlar üçün formal və ya qeyri-formal təhsil almaq imkanının verilməsi olmalıdır.

Bundan başqa, təhsilin keyfiyyətinin həyat bacarıqları təlimləri növcəyi-nəzərindən yaxşılaşdırmaq vacibdir. Eynilə, ana və atalar da erkən yaşlı uşağa qayğı və onun inkişafı ilə bağlı bilik və bacarıqları aşılamalıdır. Ən sonda, yerli icmalar həmçinin təhsil inkişafına yardım proqramlarına cəlb edilməlidirlər.

Təhsil haqqında, xüsusi ehtiyacı uşaqlar haqqında, xüsusi ehtiyacı uşaqlar üçün ümumi təhsil haqqında qanunların nəzərdə tutduğu müddəalara baxmayaraq, əlil uşaqlar hətta mövcud olan evdə-məktəblər sistemi və qayğı ilə tam əhatə olunmayıblar. Əlil uşaqların evdə-məktəb sisteminə və ya adi məktəblərə inteqrasiyası cəlb edilməsi yerli inzibati orqanların məsuliyyətindədir, lakin heç də bütün ehtiyacı olan uşaqlar nəzərdə tutulan imkanlardan yararlanma bilmir. Təhsil şöbələrinin nəzdindəki psixoloji, tibbi-pedaqoji məsləhət komissiyaları uşağın evdə-məktəbə daxil olması haqqında qərar çıxarıb. Hərçənd ki, komissiyanın işlənilib hazırlanmış standart sistemi indiki reallıqdan uzaq olaraq əsasən Sovet sisteminə arxalanır və hər hansı uşağın təhsil ala bilmək və ya imkanı olmamaq məsələsinin tam qiymətləndirilməsi proseduru mövcud deyil. Bəzi uşaqların təhsil almaq imkanının olmaması diaqnozu ilə təhsildən məhrum olması halları məlumdur. QHT Alyansı və UNİCEF-ə təqdim edilən xəstəliklərin siyahısına psoriasis, allerqiya xəstəlikləri, bronxial astma və bir çox digər xəstəliklərin adı daxil edilmişdir ki, onlar da tibbi baxımdan adi ümumtəhsil və ya xüsusi məktəblərə getmək üçün adı çəkilən xəstəlikli uşaqlar üçün maneə olmamalıdır.

Əlil uşaqların kiçik bir hissəsi ümumtəhsil məktəblərə gedirlər. Bu uşaqların cüzi fiziki qüsurları vardır. Əlil uşaqların əksəriyyəti ixtisaslaşmış internat məktəblərə gedirlər və ya evdə təhsil alırlar. Belə uşaqlar hamıdan təcrid olunur və daimi yalqızlıq son nəticədə onların tamamilə özlərinə qapılmalarına səbəb olur.

2004-cü ildə Sumqayıt və Bakı şəhərində Təhsil Nazirliyi, Dünyaya Baxış, və ACİYF-in birgə layihəsinin nəticəsi kimi pilot məktəbəqədər qurumlarda və orta ümumtəhsil məktəblərinin bir neçə sinfində inteqrasiyalı tədris əsasında fəaliyyət başladı. Bu layihə orta ümumtəhsil məktəblərində islahatların aparılması vasitəsilə əlil uşaqların inteqrasiyasının uğurlu olmasını bir daha sübut etdi. Azərbaycanda qüsurlu uşaqların sağlam uşaqlarla birgə ümumtəhsil məktəblərində təhsil alması üçün mühüm qanuni baza mövcuddur, lakin birgə qaydada təhsil almaq prosesinə mane olan çoxlu amillər vardır. Onlardan bir neçəsi bunlardır:

-Mövcud Azərbaycan qanunvericiliyi qüsurlu və sağlam uşaqlara bərabər hüquqlar vermir. Sorğuda iştirak edən rəsmilərin 74,8%-i əmindir ki, bir sıra obyektiv səbəblərdən birgə təhsil almaq ideyasını həyata keçirmək mümkün deyil: maliyyə problemləri, dövlətin məhdud imkanları və məktəblərdə lazımi ixtisaslaşmış şəraitin və xidmətlərin olmaması. Onlar əmindirlər ki, qüsurlu uşaqlar üçün daha çox ixtisaslaşmış məktəblərin açılması daha münasibdir (67,1%);

-Əlillərin mənfi sosial və mədəni stereotipləri. Birgə təhsil ideyasını təqdim edərək cəmiyyətin və dövlətin onu qəbul etməyə hazır olmasını müəyyənləşdirmək məqsədilə keçirilən sosial tədqiqatın nəticəsi göstərdi ki, sorğuda iştirak edənlərin 50%-i uşaqların təcrid olunması ideyasını dəstəkləyir. Bir çox məktəblilər əlillərlə birgə oxumaq istəməzlər (35%), ixtisaslaşmış internat məktəblərinin müəllimləri birgə təhsil fikrinin reallaşacağına inanmırlar (63,2%), digər müəllimlər qüsurlu uşaqlara təhsil verməyə, dərslər deməyə hazır deyirlər (41,5%).¹¹¹

---

¹¹¹ Uşaq Hüquqları üzrə Azərbaycan QHT Alyansı, 2005

-Buna baxmayaraq, Bakıdakı bir neçə məktəbin rəhbərliyi birgə təhsil haqqında qanun bərdə bilirlər və həmçinin onlar ümumitəhsil məktəblərində sağlam və qüsurlu uşaqların birgə təhsilini dəstəkləyirlər, lakin qeyd edirlər ki, bu mərhələdən əvvəl adi məktəb uşaqları qüsurlu uşaqlarla birgə oxumağa hazırlanmalıdırlar (100%), adi məktəblərdə oxuyan uşaqların valideynləri bu ideyanın əleyhinə ola bilərlər (60%), eşitmə və görmə qüsurlu uşaqlarla işləyən xüsusi müəllim – assistentlər, həmçinin ixtisaslaşmış psixoloqlar təlim keçməli və məktəbdəki qüsurlu uşaqlara xüsusi şayğı göstərməlidirlər (100%), dövlət büdcəsindən və bələdiyyə fondundan məktəblər üçün əlavə vəsaitlər ayrılmalıdır, bu da məktəbə yeni qatılan uşaqların nəqliyyat xərclərinə, yeni sinif otaqlarının açılmasına, tualetlərin təmirinə və yeni münasib mebel və avadanlığın alınmasına sərf olunmalıdır (100%).

Qüsurlu uşaqlar üçün keyfiyyətli təhsil şəraiti yaratmaq məqsədilə təcili addımlar atmaq lazımdır. Mövcud sosial stereotiplərə üstün gəlmək ən əsas məqsədi olmalı, bu, üstünlük təşkil edilməlidir. Əlillərin hüquqları uğrunda ictimai təşkilatlar, media, əlil uşaqların valideynləri və məktəb müəllimləri bu məqsədə nail olmaqda mühüm rol oynamalıdırlar. Həmçinin, birgə təhsilin təqdim edilməsi üçün lazımi qanuni bazanın maliyyə resurstarı ilə təmin olunması da həlledici amildir. Bu proses çox vaxt aparacaq, ancaq indi onu başlamaq vacibdir.

Hal-hazırda əlil uşaqlar üçün nəzərdə tutulan ixtisaslaşmış və ali təhsil imkanlarından bu uşaqlar lazımi səviyyədə istifadə edə bilmirlər. Əsas səbəblər isə regionlarda qüsurlu uşaqlar üçün məktəblərin və ya ixtisaslaşmış siniflərin olmaması, adi məktəblərlə müqayisədə internat və ixtisaslaşmış məktəblərdə təhsilin çox aşağı səviyyədə olması, qüsurlu uşaqların təhsil almaları üçün xüsusi avadanlıq və vasitələrin çatışmamasıdır. Peşə məktəblərində təhsil alan uşaqların yalnız 0,02%-ni, ali təhsil məktəblərində oxuyan gənclərin yalnız 0,06%-ni əlil uşaqlar təşkil edir.

Cədvəl 1. Peşə ali təhsil məktəbləri sistemində əlil uşaqların sayı, 2003¹¹²

Ali məktəblərdəki tələbələrin sayı

	1990-1998	1998-1999	1999-2000	2000-20001	2001-2002	2003-2004
İxtisaslaşmış peşə təhsili Məktəblərində tələbələrin sayı (ümumi)	32578	35678	38801	41173	47726	50266
O cümlədən əlil uşaqlar	11	49	27	1	20	11
Ali Məktəblərdə tələbələrin sayı (ümumi)	79804	82308	88521	91019	98959	101676
O cümlədən əlil uşaqlar	2	9	1	6	48	56

«Lotos» Əlilliyin Dərki Mərkəzinin məlumatına görə, Azərbaycanda 275 min əlil insan var. Əlil uşaqların əsas problemi təhsil almaq və iş tapmaqdır. Əlil uşaqların da digərləri kimi təhsil almaq hüququ vardır. «Əlil uşaqlara bərabər, eyni keyfiyyətli təhsil vermək məqsədilə mühüm addımlar atılmalıdır. Biz hiss edirik ki, Dövlət adi əlil məktəblərdə təhsil almasını nəzərdə tutan birgə təhsil proqramını işə salmaq üçün ciddi təşəbbüs göstərir, lakin bu proqram əlil uşaqların məktəb uşaqları ilə tam birləşməsinə nəzərdən keçirmir»¹¹³.

Məktəblərin çoxunda əlil uşaqların təhsil alması üçün uyğun şərait yoxdur. Əlil uşaqlar metro, mağaza, avtobus və qatar sitansiyalarından istifadə edərkən çətinlik çəkirlər. Əlil uşaqların işlə təmin edilməsi isə digər bir aktual problemdir. İşə götürənlər adətən iş üçün müraciət edən əlil olduğunu bildikdə onu işə götürməkdən imtina edirlər. Son illər dövlətin həyata keçirdiyi tədbirlər daha çox əlillərin sosial reabilitasiyasına yönəldilib, nəinki onların cəmiyyətə inteqrasiyasına. Hal-hazırda əlil insanların bəzi kateqoriyası digərlərinə nisbətən daha çox gəlir və sosial dəstək görür. Nəqliyyat vasitələri, dövlət və

¹¹² Azərbaycan dövlətinin BMT-nin Uşaq Hüquqları Komitəsinə ikinci və üçüncü birləşdirilmiş hesabatı, 2004

¹¹³ «Exo» qəzeti, 6 may 2005-ci il

ictimai binalar, ictimai tualetlər, istirahət güşələri əlil insanların istifadəsi üçün açıq və istifadəyə əlverişli deyillər¹¹⁴.

2004-cü ildə Təhsil Nazirliyi, ACİYF, Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi və BMT-nin İnkişaf Proqramı orta məktəblərin informasiya texnologiyaları və internetlə təchizatının yaxşılaşmasına dair bir neçə sənəd imzaladılar. Bu məqsədlə ölkənin bütün məktəblərini lazımi sayda yeni kompüterlərlə təchiz etmək planlaşdırılır və son iki ildə Azərbaycanda iki kompüter müəssisəsi açılmışdır. Bundan başqa, ölkə üzrə 50 məktəbdə «*Project Harmony*» təşkilatı kompüter və İnternet siniflərinin açılmasını təmin etməkdədir.

Baxmayaraq ki, internat məktəblərində və kimsəsizlər üçün məktəblərdə vəziyyətin yaxşılaşdırılması bu mərəhələdə çox vacib hesab edilir, işlənilmiş plana əsasən məktəblərin əsaslı təmiri və binanın yenidən təzələnməsi nəzərdə tutulur. Təhsil Nazirliyi əlil uşaqlar üçün məktəblərin texniki və təhsil şəraitinin yaxşılaşdırılmasını öz öhdəsinə götürüb və bu məqsədlə QHT Alyansı və digər QHT-lər görmə qabiliyyəti olmayan, zəif görən və eşitməsi qüsurlu uşaqlar üçün vəsait toplamaq məqsədi ilə müxtəlif layihələr və xeyriyyə aksiyaları təşkil etmişlər¹¹⁵.

Halbuki, tamamilə aydındır ki, Əlillərin Peşəkar Assosiasiyaları qüsurlu uşaqların təhsil və səhiyyə şəraitinin yaxşılaşdırılmasında dövlət agentlikləri tərəfindən verilən və çox vaxt tam icra olunmayan sosial xidmətlərin təkmilləşdirilməsində təsiredici və müdafiəçi kimi fəal rol oynamalıdır. Həmçinin əlil uşaqların problemlərinin həlli üçün vətəndaş cəmiyyətinin, Təhsil, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliklərinin, beynəlxalq və yerli donor təşkilatların nümayəndələrindən ibarət xüsusi məsləhət komissiyası yaradılmalıdır və milli tədbirlər planının hazırlanması başlanmalı və təsdiq edilməlidir.

Uşaq kitabxanalarının şəbəkəsi azalmaqdadır: 1990-cı ildə əhaliyə xidmət göstərən 115 uşaq kitabxanasından 2003-cü ildə yalnız 106-sı fəaliyyət göstərməkdədir. Son 8-10 ildə çətin ki məktəb kitabxanaları təzə kitablar alıblar.

Hesabat dövrü ərzində maliyyə problemləri və iqtisadi böhran səbəbindən latın əlifbası ilə daha az kitab çap edilib. 2004-cü ildə Prezidentin verdiyi fərman yeni kitabların nəşrini və latın əlifbasından istifadə edərək kiril qrafikasında yazılmış köhnə kitabların yenidən nəşrini nəzərdə tutur. Lakin, təəsüf ki, bu, uşaqlar üçün kitab nəşrini tam ödəmir. Sovet dövrü ilə müqayisədə Azərbaycanda kitab oxuyan əhalinin sayı da 4 dəfə azalıb.

Cədvəl 5: Mədəniyyət Nazirliyi nəzdindəki Uşaq Kitabxanalarının sayı¹¹⁶

	1990	1995	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Uşaq kitabxanalarının sayı	115	116	116	114	111	112	105	106
Kitab və jurnallarının sayı, milyon nüsxə	3,3	2,9	2,9	2,9	2,8	2,7	2,6	3,4
Oxucuların sayı, 1000 nəfərlə	305	329	311	397	311	338	232	296

Cədvəl 6: İctimai kitabxanaların iş göstəriciləri¹¹⁷

	1995			2002		
	Cəmi	O cümlədən		Cəmi	O cümlədən	
Kitab və jurnalların sayı, milyon nüsxə		Şəhər	Kənd		Şəhər	Kənd
Oxucuların sayı	3	1,5	1,5	2,6	1,3	1,3
Oxunan kitablar və jurnallar, milyon nüsxə	57,3	26,9	30,4	48,1	22,5	25,6

¹¹⁴ «Exo» qəzeti, 6 may 2005-ci il

¹¹⁵ Ümidli Gələcək Gənclər Təşkilatının Kor və Zəif Görən Uşaqlar üçün Məktəbdə Brayl Çap Mərkəzinin yaradılması üzrə hesabatı, 2004

¹¹⁶ Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, 2003 (bax: Təhsil, elm və mədəniyyət)

¹¹⁷ Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, 2003 (bax: Təhsil, elm və mədəniyyət)

Bu cədvələ baxarkən çox acınacaqlı nəticəyə gəlmək olar. Son 5 ildə uşaq kitabxanalarının sayı təxminən 10% azalıb. Uşaq oxucuların sayı son 10 ildə 15% aşağı düşərək 1995-ci ildə 3 milyon olduğu halda 2002-də 2,6 milyon olmuşdur.

Cədvəl 7: Mədəniyyət Nazirliyi nəzdindəki uşaq kitabxanaları binalarının texniki vəziyyəti¹¹⁸

İllər	Ayrı-ayrı binalarda işləyən ictimai kitabxanalar			
	Əsaslı təmirə ehtiyacı olan		Qəza vəziyyətində	
	Kitabxanaların sayı	Kitabxanaların cəmi sayı faizlərdə	Kitabxanaların sayı	Kitabxanaların cəmi sayı faizlərdə
1990	40	35,7	5	3,3
1995	38	33,6	-	-
1997	38	33,6	6	5,3
1998	41	36,6	4	3,6
1999	44	40,7	4	3,7
2000	30	27,5	3	2,8
2001	34	33,3	2	2,0
2002	30	29,1	3	2,9

Cədvəl 8. İctimai kitabxanalar

	1990	1995	1997	1998	1999	2000	2001	2002
İctimai kitabxanaların sayı: <i>Cəmi</i>	4605	4794	4608	4522	4382	4374	4152	4131
O cümlədən:								
Şəhər	708	735	715	710	658	660	639	657
Kənd	3897	4059	3893	3812	3724	3714	3513	3474

Yuxardakı cədvəldən görüldüyü kimi, kitabxanaların sayı 15% azalaraq 4605-dən 4131-yə enib. Belə nəticəyə şəhər və kənd yerlərində kitabxanaların kütləvi bağlanaraq özəl mağazalara, marketlərə verilməsi və ya ofislər tərəfindən kirayənlənməsi səbəb olub. Məktəblərdəki kitabxanalar digər əsas narahatlıq doğuran məsələdir, belə ki, burada kitabların və digər informasiya materiallarının sayı çox azdır və kitab fondunun təzələnməsi və/və ya köhnə kitabların dəyişdirilməsi son vaxtlar nadir hallarda baş verir. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır dövrü mətbu jurnal və materiallara məktəb kitabxanalarında çox nadir hallarda rast gəlmək olar. Bu da məktəblərin və ümumiyyətlə təhsil sisteminin maliyyə bazasının zəif olmasından irəli gəlir. Məktəblilərin bir hissəsi kitabxanadan dərslik götürə bilmirlər və onlar dərslikləri mağazadan almağa məcbur olurlar, baxmayaraq ki, belə kitablar uşaqlara pulsuz verilməlidir. İnternat və ixtisaslaşmış məktəb uşaqları daha çox əziyyət çəkirlər, belə ki, burada normal kitabxanalar yoxdur və bir çox baş çəkilən müəssisələrdə yalnız bir neçə kitabın olduğu aydın oldu. Dərsliklərin qiyməti bahadır (2-10 ABŞ dolları). Yeni nəşr olunan kitablar çox vaxt valideynlərin, müəllimlərin və müvafiq sahələrin mütəxəssislərinin tənqidinə məruz qalır.

Məktəbdən kənar şərait, klublar, yaradıcılıq mərkəzləri və digərlərinin səviyyəsi və açıq fəaliyyəti də lazımi dərəcədə deyil. Onların sayı kəskin sürətdə azalmışdır, belə ki, onların çoxu maliyyə çətinlikləri səbəbindən bağlanıb. Belə müəssisələrin əksəriyyəti yerli qurumların büdcəsindən maliyyələşirlər, bu qurumlarsa məktəbdən kənar yaradıcılıq mərkəzlərinin inkişafında elə də maraqlı deyillər və eləcə də bu sahəyə maliyyə ayırmaları etmirlər. Buna görə də məktəbdən kənar fəaliyyətlə yalnız 330 000 uşaq məşğul olur ki, bu da ümumi uşaqların 20%-ni təşkil edir (nəzərinizə çatdıraraq ki, bütün Azərbaycan üzrə ümumiyyətlə, gündəlik məktəblərdə 1 600 000 uşaq qeydiyyatdadır).

Lakin ölkə ərazisində yeni məktəblərin tikilməsi və bəzilərinin təmirini müsbət irəliləyiş hesab etmək olar, xüsusilə Azərbaycanın kənd yerlərində yeni binaların tikilməsinə böyük diqqət verilir. Bu proqram Prezident Fərmanına əsasən Təhsil Nazirliyi tərəfindən icra olunur. Eyni zamanda bir çox beynəlxalq təşkilatlar, H.Əliyev Fondu, səfirliklər bu sahədə Azərbaycan hökumətinə kömək göstərirlər.

¹¹⁸ Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, 2003 (bax: Təhsil, elm və mədəniyyət)

B. Təhsilin Məqsədləri

Təhsil konsepsiyası bəyan edir ki, təhsil uşağın şəxsiyyəti və istedadının inkişafına, uşağı yaşlıların fəal həyatına hazırlamağa, fundamental insan hüquqlarına və uşağın öz və digər insanların mədəni və milli dəyərlərinə hörmət bəslənməsinə yönəlməlidir.

Halbuki, münasiblik baxımından təhsildə müvafiqlik aşağıdır, çünki təhsil sistemi uşaqlar və gənclərin inkişaf, informasiya üçün şəxsi ehtiyacları, onlar üçün həyat vərdişlərinin aşılınması təlimləri ilə əlaqədar müasir tələblərə cavab vermir. Bu da əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, maliyyə və maddi resurs bazasının zəif olmasından irəli gəlir. Aydın ki, yeni metodikalar və texnologiyalar böyük həcmdə maliyyə vəsaitlərini tələb edir. Lakin dövlət büdcəsindən təhsilə ayrılan maliyyə bu işlərin tam şəkildə görülməsinə imkan vermir. Nəticədə təhsilin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi üzrə standartlar əsasən akademik bacarıq və biliyə əsaslanır. Məktəb tədris proqramı şəxsi keyfiyyətləri inkişaf etdirmək və yaşatmaq üçün mübarizədə vacib biliklərin əldə edilməsi məsələlərini tam şəkildə nəzərə almır. Son illər küçə uşaqlarının və məktəbdən aralanan uşaqların sayı nəzərəcarpacaq dərəcədə artıb. Küçə uşaqlarının əksəriyyəti indi paytaxt Bakıda və Azərbaycanın digər iki böyük şəhərində – Gəncə və Sumqayıtda cəmləşiblər.

Əlil uşaqların çoxu təhsildən kənar qalırlar, çünki onların yaşadıkları ərazilərdə əlverişli təhsil sinifləri və yaxud ixtisaslaşmış məktəblər yoxdur. Azərbaycanda 40.000 artıq əlil uşaq olduğu halda, rəsmi olaraq təhsilə (ümumtəhsil məktəbləri və ixtisaslaşmış internat müəssisələri də daxil olmaqla) 6.000-ə yaxın uşaq cəlb edilmişdir. Respublikanın bütün rayonlarında rəsmi qeydiyyatda kor və görmə qabiliyyəti zəif olan uşaqlar var. Lakin bu uşaqların təhsili üçün Bakıda fəaliyyət göstərən ixtisaslaşmış məktəbdə 280 kor və görmə qabiliyyəti zəif olan uşaq və Naxçıvanda Gözdən Əlillər Cəmiyyəti nəzdində 8 uşaqdan ibarət bir sinif fəaliyyət göstərir. Burada sual yaranır ki, bəs digər uşaqlar neçə və harada təhsil alırlar?

Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, 2003-cü ildə illik müayinədən keçən kor və görmə qabiliyyəti zəif olan uşaqların sayı 12.900 nəfərdir, bu rəqəm 1998-ci ildə 11.600 idi. Halbuki, bu rəqəm həqiqətdən çox uzaqdır, belə ki, uşaqların böyük əksəriyyəti (sorgu götürülən valideynlərin 40%-i bu faktı təsdiqləyib) xüsusilə kənd ərazilərində profilaktik yoxlamadan keçmirlər, bu da hər hansı xəstəlikləri olan uşaqların həqiqi sayını müəyyənəlməyə imkan vermir. Maraqlıdır ki, rəsmi statistikaya görə sayı 12.900-a çatan kor və görmə qabiliyyəti zəif uşaqların yalnız 300 nəfəri Bakı və Naxçıvan ərazilərində təhsilə cəlb olunub. Ölkə üzrə qalan 12.600 uşağın taleyi məlum deyil. Əsas narahatlıq doğuran həmçinin məktəbəqədər, bağça və ibtidai təhsil müəssisələridir. Əlil uşaqlar məktəbəqədər bağçaya getmirlər, belə ki, Azərbaycanın rayonlarında və paytaxt Bakıda kor, kor, lal və digər xəstəlikli uşaqları təmin edə biləcək xüsusi bağçalar aşkar olunmamışdır. Aydın məsələdir ki, əlil uşaqlar, xüsusilə kor və görməni qismən itirmiş balalar nəzərə alınmalıdır, çünki bütün ölkə ərazisində bu cür uşaqların sayı çoxdur. Gözdən Əlillər Cəmiyyətin məlumatlarına görə, yoxlama aparılan 15 Azərbaycan rayonunun hər birində azı 30-50 görməsi qüsurlu uşaqlar qeydə alınmışdır. Daha çox sayda əlil uşaqlar digər böyük 7 şəhərdə, o cümlədən Bakıda aşkar olunaraq Cəmiyyət tərəfindən siyahıya alınıb. Beləliklə, bu uşaqların tamamilə təhsil və inkişafından xaric edildiyi aydın şəkildə görünməkdədir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu yalnız bir xəstəlik kateqoriyası üzrə verilən məlumat və təhlildir. Lakin bu cür xəstəlik kateqoriyaları çoxdur və bu kateqoriyalara aid edilən və əsasən rayon yerlərində yaşayan uşaqlar təhsildən kənar qalmaqdadır.

Ucqrar regionlarda və kəndlərdə elə hallar baş verir ki, qəfil korluq və ya görmənin zəiflənməsi kimi əlillik simptomları dərhal diaqnoz və müalicə edilməsi müşkülə çevrilir. Bunun da səbəbləri xəstəxanaların uzaqda olması, orta səviyyəli kəndli üçün müalicənin bahalıq dərəcəsi və böyük şəhər və rayon mərkəzlərindəkinə nisbətən az maaş alan bir feldşerin fəaliyyət göstərməsidir. Kənd və rayonlardakı poliklinika və xəstəxanalar həkimlərin, əsasən də ixtisaslaşmış həkimlərin sayına və avadanlıq təchizatına görə şəhər tibb müəssisələrindən geri qalır. Məhz bunların hamısı rayon yerlərinə əlil uşaqların sayının artmasına və ayrışikliyin, bərabərsizliyin yaranmasına gətirib çıxarır.

C. Asudə Vaxt, Əyləncəli və Mədəni Tədbirlər

İncəsənət, idman və texniki təhsil kimi proqramdan kənar təhsil komponentlərindən faydalanmaq imkanları son bir neçə il ərzində nəzərəcarpacaq dərəcədə azalıb və bu fenomen əsasən kənd və ehtiyacı olan ailələrə daha çox təsir göstərir. Uşaqlar üçün xüsusi «maraq mərkəzləri», o cümlədən pioner və texniki klublar maliyyə problemi və dövlətin onların işini dəstəkləmək imkanı olmaması səbəbindən

---

---

bağlanır və ya tam güclə işləyə bilmirlər. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, dövlət agentlikləri dövlət büdcəsinin və digər özəl beynəlxalq donorların yardımı ilə uşaqlar üçün bir sıra fəaliyyətlər (tədbirlər) təşkil etmişdir. Lakin bu tədbirlər müvəqqəti və epizodik xarakterlidir. Onlar hazırki ictimai və ya dövlət nəzdindəki uşaq mərkəzlərinin fəaliyyətini bərpa etmir, yalnız uşaqların həvəsləndirilməsinə yönəldilmişlər.

2002-ci ildən başlayaraq UNİCEF Təhsil Nazirliyi ilə əməkdaşlıqda əksəriyyətində qaçqın və məcburi köçkünlərin yaşadığı 18 Azərbaycan rayonunda 24 Gənclərin Resurs Mərkəzi yaradılıb. Halbuki 2003-cü ildə QHT-lərinin araşdırılması nəticəsində məlum olub ki, bu mərkəzlərin göstərdiyi xidmətlər effektiv deyil və onların işi UNİCEF və ya Təhsil Nazirliyindən texniki yardımın göstərilməməsi üzündən dayandırılıb. Bu mərkəzlərin vəziyyəti hələ də naməlumdur, halbuki orada uşaqlar mədəni, idman və digər fəaliyyət növləri ilə məşğul olmaları üçün əlverişli imkanlar əldə edə bilirlər¹¹⁹. Bu mərkəzlərin fəaliyyətini tənzimləmək və onlara dövlət qayğısını təmin etmək məqsədilə Təhsil Nazirliyində xüsusi komissiya yaradılmışdır.

Onu da qeyd etmək ki, mədəni, idman və digər əyləncə mərkəzlərinin əksəriyyəti, o cümlədən pioner və uşaq düşərgələri ya bağlanıb, ya qaçqın və məcburi köçkünlər tərəfindən məskunlaşılıb ki, bu da uşaqların idman, asudə vaxt və əyləncə fəaliyyəti ilə məşğul olmasına əngəl törədir. Hal-hazırda uşaqların ixtiyarına verilən iki yaxşı tanınan uşaq düşərgəsi vardır ki, onlar da Daxili İşlər Nazirliyi tərəfindən təqdim olunur. Hər bir uşağın oraya getmək arzusunə baxmayaraq, iki və ya daha artıq həftənin qiyməti heç də hamının ödəyəcəyi dərəcədə deyil. QHT-lərin müvəqqəti olaraq təmin etdiyi bir neçə düşərgə seçilmiş uşaq qrupları, o cümlədən riskli ailələr, internat məktəbləri, küçə uşaqları, qaçqın və məcburi köçkün uşaqlarını cəlb edir. Lakin bu, uşaq əhalisinin 5%-dən çoxunu təşkil etmir. Bakıdan fərqli olaraq kənd ərazilərində və şəhərlərdə uşaqların düşərgələrdən istifadə imkanları məhduddur.

Təvsiyələr:

1. *Məktəblərdə uşaqların özünüidarə mexanizmlərinin (valideyn-müəllim-şagird assosiasiyaları, şagird fəaliyyət komitələri, debat mərkəzləri, uşaq ombudsmanları, şagird parlamenti və s.) geniş tətbiqi və inkişafı vasitəsi ilə məktəbli uşaqların sosiallaşmasına təkan vermək, onlarda sosial bacarıqları, təşəbbüskarlığı və məsuliyyətin inkişaf etdirilməsi;*
2. *Bazar iqtisadiyyatı qanunları və ümumiyyətlə, iqtisadi biliklər bütün fənnlərin və ictimai fəaliyyət vasitəsilə öyrədilməsi;*
3. *Məktəb nəzdində hal-hazırda səmərəsiz fəaliyyət göstərən psixoloji yardım xidmətinin ləğv edilməsi və məktəbdən kənar Pedaqoji-Sosial-Psixoloji Yardım Mərkəzinin yaradılması. Bu mərkəzin yaradılmasına psixoloqlarla yanaşı məktəbdə səmərəsiz fəaliyyət göstərən məktəbdən kənar və sinifdən kənar təşkilatçı müəllimlərin cəlb edilməsi;*
4. *Dövlət məktəbə qədər təhsilə olan mövcud münasibətini dəyişməsi və bununla bağlı xüsusi dövlət siyasətini hazırlanması və həyata keçirilməsi;*
5. *Dövlət uşaqların asudə vaxtının və mədəni-maarif tədbirlərinin keçirilməsi ilə bağlı götürdüyü öhdəlikləri yerinə yetirməli və bununla əlaqədar uşaqların əlindən alınmış uşaq parklarının, istirahət zonalarının geri qaytarılması və ya onların əvəzinə yeniləri tikilməsi;*
6. *Məktəb və məktəbə qədər uşaqlara Uşaq Hüquqları Konvensiyasının öyrədilməsi ilə bağlı dövlət xüsusi metodik vasitələr və yeni texnologiyalar əsasında qurulmuş tədris proqramlarının hazırlanması;*
7. *Sovet İttifaqı dağıldıqdan sonra itirilmiş valideyn məsuliyyətini bərpa edilməsi məqsədi ilə dövlətin mədəni-maarif tədbirləri həyata keçirməsi və valideynləri öz vəzifələrini tam yerinə yetirməyə çağırməsi.*
8. *Uşaq hüquqlarının müdafiəsi məqsədilə məktəblərdə Uşaq Ombudsmanları yaradılması. Bununla da məktəblərdə uşaq müdafiə sisteminin təşkili üçün zəminin yaradılması.*
9. *Dövlətin təhsil müəssisələrində məktəblilərin səhiyyə xidmətinin inkişaf etdirilməsinə və uşaqların səhətinin monitorinqinə daha çox diqqət yetirməsi.*
10. *Dövlət tərəfindən məktəblərdə könüllülük mədəniyyəti təbliğ edilməsi və dəstəklənməsi.*
11. *Dövlətin küçə uşaqları problemini həll etmək üçün problemin kökünü araşdırması və yerlərdə (əsasən də, rayon və kənd yerlərindən şəhərlərə uşaqların axınına dayandırmaq məqsədilə) uşaq müdafiə*

---

¹¹⁹ Azərbaycandakı Gənclər Resurs Mərkəzlərinin araşdırılması və onların problem və ehtiyaclarının qiymətləndirilməsi, Ümidli Gələcək Gənclər Təşkilatı ilə UNİCEF-in birgə əməkdaşlığı, 2003

---

sisteminin yaradılması və inkişafı istiqamətində xüsusi dövlət proqramını hazırlanaraq həyata keçirməlidir.

VIII. XÜSUSİ MÜDAFİƏ TƏDBİRLƏRİ

A. Fövqaladə Hallardakı Uşaqlar

1. Qaçqın uşaqlar (maddə 22)

Hazırda Azərbaycan Respublikası 1951-ci il Qaçqınların Statusu üzrə Konvensiyaya və onun 1967-ci il protokoluna qoşulduğunu qanunla təsdiq edib. Bu Konvensiyaya qoşulmaqla Azərbaycan beynəlxalq standartlara uyğun olaraq, üzrinə qaçqınların müdafiəsi ilə bağlı öhdəlik götürüb.

2005-ci il, yanvarın 1-nə olan məlumata görə, Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycanın 16% ərazisini işğal etməsi nəticəsində öz evlərindən və yurd-yuvalarından didərgin düşmüş 576.000 məcburi köçkün hazırda müxtəlif növlü düşərgələrdə yaşamaqla ölkənin müxtəlif rayonlarına səpələniblər. Həmçinin, hazırda ölkədə 310.000-dən artıq qaçqın var ki, onların da əksəriyyəti Ermənistandan (təqribən 300.000), Çeçenistandan (8600, o cümlədən 3391¹²⁰ uşaq), Əfqanıstandan (300), İraq (30), İran (600) və digər ölkələrdən UNHCR-in müdafiə mandatı əsasında ölkədə məskunlaşdırılıblar¹²¹. Qaçqın və məcburi köçkünlərin 35%-i uşaqlardır və onların əksəriyyəti çox ağır vəziyyətdə, elementar sanitariya və gigiyenik normaların olmadığı, təhsil və səhiyyə ləvazimatlarının çatışmadığı, içməli su mənbələrinin olmadığı şəraitdə yaşayır və müxtəlif hüquq pozuntuları ilə üzləşirlər¹²². Ombudsman aparatının verdiyi məlumata görə, son 10 il ərzində qaçqın və məcburi köçkün əhəri arasında 200.000 uşaq doğulub ki, onlar və onların ailələri çox böyük çətinliklərlə üzləşir və demək olar ki, hər sahədə problemləri mövcuddur. Yalnız 2003-cü ildən başlayaraq, hökumət məcburi köçkünlər üçün xüsusi yaşayış binalarının tikilməsi proqramının icrasına başlayıb. Prezident Fərmanına görə məcburi köçkünlərin məskunlaşmaları üçün evlərin tikilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Neft Fondundan maliyyə vəsaitinin ayrılması nəzərdə tutulub. Bununla yanaşı, qeyd etmək vacibdir ki, qaçqın və məcburi köçkünlərin psixoloji və sosial reabilitasiyası və reintegrasiyasına həsr olunmuş və davamlı şəkildə işləyən xüsusi dəstək proqramı yoxdur. Bu cür proqramlar bir sıra QHT-lər və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən aparılsada onların davamlığı obyektiv səbəblərdən həmişə təmin edilmir. Eyni zamanda, gənclər üçün dövlət yardımını inkişaf etdirə biləcək sahibkarlıq və təsərrüfat işlərinin tədrisi ilə bağlı, uşaqlar və onların ailələri üçün xüsusi bacarıq və qabiliyyətləri inkişaf etdirə biləcək işlək proqram da zəif inkişaf etmişdir. Beynəlxalq cəmiyyətlər tərəfindən göstərilən humanitar yardımın həcmi də ilbəlil azalır və minlərlə qaçqın və məcburi köçkün ailəsinin gələcək taleyini təhlükələr gözləyir.

B. Yuvenal Ədliyyə Sistemində Cəlb Edilmiş Uşaqlar

2. Yetkinlik Yaşına Çatmayanların Qanunla Mühakiməsi (maddə 40)

1997-ci ildə BMT-nin Uşaq Hüquqları Komitəsi tərəfindən təqdim edilmiş tövsiyələrin uşaqların qanunla mühakiməsi sahəsində Azərbaycanda bir çox işlər görülmüşdür. 1999-2000-ci illərdə yuvenal ədliyyə idarəçiliyi və məhkəmə sistemi ilə bağlı Azərbaycanın qanunvericiliyində xeyli dəyişiklik edilib, Cinayət və Cinayət Prosesual Məcəllə qəbul edilib. Buna baxmayaraq, BMT-nin Uşaq Hüquqları Komitəsinin yuvenal ədliyyə idarəçiliyi ilə bağlı tövsiyələri qismən yerinə yetirilib.

Azərbaycanın yuvenal ədliyyə sahəsindəki problemləri çoxtərəfli və adətən kompleksdir və uşaq hüquqları baxımından onların hamısı vacibdir. Ər-Riyad bələdçiləri, Pekin qaydaları və BMT UHK (Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Uşaq Hüquqları Konvensiyası) kimi beynəlxalq qayda və bələdçilər əsas şərt kimi mühakimə olunan uşaqlarla rəftarda ilk növbədə onların cəmiyyətə qovuşmasını və həmin

---

¹²⁰ UNHCR-in hesabatı, yanvar 2005

¹²¹ Helsinki Vətəndaş Assambleyası, 2005 və UNHCR-in hesabatı

¹²² UNICEF-in Azərbaycanda uşaq müdafiə sisteminin vəziyyəti üzrə hesabatı, 2005

Azərbaycan İnsan Haqları Mərkəzi, FİDH, Azərbaycan Respublikası tərəfindən İqtisadi, Sosial və Mədəni hüquqlar üzrə Beynəlxalq Müqavilənin icrası üzrə Alternativ Hesabat, Bakı, Noyabr 2004

mühtədə onun konstruktiv rol oynamağa ruhlandırılmasını irəli sürürlər. Azərbaycanın cinayət və yuvenal ədliyyə sistemində isə belə yanaşma qanunvericilikdə olmasına baxmayaraq reallıqda hələ çatışmır¹²³.

Günahlandırılan və ya cinayət əməlinə təqsirləndirilən uşaqların hüquqlarının qorunması üçün bir sıra qanun və Konstitusiyaya təminatı olmasına baxmayaraq, əslində onlara nadir hallarda yardım göstərilir. Həbsdən dərhal sonra və polis nəzarətində olarkən, polis məntəqəsində zəif uşaq etiraf əldə etmək istəyən polislər tərəfindən incidilir. Onlara bir çox hallarda vəkil və qohumları ilə görüşmək qadağan edilir və onlar yaşlılarla bir yerdə saxlanılırlar. Həbsxanada olarkən uşaqlar tez-tez təhqirə və qeyri-insani cəzalara məruz qalırlar. Həbsxanalarda onlar həddən ziyadə insanın olması, qida çatışmazlığı, fiziki, əqli və cinsi alçaldılma, tibbi qayğı və hüquqi məsləhət olmaması kimi problemlərlə üzləşirlər. Çox vaxt, ittiham oxunarkən, hökmlər verilirəkən yuvenal ədliyyənin əsas prinsipləri – reabilitasiya və uşağın varlığının öndə olması pozulur. Əksər uşaqlar hətta polis istintaqı zamanı da pis rəftara məruz qalırlar.

Məhkəmədən əvvəlki saxlama geniş istifadə olunur. Əksər hallarda məhkəmədən öncəki saxlama digər səbəblər araşdırılmadan uşağın hüquqpozmasının ağırlığına görə təyin edilir (onun istintaqdan qaçması, digər cinayətlər törətməsi bəhanə edilərək). Ailənin yaşayış yeri olmadıqda məhkəmədən öncəki saxlama hətta ən xırda cinayətlərə görə də tətbiq edilir ki, uşaq aradan çıxma bilər¹²⁴.

Cəza seçimi çox məhduddur və azadlıqdan məhrum etmə ən çox istifadə olunan cəzadır. Proporsionallıq prinsipinə uyğun gəlməyən uzun hökmlərdən geniş istifadə olunur. Cinayət ədliyyəsi sistemi azyaşlılara qarşı xüsusilə amansızdır. Uşaqlara 10 illik həbs cəzası verilmə bilər (düzdür, bir sıra mütəxəssislərin qənaətinə görə bu humanist yanaşmadır). Oğurluq ağır cinayət hesab olunur və məhkəmə uşağın ilk dəfə bunu edib-etməməsinə nəzərə almayaraq, onun barəsində hökm çıxarır. Oğurluq (ərzaq, siqaret elektron avadanlıq və s.) üstündə uşaqların azadlıqdan məhrum edilmələri geniş yayılıb. Oğurluq üstündə həbsin orta müddəti 3-5 ildir. Uşaqlar maşın qaçırılması, narkotik vasitələrin daşınması və bu cinayətdə iştiraka görə uzun müddətli cəzalara məruz qalırlar.

Hazırda polis məntəqələrində olan məhbuzların dəqiq sayını bilmək mümkünsüzdür, o cümlədən türmədə və ya «polis kamerasında» (müvəqqəti, yaxud sonrakı təhqiqat üçün) sadəcə, ona görə ki, bu say dəyişkəndir, məhbuzlardan bəziləri azad olunur, digərləri isə içəriyə salınır. Bununla belə, 2002-ci ildə Azərbaycandakı türmə və müvəqqəti saxlama yerlərində 432 uşaq olub (polis məntəqələrində olan uşaqların sayı dəqiq məlum deyil). 2003-cü ilin ilk 3 ayı ərzində Azərbaycanda yeniyetmələrlə bağlı 230 iş qeydə olunub. 2002-ci ildə məhkəmələr tərəfindən ittiham olunan uşaqların sayı təqribən 400 nəfər olub. Onlardan təqribən 150-i qapalı tipli təhsil müəssisələrinə göndərilib, 80 uşaq müxtəlif müddətə uşaqlar üçün həbsxanaya salınıb. Təəssüf ki, bu uşaqların cəmiyyətdə, icma və məktəbdə reabilitasiya və reintegrasiya mexanizmləri barədə, eləcə də onların gələcəkdə işlə təmin olunmaları, sosial rifah məsələləri psixoloji və sosial məsləhətlər alması barədə məlumat əldə etmək mümkün deyil.

Cədvəl 1: Yaşlar üzrə törədilmiş cinayətlər¹²⁵

İllər	2002	2003	2004
Yaşlar üzrə törədilmiş cinayətlər			
14-15 yaş	54	71	70
16-17 yaş	318	341	421
17-18 yaş	?	?	?
18-24 yaş	2344	2398	2764

Cədvəl 2: Təqsirləndirmənin tərkibi (faizlə)¹²⁶

Cinayətlər	2002	2003	2004

¹²³ Uşaq Hüquqları üzrə Azərbaycan QHT Alyansının ATƏT-in Bakı Ofisinin və Böyük Britaniya səfirliyinin dəstəyi ilə həyata keçirilən Azərbaycanda yuvenal ədliyyə sisteminin vəziyyəti, problemləri və çağırışları üzrə araşdırma və təhlilləri.

¹²⁴ Azərbaycanda yuvenal ədliyyə sistemi üzrə Uşaq Hüquqları üzrə Azərbaycan QHT Alyansının araşdırması, 2005 Prison Watch Azerbaijan, 2005 və göstərilmiş layihə çərçivəsində keçirilən dəyirmi masa.

¹²⁵ Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, 2003 (bax: Cinayətlər bölməsi)

¹²⁶ Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, 2003 (bax: Cinayətlər bölməsi)

Cəmi	100	100	100
Hansı yaşda			
14-17 yaş	2,5	2,3	2,4
18 yaş	?	?	?

Bərpa olunmaqdan daha çox məhbus uşaqların bir qismi bəzən çox təhlükəli olan yaşlı məhbuslarla uzun müddət bir yerdə olduqlarından özləri də təhlükəli cinayətkarlara çevrilirlər. Üzün müddətli həbs cəzasına məhkum edilmiş, 18 yaşlı həbsxanada tamam olarsa, daha da pis gələcək gözləyən bu uşaqlar sonradan böyüklər üçün nəzərdə tutulmuş həbsxanalara keçirirlər ki, burada da ciddi cinayət əməllərində suçlanan, bəzən isə hətta residivist olan yaşlı məhbuslarla yan-yanı yaşamağa olurlar.

Hər il Azərbaycanda yüzlərlə yeniyetmə həbs olunur və böyüklərin məhkəmə sisteminə cəlb olunurlar. Azərbaycanda cinayət məsuliyyəti yaşı 14-dür, uşaq ədliyyə (məhkəmə) sisteminin təyinatına görə 14-18 yaşlı uşaqlar cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilərlər.

Ümumilikdə, Azərbaycandakı yuvenal ədliyyə sistemi islahedicidən daha çox cəzalandırıcıdır. Yuvenal Ədliyyə idarəçiliyi prosesi ümumilikdə, polis istintaqından başlayır, məhkəmə öncəsi, məhkəmə, müvəqqəti saxlama yerləri, təcridxana, yaxud KPZ-lər, bunlar hamısı daha çox cəzalanmaya gətirir, nəinki islahedici rəftara. Uşaqların yuvenal ədliyyə sisteminin müxtəlif səviyyələrdə olduqları zaman onların qorunması üçün heç bir məxsusi tədbir, yaxud tədbirlər kompleksi dövlət tərəfindən təmin olunmur.

Uşaqların işləri ilə məşğul olan polis rəsmiləri, hakimlər, həbsxana və SİZO məmurları prokuror və hüquqşünaslar üçün heç bir məxsusi qayda və nizamlayıcılar (Cinayət Məcəlləsi və Cinayət Prosesual Məcəlləsində olanlardan başqa) təmin edilmir.

Milli ekspertlər hesab edirlər ki, yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün xüsusi ixtisaslaşmış məhkəmələr yaratmaq, yaxud, yetkinlik yaşına çatmayanların cəlb edildikləri işləri bu sahədə ixtisaslaşmış və tədris/təlimdən keçmiş hakimlərə həvalə etmək lazımdır. Yuvenal hüquqpozmalar üçün olan bu məhkəmələrin vəzifələrindən biri də cəza tədbirlərini alternativ qərarlarla əvəzləməkdir.

Məhkəmə, polis, vəkillər, prokurorlar, tərbiyəçilər və penitensiar müəssisələrinin heyətlərinin fəaliyyətlərinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı praktik tövsiyələr:

- *Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Yetkinlik Yaşına Çatmamışların Hüquqpozmalarının Önlənməsi üçün Bələdçilərin (Ər-Riyad Bələdçiləri) 57-ci maddəsinə əsasən Baş Asambleyanın 14 dekabr 1990-cı ildə qəbul etdiyi və təsdiqlədiyi 45/112-ci qətnaməyə görə gənclərin statusunu, hüquqlarını və maraqlarını təmin edəcək və mümkün xidmətlərin göstərilməsi istiqamətində fəaliyyət göstərə biləcək. Ombudsman, yaxud buna bənzər müstəqil orqanın yaradılmasına diqqət yetirilməlidir. Ombudsman və ya digər orqan həmçinin Ər-Riyad Bələdçilərinin, Pekin Qaydalarının, yaxud Azadlıqdan Məhrum Edilmiş yeniyetmələrin Hüquqlarının Müdafiəsi Qaydalarının həyata keçməsinə nəzarət edəcək. Ombudsman və ya digər orqan müntəzəm zaman intervalında əldə edilmiş tərəqqi və vasitələrin həyata keçirilməsinə mane olan çətinliklərlə bağlı hesabat nəşr etdirəcək. Uşaq müdafiə xidmətləri də qurulmalıdır:*
- *Mövcud qanunvericiliyin nəzərdən keçirilməsi vasitəsilə hazırkı qanunvericiliyin qüsurları, müəyyən edilmiş təcrübəsi və tədbirləri nəzərə alınmaqla Yeniyetmələr işlərinə dair Cinayət Məcəlləsinin qəbulunun təmin edilməsi;*
- *Yuvenal ədliyyə idarəçiliyinin mühim mexanizmi kimi Azərbaycanın bir neçə kənd və şəhər regionlarında pilot yuvenal məhkəmələrin yaradılması;*
- *Yuvenal ədliyyənin bütün aspektlərinə dair Ədliyyə Nazirliyinin, Daxili İşlər Nazirliyini, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin, Təhsil Nazirliyinin nümayəndələri, hakim və prokurorluq işçiləri, sosial işçilər, QHT-lər, Yeniyetmələrin İşləri və Hüquqların Müdafiəsi üzrə Komissiyalarının nümayəndələri üçün təhsil və tədris proqramlarının təmin edilməsi;*
- *Azərbaycanda Yuvenal Məhkəmələrin yaradılmasının təmin edilməsi üçün qanun layihəsinin hazırlanması və/və ya mövcud qanunvericiliyə əlavə və dəyişikliklərin edilməsi;*
- *Böyüklərə müqayisədə uşaqların təcridxanalarda (SİZO-larda) saxlanması müddətinin azaldılması;*

-
-
- *Uşaqların təcridxanalarda (SİZO-larda) saxlanması müddətində onların təhsil alma və davam etdirmə hüququnun təmin edilməsi;*
  - *Qanunun lazımı müddələrinin və nəzarətə imkan verən bələdçilərin təmin olunması, yaxud cinayət törətməkdə şübhəli bilinən uşaqlar üçün həbs və təcridxanalarda, yaxud müvəqqəti saxlanma yerlərində yerləşdirməyə alternativ kimi ev həbslərinin tətbiqi;*
  - *Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən uşaqların yerləşdirilməsi institutları üzrə qanunun lazımı müddələrin və bələdçilərin təmin edilməsi, uşağın təcridxanada yerləşdirilməsi əvəzinə borstalda (müəllimlərin, psixoloqların və valideyn və qanuni təmsilçilərin giriş imkanı olan təcridxana tipli müəssisə) yerləşdirilməsinin təmin edilməsi;*
  - *Vəkillərin fəaliyyətinin monitorinq edilməsinin və uşaqların hüquqlarının və «Vəkillər haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununun müddələrinin pozulması fəaliyyətləri üzərində lazımı araşdırılmaların təmin edilməsi;*
  - *Polis məntəqələri və müəssisələrdə uşaqlar və valideynlər üçün yararlı formada müxtəlif liflet və plakatlar vasitəsilə məlumatın təmin olunması;*
  - *Müəssisələrdəki uşaqların öz hüquqları, müəssisənin nizamnaməsi və müəssisə rəhbərliyi və işçilərinin hüquq və səlahiyyətlərinin hədləri barədə məlumatlıqlarının artırılması üçün səylərinin göstərilməsi;*
  - *Polisin ifadə əldə etmək üçün işgəncədən istifadəsini istisna edən fəaliyyət formasının yaradılmasının təmin edilməsi;*
  - *Müəssisələrdə xüsusilə, tibb müəssisələrində, məktəb və məhkəmələrdə uşaqların özlərini ifadə etmələri üçün təqdirədirici mexanizmlərin yaradılması;*
  - *Uşaqların təşkilatlanması və ya təşkilat və birliklərin yaratmaqlarında manelərin aradan qaldırılması məqsədilə qanunvericiliyə dəyişikliklər edilməməsi;*
  - *Yuvenal ədliyyə idarəçiliyinin bütün səviyyələrində dövlət idarələrinin nümayəndələrinin törətmiş olduqları işgəncə və qeyri-insani rəftar hallarının araşdırılması və belə məmurların məhkəmə vasitəsilə cəzalandırılması və belə halların qurbanı olmuş uşaqların maddi kompensasiya və lazımı reabilitasiya almalarının təmin edilməsi;*
  - *Azərbaycan Respublikasındakı bütün növ müəssisələrdə vətəndaş hüquq və azadlıqlarının inkişaf etdirilməsi, qeyri-qanuni senzuralarının ləğv edilməsi, gündəlik iş rejimlərinin elə təftiş edilməsi ki, bu uşaqların şəxsi hüququnu təmin edə bilsin;*
  - *Məhkəmə zamanı uşaqdan ifadə alarkən bu ifadədə məhkəmədən əvvəlki mərhələlərdə uşağa qarşı işgəncə tətbiq edildiyi göstərilərsə, həmin mərhələlərin hərtərəfli araşdırılmasının təmin edilməsi;*
  - *Cinayət araşdırmasının bütün mərhələlərində, xüsusilə, hər hansı formada azadlıq məhdudlaşdırılırsa, vəkilə çıxış və ailə ilə əlaqələrin təmin edilməsi;*
  - *Vəkillərin etik davranışlarının, onların fəaliyyətində, yaxud uşağın hüquqlarının qorunması üçün məhkəmədən əvvəl və uşaq polis məntəqəsində olarkən hər hansı çatışmazlığın olmasının hərtərəfli araşdırılmasının təmin edilməsi;*
  - *Müvəqqəti saxlama yerlərində və digər həbs yerlərində uşaqların yaşına uyğun qida və müvafiq sanitariya şəraitin yaxşılaşdırılması və onların vətəndaş cəmiyyəti tərəfindən monitorinq imkanlarının təmin edilməsi;*
  - *Psixiatrik xəstəxanalarda səbrliliyin göstərilməsinin təcili araşdırılması və psixiatrik xəstəxanalarda təmkinli davranış üçün bələdçilərin yaradılması;*
  - *Müxtəlif müəssisələrdə istifadə olunan cəzalar üzərində təftiş və nəzarətin təmin edilməsi;*
  - *Uşaqların vətəndaş və siyasi hüquqlarının pozulması hallarından səmərəli şikayət prosedurlarının yaradılması.*

3. Həbs, saxlama, yaxud həbs etmənin hər hansı formasında azadlıqdan məhrum edilmiş uşaqlar (maddə 37 (b)-(d))

Yeniyyətmin təqsirli olduğu sübut olunduqdan sonra, Azərbaycanda yenidən tərbiyələndirmənin nadir növü, azadlıqdan məhrum etmə tətbiq edilir. Yayınma davranışı sərgiləyən yeniyyətlərin təhsili, yaxud onlara nəzarət üçün heç bir sınaq, yaxud ictimai yardım sistemi yoxdur. Uşaq Hüquqları üzrə Azərbaycan QHT Alyansının apardığı xüsusi araşdırma zamanı o qədər problemlər, o cümlədən həbs zamanı, uşaq polis məntəqəsi və istintaq təcridxanasında olarkən və məhkəmə dinləməsi zamanı uşaqların hüquqlarının çoxsaylı pozuntuları müəyyənləşdirilib.

Polis idarəsində polis kameraları var ki, (KPZ) onlar cinayət törətməkdə şübhəli bilinən şəxslərin istintaq dövründə müvəqqəti saxlanması üçün nəzərdə tutulub. Uşaqlar da ətraf dünyadan təcrid edilərək bu polis kameralarında saxlanılır. Maksimal saxlanma müddəti 48 saat nəzərdə tutulur. Polis kameraları cinayət törətməkdə, yaxud hüquq pozmada şübhəli bilinən şəxslərin saxlanması üçün nəzərdə tutulan 2 və daha çox adamın salındığı kiçik otaqlardır. Polis kameralarında uşaqlar üçün heç bir xüsusi otaq yoxdur və uşaqların saxlanması üçün olan şərait böyüklərininki ilə eynidir. Uşaqlar adətən böyüklərdən ayrı saxlanılmır, bəzi yerlərdə uşaqların ayrıca otaqlarda saxlanmasına baxmayaraq, həmin otaqlar böyüklərin saxlandığı otaqların yanında olur. Heç bir xüsusi şərait, o cümlədən xüsusi qida, yaxud yeməklər, yaxşı istilik sistemi (adətən polis kameraları çox soyuq olur) yoxdur, saxlanılanlara baxan demək olar ki, bütün polis məmurları kişidir. Bu məmurlar uşaqlara, yaxud yetkinlik yaşına çatmamış hüquq pozucularına lazımı dəstək, yaxud yardım göstərməklə bağlı heç bir təlim keçməyiblər. Uşaqlarla adətən böyüklərlə davranılan kimi davranılır. Yeniyyətlərin saxlama mərkəzində (koloniyada) saxlanılan uşaqlarla aparılmış sorğu və müsahibələr aşkarladı ki, mühakimənin bütün səviyyələrində uşaqların əksəriyyəti pis rəftara məruz qalıb, onların çoxu döyülüb, alçaldılıb, işgəncəyə və qeyri-insani rəftara məruz qoyulublar.

Qanun tələb edir ki, polis kamerasına salınmış uşaq vəkillə təmin edilməli, valideynləri və azyaşlılarla iş və uşaq hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar təcili olaraq məlumatlandırılmalı və polis idarəsinə dəvət edilməlidirlər. Təəssüf ki, həm uşaqlarla aparılmış sorğu və müsahibələr, həm də polis idarələrinin özlərinin verdikləri məlumatlar göstərir ki, valideynlər adətən ya ümumiyyətlə məlumatlandırılmır, ya da çox gec məlumatlandırılırlar. Komissiyalara məlumatın verilməsi ilə bağlı vəziyyət də eynidir. Dövlətin uşağı vəkillə təmin etməli olmasına baxmayaraq, hazırda saxlama yerlərində saxlanılan uşaqların heç biri vəkil görməyiblər. Bu, qismən onunla izah oluna bilər ki, uşaqların işi üçün vəkillərə cüzi miqdarda maliyyə vəsaiti verilir. Bunu müsahibə götürülən vəkillərin özləri də etiraf ediblər.

Uşaqların əksəriyyəti bildiriblər ki, onlar polis kameralarında 48 saatdan artıq saxlanılıblar ki, bu da birbaşa qanunun pozulmasıdır.

Qeyd etmək vacibdir ki, uşaqların həbsdən sonra və polis və/və ya komissiyalar tərəfindən ilkin istintaq aparılarkən valideynlərinin və/və ya qanuni təmsilçilərinin himayəsinə verilməsi (onların hansı cinayəti törətməkdə şübhəli bilinmələrindən asılı olaraq) qanun və digər aktlarla tənzimlənsə də¹²⁷, belə bir təcrübədən nadir hallarda istifadə olunur.

Yuvenal ədliyyə idarçiliyi sisteminin digər sahələrində heyətin tərkibi ilə bağlı problem də ən vacib məsələlərdən biridir. Polis bölmələrində fəaliyyət göstərən uşaq müfəttişləri vəzifəsinə təyin edilmiş və uşaqlarla işləyən şəxslər hər hansı praktik təlim, təhsil, bələdiyyə malik deyil və uşaqlarla işləmək üçün xüsusi qabiliyyətlər almayıblar. Digər bir problem odur ki, polis idarələrindəki uşaq müfəttişlərinin demək olar ki, böyük əksəriyyəti kişilərdir. Bu da uşağın bu sistemə düşdükdə rifahına və vəziyyətinə təsir göstərir. Polis məmurları ilə müsahibələr göstərir ki, hər vaxt nəşə soruşan, nəşə lazım olan, yaxud xüsusi diqqət və qayğı tələb edən azyaşlı ilə münasibətdə olmaq xeyli çətinlik törədir ki, qadınlar bu işlərin öhdəsindən asanlıqla gələ bilirlər.

Cinayət Prosesual Məcəlləsinin ixtisaslaşmış orqanların azyaşlıların işlərini araşdırmaları üçün lazımı baza və tənzimləmə yaratmasına baxmayaraq¹²⁸, realıqda istintaq proseslərinə cəlb edilmiş şəxslər bu sahədə lazımı qədər ixtisaslaşmayıblar. Yeniyyətlərin işlərinin araşdırılması ilə məşğul olan şəxslərin əksəriyyəti uşaq hüquqları və uşaq məsələləri ilə bağlı hər hansı xüsusi bacarıq, təhsil və təlim görməyib.

---

¹²⁷ Cinayət Məcəlləsinin 87.2 maddəsi: Nəzarətə götürmə valideynlərin və ya onları əvəz edən şəxslərin, yaxud müvafiq icra orqanı üzərinə yetkinlik yaşına çatmayan tərbiyəvi təsir göstərmək və onun davranışına nəzarət etmək vəzifəsinin qoyulmasından ibarətdir

¹²⁸ Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 432.1 maddəsi: yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində ibtidai istintaq imkan dairəsində müvafiq ibtidai istintaq orqanlarının xüsusi bölmələri və ya yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərlə müvafiq iş təcrübəsinə malik olan şəxslər tərəfindən aparılmalıdır.

Ölkə üzrə universal məlumat bazasının olmaması polis məmurları və polis kameraları üzərində nəzarət və monitorinqin keçirilməsinə və həmçinin vəziyyətin dəyişməsi üçün proqramların həyata keçirilməsinə, eləcə də uşaqlara yardım göstərilməsinə imkan vermir.

Ölkə üzrə 670 uşaq¹²⁹ üzərində (bir dəfə hüquqpozmağa yol vermiş, yaxud azadlığa buraxılmış, təhlükəli uşaqlar adlandırılan) daimi polis nəzarəti mövcuddur. Onlar uşaqların davranışına nəzarət edir, əgər uşaq özünü pis apararsa, o, ya saxlama yerinə, ya internata göndərilir, yaxud digər tədbirlər görülür. Halbuki, uşağın rifahı üzərində nəzarət yoxdur, yaxud onun pis davranışının qarşısını almaq üçün heç bir tədbir görülmür. Hazırda bu uşaqların cəmiyyətə inteqrasiya olunmaları və onların psixososial reabilitasiyaları üçün heç bir iş görülmür. Baxmayaraq ki, Yeniyetmələrin İşləri və Hüquqların Müdafiəsi Üzrə Komissiyaların vəzifəsi önləyici tədbirlər və reabilitasiya fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsidir, təəssüf ki, Komissiyalar və polis müfəttişləri tərəfindən xəbərdarlıq almalarından savayı, heç bir uşaq nəzərdən keçirilmir və önləyici, reabilitasiya və müdafiə tədbirləri həyata keçirilmir.

4. Uşağın Bərpası və Sosial Reinteqrasiyası

Dövlət uşaqlar üçün müvafiq rəftarın təmin edilməsi, o cümlədən, Yuvenal Ədliyyə sistemində təmin edilməsinə yönəlik müdafiə, nəzarət, bələdçilik, sınaq və ailə himayəsi xidmətləri, yaxud ümumi və peşə təhsili proqramlarını həyata keçirmir.

Azərbaycan Respublikasında uşaq hüquqpozmasına nəzarət üçün qanuni qurumların yaradılması, ona yardım edəcək bütün sosial reinteqrasiya formalarının inkişaf etdirilməsi vacibdir. Belə kateqoriyadan olan uşaqların sosiallaşma fəaliyyəti uşaq və gənclərə həsr edilmiş ixtisaslı müdafiə xidmətlərinə məxsus sosial işçilər və tərbiyəçilərin yaranmasına səbəb olacaq ki, onlar da hüquq-mühafizə orqanlarının işçilərinin (polis) layiqincə həyata keçirə bilmədiyi vəzifələri icra edəcək.

Yuvenal hüquqpozma sahəsində sosial siyasət layihələrinin hazırlanması və fəaliyyətin həyata keçirilməsi də vacibdir. Belə tədbirlər ilk növbədə yeniyetmələr arasında anti-ictimai meyli nümayiş etdirən şəraitləri yaradan amillərə qarşı mübarizə aparmaq, onların haqqında məlumat vermək, qiymətləndirmək, izah etmək və ikincisi isə belə fenomenin qarşısını ala bilən və pozucu davranış sərgiləyən uşaqların sosial reabilitasiya fəaliyyətlərini həyata keçirməkdir.

Dövlətin uşaqlar üçün müvafiq rəftarın təmin edilməsi, o cümlədən yuvenal ədliyyə sistemində nəzarət, bələdçilik, sınaq və ailə himayəsi xidmətlərinə, yaxud ümumi peşə təhsili proqramlarının təmin edilməsinə yönəlik qayğı və bərpa ilə bağlı silsilə təklifləri yoxdur. Azərbaycan Respublikasının yetkinlik yaşına çatmayanlarının hüquqpozmalarına nəzarət üçün hüquqi çərçivəsini genişləndirmək lazımdır, belə ki, inteqrasiya formaları onlara tətbiq edilsin. Bu kateqoriyadan olan uşaqların təhsili uşaq sosial müdafiə xidmətinə məxsus sosial işçilər və tərbiyəçilərin sosial vəzifəsinə çevrilsin – elə bir təsisat yaradılsın ki, hazırda mövcud deyil, onun vəzifələri hal-hazırda olduğu kimi, polis öhdəliyinə düşməsin.

Bu sahədə vəziyyəti düzəltmək üçün aşağıda göstərilən bir sıra fəaliyyətlər həyata keçirməlidir:

- Yeniyetmənin hüquqpozmasına qarşı tətbiq edilən cəzalandırma tipindən uzaqlaşma vasitəsilə, yeniyetməni azadlıqdan məhrum etməyən sanksiyaların artırılması məqsədilə qanunun təkmilləşdirilməsi;
- Yeniyetmə hüquqpozucusunun cəlb olunduğu hallarda məhkəmə, ədliyyə və prokurorluq orqanlarının ixtisaslaşdırılması;
- Yeniyetmələrin İşləri və Hüquqların Müdafiəsi Üzrə Komissiyalar sistemi daxilində xüsusi sosial işçilər xidməti yaradılmalıdır;
- BMT və Avropa standartlarına riayət edən yuvenal ədliyyə sisteminin yaradılması;

Azərbaycanda yuvenal ədliyyə idarəçiliyində vəziyyəti yaxşılaşdırmaq üçün praktik tövsiyələr

Bütün yuvenal ədliyyə sisteminin əsas problemi odur ki, hazırkı sistem bərpaedici daha çox cəzalandırıcıdır. Yuvenal Ədliyyə sistemindəki dəyişikliklər uşaqlara yönəlik bərpaedici ədliyyəni təmin edəcək idarəçiliyin qurulmasıdır. Təklif olunur ki, Azərbaycanda xüsusi yuvenal ədliyyə orqanının, yaxud Yuvenal və ya Ailə Məhkəməsinin yaradılması işinə başlanılsın. Bu məhkəmələr yuvenal ədliyyə idarəçiliyi üzrə Beynəlxalq İdarəetmə Qaydaları barədə xüsusi təlim, təhsil və biliklərə malik və tamamilə fərqli davranış tərzinə malik uşaqlarla dil tapmaq üçün lazımı qabiliyyət və təcrübəyə malik hakimlər tərəfindən idarə olunmalıdır.

---

¹²⁹ Daxili İşlər Nazirliyinin İctimai təhlükəsizlik üzrə bölməsi, uşaq və yeniyetmələr birliyinin məlumatı, 2005

İctimai həyatın bu sferasındakı islahatda mümkün addımlardan biri də yuvenal ədliyyə haqqında qanun və yuvenal ədliyyə orqanı və bu orqanın idarəçiliyi haqqında qanun qəbul etməkdir. Azyaşlıların işinə fərqli yanaşmanı təyin etmək üçün və həbs qabağı, həbs zamanı, istintaq zamanı, məhkəmə zamanı, həbsxanada olarkən və azadlığa çıxarkən bütün bu prosedurları müəyyənləşdirmək üçün ayrıca qanun qəbul etmək lazımdır ki, bu da monitoring nəzarəti və qanunun həyata keçirilməsi və baş verən zorakılıqları müşahidə etmək üçün əlverişli zəmin yarada bilər.

Yuvenal Ədliyyə üzrə BMT-nin Uşaq Hüquqları Konvensiyasının və digər beynəlxalq sənədlərin həyata keçirilməsi ilə bağlı praktik tövsiyələr:

- *Uşaq Hüquqları Konvensiyasının bütün uyğun dövlət icraçıları tərəfindən həyata keçirilməsinə monitoring sayələrinin artırılması;*
- *UHK-nun icrasına monitoringin QHT-lər tərəfindən aparılmasının təqdir edilməsi. QHT-lər bu təsisatların qiymətləndirilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidirlər: Daxili İşlər Nazirliyinin müvəqqəti saxlama yerləri, Ədliyyə Nazirliyinin məhkəmədən öncəsi saxlama yerləri, (SİZO) həbsxana və digər saxlama yerləri, xüsusi tərbiyə məktəbləri, psixiatrik xəstəxanalar və internatlar;*
- *Uşaq həyatının müxtəlif aspektləri üzrə razılaşıdırılmamış məlumatın toplanması. Uşaqlarla bağlı vəziyyətə, o cümlədən həbsxanada saxlanılan uşaqlarla bağlı vəziyyətə dair informasiyaya ictimai çıxışın təmin edilməsi. Lazım gələrsə, qanuna müvafiq təftiş aparılması;*
- *Uşaqların və həmçinin onların vəkillərinin və qanuni təmsilçilərinin uşaqların hüquqlarını müdafiə etmək üçün istifadə edə biləcəkləri şikayət mexanizmlərinin səmərəliliyinin və əlverişliliyinin təmin edilməsi;*
- *Bakı Dövlət Universitetində, Naxçıvan Dövlət Universitetində yuvenal ədliyyə idarəçiliyi üzrə xüsusi təhsil programının və Ədliyyə Nazirliyinin və Polis Akademiyasının təlim və tədris mərkəzlərində və digər özəl ali məktəblərdə xüsusi tədris programlarının yaradılması;*
- *Məhkəmə hökmü icra olunarkən və azadlığa buraxıldıqdan dərhal sonra, məhkumluq davam edərkən, islah, reabilitasiya və psixoloji məsləhətlər və sosial reintegrasiya prosesləri üzərində nəzarət üçün diqqətin cəmləşdirilməsi;*
- *Uşaqların ən yaxşı maraqları naminə cəzalandırmanı müşahidə etmək ki, bu cəzalandırma yalnız cəzalandırma xarakterinə deyil, uşağın inkişafı naminə olsun.*
- *Cinayətin təkrar olmasının qarşısının alınmasını səmərəli inkişaf etdirmək üçün uşaqlarla fərdi iş aparılması xidmətlərinin sınaqdan keçirilməsinin məhkəmələrə təqdim edilməsi;*
- *İnsan və uşaq hüquqlarının davamlı olaraq gözlənilməsin yolu ilə həbs etmə və ya güc tətbiq etmə tədbirləri metodlarının humanistləşdirilməsi;*
- *Yeniyetmələrin hüquqpozmalarının dərin köklərini araşdırmaq üçün, obyektiv istintaq və qiymətləndirmə xidmətlərinin yaradılması və bunun üzərində səmərəli dövlət siyasətinin qurulması;*
- *Ayrıca yuvenal və ya ailə məhkəmələrinin yaradılması, yaxud adi məhkəmələrin nəzdində hakimlərin ixtisaslaşdırılması;*
- *Uşaqların xüsusi tərbiyə müəssisələrinə və azyaşlılar üçün reabilitasiya və uyğunlaşma mərkəzlərinə göndərilməsi səlahiyyətinin ləngidilmədən məhkəmələrə verilməsi;*
- *Xüsusi tərbiyə məktəblərinin beynəlxalq standartlara uyğun fəaliyyət göstərən açıq və yarım açıq müəssisələrə çevrilməsi islahatının aparılması;*
- *Həbsdən dərhal sonra və məhkəməyə təqdim edilərkən əsas hüquqlara ehtiramın təmin edilməsi və Uşaqlar üçün Qəbul Tranzit Mərkəzlərinə və xüsusi məktəblərə yerləşdirilən uşaqlarla əlaqəli hüquqların təmin edilməsi;*
- *Məhkəmədən əvvəlki saxlamanın yalnız istisna hallarda istifadəsinin təmin edilməsi;*
- *Yalnız uşağın törətdiyi cinayətin ağırlığına görə təqsirləndirilməsi onun məhkəmədən öncə saxlanılması üçün səbəb ola bilməz;*
- *Əvvəlcə digər tədbirlər də nəzərdən keçirilməlidir və onlar nəyə görə tətbiq oluna bilər/bilməz sualına cavab yazılı formada müstəntiq, prokuror və hakim tərəfindən izah edilməlidir;*
- *Vəkilin bütün mərhələlərə çıxışının təmin edilməsi və reallıqda və təcrübədə müdafiə vəkillərinin fəaliyyətlərini müstəntiqin qərarlarından asılı edən bütün əngəllərin aradan qaldırılması;*
- *Təcili olaraq həbsdən əvvəlki saxlama yerlərinin, o cümlədən Daxili İşlər Nazirliyinin Müvəqqəti Saxlama Yerlərinin (KPZ) şəraitinin yaxşılaşdırılması;*
- *Məhkəmədən əvvəlki saxlama yerlərinin müddətlərinin qısa və uşaqların böyüklərdən bütün mərhələlərdə ayırılmasının təmin edilməsi;*

➤ Yaşları 18-25 arasında olan gənc hüquq pozucularını yerləşdirmək üçün mahiyyətə ayrı olan xüsusi gənclər həbsxanası qurulmalıdır;

➤ Hal-hazırda fəaliyyətdə olan uşaqlar üçün tərbiyə müəssisəsində (uşaq koloniyası) 18 yaşına (yetkinlik yaşına) çatmış uşaqlar yaşlıların həbsxanasına köçürülməməli və heç bir digər cəzalandırma yerlərində yaşlılarla birgə yerləşdirilməməlidirlər. Bundan əlavə, bu uşaqlar xüsusi reabilitasiya və islah tədbirlərinə yönəldilməli və gənc hüquq pozucuları üçün xüsusi cəzaçəkmə müəssisələrinə yerləşdirilməlidirlər.

Yuvenal, yaxud ailə məsələləri ilə məşğul olan məhkəmələrinin yaradılması prosesi:

➤ Yeniyyətələrin Ali Məhkəmə və yerli məhkəmələr tərəfindən cəlb edildikləri işlərin yoxlanılması ilə bağlı tövsiyələrin icrasının müntəzəm, səmərəli monitorinqinin təmin edilməsi;

➤ Uşağın nümayəndələrinin (valideynləri, pedaqoq, psixoloq) onların statusundan asılı olaraq (şahid, təqsirləndirilən şəxs, qurban qismində) azyaşlının istintaqı zamanı iştirakını təmin etmək üçün Cinayət Prosesual Məcəlləsinə lazımı dəyişikliklərin edilməsi;

➤ Təcili olaraq azyaşlılara tətbiq edilən mümkün cəzaların siyahısının təftiş edilməsi və yaşı 14-16 arasında olan uşaqlar üçün digər cəza imkanların (azadlıqdan məhrumetmə istisna olmaqla) təqdim edilməsi;

➤ Azyaşlılara tətbiq olunması mümkün olan cəza kimi mümkün olan cəza kimi həbsətmənin istisna edilməsi, yaxud həbsətmənin mahiyyətini dəyişərək, ətraf aləmlə ilə əlaqə kimi əsas hüquqlara hörmət göstərilməsinin təmin edilməsi;

➤ Cinayət qanunvericiliyinin təftiş edilərək humanistləşdirilməsi: təcili olaraq azyaşlılar üçün həbs müddətinin, xüsusilə oğurluq və maşın qaçırma üstündə olan həbs müddətinin azaldılması;

➤ Ədalətli mühakimə və qəti məhkəmə qərarları prinsiplərinə ehtiramın təmin edilməsi;

➤ Cinayət prosesual qanunvericiliyinə hörmətin və ilkin istintaqdan əvvəl açıqlamaların verilməsi praktikasının ləğvinin təmin edilməsi;

➤ Məhkəmə otağı mühitinin, o cümlədən təqsirləndirilən uşağın məhkəmə dinləməsi zamanı barmaqlıqlar arasında yerləşdirilməsinin dəyişdirilməsi;

➤ Lazım gəldikdə istintaqın bütün mərhələlərində uşaqların aydın tərcümə və aydınlaşdırma xidmətlərinə çıxışının təmin edilməsi;

Azərbaycanda Ədliyyə Sistemi ilə Əlaqədar:

➤ Məhkəməyə namizədlərin seçilməsi prosesinin təftişi;

➤ Yuvenal hakim olmaq istəyənlərin imtahanına Uşaq Hüquqları Konvensiyası və Yuvenal Ədliyyə üzrə BMT-nin Beynəlxalq Standartları (Pekin qaydaları), Tokio Qaydaları və Ər-Riyad prinsipləri kimi standartlar daxil edilməlidir;

➤ Təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipini pozan əlavə araşdırma praktikası aradan qaldırılmalıdır;

➤ Bütün azadlıqdan məhrumetmə yerlərində və səmərəli şikayət mexanizmləri üzərində ictimai nəzarətin təqdir edilməsi;

➤ Vəkillər, gələcək hakimlər, polis rəsmiləri və komissiyaların üzvlərinin onların ali təhsillərinin bir hissəsi kimi yuvenal ədliyyə sahəsində təkmilləşdirmə kursları vasitəsilə xüsusi təhsil almalarının təmin edilməsi;

Yeniyyətələrin İşləri və Hüquqların Müdafiəsi üzrə Komissiyaların fəaliyyətlərinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı praktik tövsiyələr:

➤ Təcili olaraq Yeniyyətələrin İşləri və Hüquqların Müdafiəsi üzrə Komissiyaların və polis bölmələrindəki Azyaşlıların İşləri üzrə Müfəttişliklərin yenidən qurulması və onların əlverişsiz şəraitdə olan, yəni təhlükədə olan uşaqların və ailələrin praktik cəhətdən dəstəklənməsinə yönəlik fəaliyyətinin təmin edilməsi;

➤ Komissiyalar müstəqil orqanlar kimi fəaliyyət göstərməli, hər rübdə 1 dəfə merə (icra hakimiyyəti başçısına), bələdiyyələrə, Nazirlər Kabinetinə hesabat verməli, və məlumatları icma ilə, eləcə də uşaq hüquqlarının müdafiəsi üzrə müstəqil monitorinq orqanı kimi yaradılması vacib olan Uşaq Hüquqları üzrə Ombudsmanla bölüşməlidir;

➤ *Komissiyaların heyəti peşəkarlardan ibarət olmalı, təlim görmüş uşaqlarla və uşaqlar üçün işləmək qabiliyyətinə malik yalnız cəza vermək xatirinə olmamalıdır;*

➤ *Qərar qəbul etmə səlahiyyəti komissiyalardan alınıb Yuvenal Məhkəmələrə verilməlidir ki, peşəkar hakimlər konkret halda uşaqla nə etmək qərarına gələ bilsinlər, yəni komissiyalar yalnız psixoloq və katibdən ibarət olduqda onlar uşağın internat məktəbə göndərilməsi qərarına gəlirlər ki, bu məktəblər də aradan qadırılmalı və bütövlükdə ləğv edilməlidir;*

➤ *Komissiyaların apardıqları və əldə etdikləri bütün mövcud informasiyalarla bağlı xüsusi məlumat bazası yaradılmalıdır. Bu məlumat bazalarında komissiyalarla işi olmuş uşaqların sayı, törədilmiş hüquqpozma tipləri, qəbul olunmuş qərarlar, uşaqların yaşayış məntəqələrinə yönəldilməsi üçün, həyata keçirilmiş xidmətlər, övladlığa qəbuletmə yaxud qəyyumluq, sosial, yaxud icma işləri, təkrarlanan hüquqpozmaların dərəcəsi və digər başqa göstəricilər qeyd edilməlidir;*

➤ *Dövlət Statistika Komitəsindən, icra hakimiyyətlərinin toplamış olduqları formalar istənilməli, komissiyalar tərəfindən uşaqlarla bağlı işlər üzrə daha ətraflı və tamamlanmış informasiyalar yaradılmış xüsusi elektron məlumat bazasına daxil edilməlidir. Bu, vəziyyətin monitorinq edilməsinə və mənzərənin aydınlaşmasına və bəzən gizli qalmış, yaxud aşkarlanmamış, xüsusilə, rayonlardakı problemlərin aşkarlanmasına və lazımi önləyici və yardımçı tədbirlərin təmin edilməsinə kömək edəcək. Bu, eləcə də, komissiyaların özlərinin işlərinin səmərəliliyinin monitorinq edilməsinə və komissiyalar arasında şəbəkənin yaradılmasında təcrübə mübadiləsinə yardım göstərəcək;*

➤ *Nazirlər Kabinetinin təyin etdiyi xüsusi monitorinq orqanı/ Uşaq və Ailə Problemləri Üzrə Dövlət Komitəsi, yaxud Uşaq Hüquqları üzrə Ombudsman müstəqil olaraq rayonlardakı komissiyaların işini uşaqlarla, onların valideynləri, məktəblər, polis rəsmiləri və digər maraqlı tərəflərlə qarşılıqlı əlaqələr əsasında monitorinq etmək imkanına malik olmalıdır.*

➤ *Komissiyaların hazırlanacaq rüblük hesabatlarının hazırlanması qaydalarını əks etdirən xüsusi bələdçilər hazırlanmalı və onlar komissiya üzvlərindən vəziyyətin təhlil edilməsi və yaxşılaşmağa doğru dəyişdirilməsini nəzərdə tutan lazımi tədbirlərin hazırlanmasını tələb etməlidir.*

C. İstismar olunan uşaqlar

1. Uşaqların iqtisadi istismarı və uşaq əməyi

QHT Alyansının keçirdiyi sorğuya görə hazırda Azərbaycandakı uşaqların 55%-dən çoxu müxtəlif işlər yerinə yetirirlər. Bu uşaqların 50%-dən çoxu gündə 4 saatdan artıq işləyirlər¹³⁰. Kənd yerlərində vəziyyət daha da pisdır. Ailələrin əksəriyyəti öz uşaqlarını fermada və kənd təsərrüfatı sahələrində çalışmağa təhrik edir. Qaçqın və məcburi köçkün uşaqlarının 10 yaşdan yuxarı olanlarının 80%-i müxtəlif növ işlərə cəlb ediləblər. Eləcə də qaçqın və məcburi köçkün uşaqların əksər hissəsini ya vəziyyət məcbur edib, ya da valideynləri tərəfindən öz yaşadıqları qaçqın və məcburi köçkün yaşayış yerlərini və düşərgələrini tərk edərək paytaxt Bakıya qazanc əldə edərək özlərini və ailələrini saxlamağa təhrik ediləblər. Kəndlərdə və kənd yerlərindəki məktəblilər kənd təsərrüfatı mövsümlərində gündəlik işə cəlb edilir, xüsusən uşaqlar məhsul toplanışında işləyir və iş günü bəzən hər hansı əməyin müdafiə tədbirləri olmadan qızmar günəş altında və ya soyuq qış aylarında bir neçə saat davam edir, uşaqlar günvurmada və ya donmadan müdafiə olunmaq üçün lazımi vasitələrdən və yay aylarında ilan çalmasına qarşı tədbirlərdən istifadə etmirlər.

Küçə uşaqlarının sayı getdikcə artmaqdadır, xüsusilə, böyük şəhərlərdə və əsasən Bakıda bu tendensiya hiss olunandır. Küçə uşaqları müxtəlif növlü çoxsaylı işlərə cəlb olunurlar. Müxtəlif əşyaların daşınmasından tutmuş, ticarət yaşayış yerlərinin təmizlənməsi, maşınların yuyulması, avtobus və digər nəqliyyat vasitələrində pul yığılmasına qədər. Və tez-tez bu uşaqlar onlara iş verən yaşlılar və onlardan pul tələb edən yaşlılar və hətta bəzi polis müfəttişləri tərəfindən döyülür və təhqir edilir. İşləyən uşaqlar görünür ki, məktəbə getmirlər və çox güman ki, məktəbi biryolluq tərk ediləblər. Bu tendensiyaya görə onlar yoxsulluğun və ümitsizliyin girdabına düşə bilirlər.

Poils bölmələrinin, qəyyumluq orqanlarının, əmək və sosial müdafiə bölmələrinin gənclərin işi üzrə bölmələrin, qadın və uşaq işləri üzrə komissiyalarının işçillərinə müəllimlər, valideynlər – məktəb şurası üzvlərinə, prokurorluq və vergi rəsmilərinə uşaqların iqtisadi istismarına qarşı metodlar üzrə təlimlər

¹³⁰ BMT-nin Uşaq Hüquqları Komitəsinə Alternativ QHT Hesabatının hazırlanmasının tərkib hissəsi olan araşdırmaların materialları, 2005 (araşdırmaya 20 regiondan 10.000 uşaq, 3.000 valideyn, 2.000 müəllim cəlb edilib)

keçirilməlidir. Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin daxilindəki xüsusi departamentin işçiləri Azərbaycanın bütün regionlarında mövcud olan ofislər şəbəkəsi vasitəsilə uşaq istismarının önlənməsi və monitorinq məsələləri üzrə təlimlərdən keçirməlidirlər və bu məqsədlə də əmək müdafiəsi sisteminin işçiləri üçün uşaq əməyinin istismarına dair xüsusi bələdçilər hazırlanmalıdır.

Müsbət əlamətdir ki, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi və uşaq əməyi departamenti QHT Alyansına müraciət edərək məlumat yardımı istəmiş, bu sahədə QHT-lərin təcrübələrini öyrənməyə çalışmışdır ki, bu da yenidən yaranmış departamentin və onun heyətinin vətəndaş cəmiyyəti ilə sıx əlaqədə işləmək marağını və uşaqların istismarı ilə bağlı vəziyyətin həll edilməsi yolunda istəyini göstərir.

Yaxşı hazırlanmış monitorinq və qiymətləndirmə proqramları istismarın müəyyənləşdirilməsi və ona qarşı mübarizədə uğurun əldə ediləcəyini göstərir. Uşaqların şikayətləri və ictimaiyyət nümayəndələrindən daxil olan məlumatlar da həmçinin, bu sahədə inkişafa nail olmaq üçün istifadə edilə bilər. Özəl biznes və sahibkarlar tərəfindən uşaqlara iş verilməsinə nəzarət sistemi də inkişaf etdirilməlidir.

2. Cinsi İstismar və Cinsi Sui İstifadə

Hazırda Azərbaycanda uşaqların cinsi istismarı ilə bağlı həqiqətə uyğun araşdırmalar və statistikalar yoxdur. Ancaq müxtəlif birbaşa və dolaylı məlumatlar var ki, ölkədə həm də ölkə kənarında insan alveri ilə bağlı fenomenin mövcudluğu təsdiq edir.

Uşaqları cinsi sui-istifadənin hər bir formasından qorumaq üçün xüsusi qanunvericilik müddəaları lazımdır ki, uşaqlardan pornoqrafik materialların yayılmasında, eləcə də onlardan seks turizm şəbəkələrində kommersiya məqsədləri ilə istifadəsinin cəzalandırılması üçün əsas rolunu oynaya bilsin. Cinayət prosedurları da cinsi sui-istifadənin qurbanı olan uşaqların müdafiəsini təmin edə biləcək xüsusi normaların əlavə edilməsi vasitəsilə təkmilləşdirilməlidir. Təəssüf ki, dövlət cinsi istismar və uşaq pornoqrafiyası ilə bağlı heç bir fəaliyyət təşəbbüslərində bulunmur, yaxud heç bir siyasət qəbul etmir. Bununla belə, qeyd etmək vacibdir ki, hazırkı, qanunvericilik bu sahədəki iş üçün əlverişli zəmin yaradır. Uşaq pornoqrafiyası ilə əlaqədar fəaliyyətləri qeyri-qanuni hesab edən şərtlər Əlavə Protokolun uşaqların satışı, uşaq fahişəliyi və uşaq pornoqrafiyasını əks etdirən 3-cü maddəsinin 1-ci (c) abzasında göstərilir. “Uşaq pornoqrafiyasının istehsalı, yayılması, idxalı, ixracı, təklif olunması, satılması, yaxud əldə edilməsi” qeyri-qanuni hesab olunur. Milli qanunlar həmin qeyri-qanuni fəaliyyətlərin siyahısına istinad edir. Hüququn da eyni hədəfləri var. Orada aydınca göstərilir ki, hər bir qeyri-qanuni fəaliyyət deyində nə nəzərdə tutulur. Burada biz diqqəti cinsi sui-istifadə və cinsi istismarla məşğul olan şəxslərin cəzalandırılmasına yönəltmək və bu zorakılıq aktlarının qurbanlarına dəstək vermək istərdik. Azərbaycan qanunvericiliyi məxsusi olaraq uşaq pornoqrafiyasını aydınlaşdırmır. Bununla yanaşı, uşaq və gənclərin cinsi istismarı “arzuolunmaz” və qeyri-qanuni hesab olunur. Uşaqları cinsi istismara cəlb edilmək məqsədi ilə bir sıra arzuolunmaz materiallardan istifadə olunur. Gizli filmləri, uydurma mətnlər və gənclər kimi geyinən yaşlılar arzuolunmaz hesab oluna bilər. Hüquq müəyyən edir ki, seksual pozada çəkilmiş lüt uşağın şəkili arzuolunmaz hesab oluna bilər (uşaq erotikası), baxmayaraq ki, burada heç bir cinsi fəaliyyət yoxdur. Qanunlar uşaq pornoqrafiyası materiallarının “baxılması”, surətinin çıxarılmasını, saxlanılmasını, CD-ROM, disket və digər müvəqqəti və yaxud birdəfəlik saxlama yerində hər hansı qeyri-qanuni spesifik fəaliyyətləri özündə əks etdirmir.

Uşaqlar tez-tez öz valideynləri tərəfindən sui-istifadə edirlər. Uşaqların valideynləri tərəfindən cinsi sui-istifadə hallarının Azərbaycanda artması müşahidə olunur. Hətta rayonlarda ictimai əlaqələrin möhkəm olduğu yerlərdə uşaqların cinsi sui-istifadə hallarının artması ilə bağlı məlumatlar var.

Öz qızını zorlayan ata

Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Məhkəmədə 16 yaşlı qızın zorlanması ilə bağlı cinayət işinə baxılıb. Məhkəmə atanı 15 illik həbs ilə cəzalandırıb. Zorlanmaya məruz qalmış X-in atası onu hələ 12 yaş olarkən zorlayıb və son 4 ildə bu qız həftədə 2-3 dəfə zorlanmaya məruz qalmış.

1996-cı ildən X-in anası vəfat etdikdən sonra o, bir müddət babasının yanında yaşayıb. Bir qədər sonra X və onun qardaşı babasının yanından götürülərək atasının yeni evinə köçürüldülər. Atası ona 2000-ci ildən məktəbə getməyi qadağan edib, ilin ortalarında o ilk dəfə zorlanmaya məruz qalıb. Atası onu qorxudurmuş ki, əgər kimə isə bu barədə xəbər versə, onu öldürəcək. Bu iş daha uzun müddətə davam edə bilərdi, əgər uşaqlar evdən qaçaraq öz nənə-babasının yanına getməsəydilər. Baba polisə zəng edir və atanı həbs edirlər. İndi onu 15 il müddətində heç kim yoluxmayacaq və onu orada ciddi problemlər gözləyə bilər. Belə ki, Cinayət Məcəlləsinin uşaq zorlama maddəsi ilə ittiham olunan şəxsləri həbsxanada da problemlər

gözləyir.¹³¹

Qisas

Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə Məhkəmə 17 yaşlı qızın zorlanması (Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 109.1 maddəsi) və ölümü üzrə (maddə 120.1 işi üzrə) Bakı sakini S.B-nin cinayət işinə baxdı.

Qız atasının düşməni tərəfindən törədilmiş qisasın qurbanı olub. Təqsirləndirilən şəxs onların qonşusudur. Məhkəmə bu şəxsə 14 illik həbs cəzası təyin edib¹³².

Qəzetlərin təhlili göstərir ki, uşaqlara qarşı cinsi zoraklıq və cinsi sui-istifadə, o cümlədən də valideynlər tərəfindən törədilmiş hadisələr ayda 3-5 dəfə baş verir. Bu işlərin əksəriyyəti bir neçə ay, yaxud il davam edən hadisələr tamamilə təsadüf nəticəsində aşkarlanıb. Halbuki, düşünmək olar ki, bu rəqəmlər realıqdan bir neçə dəfə azdır. Görünür ki, bir valideyn atasıyla və qohumunun qəyyumluğunda yaşayan uşaqlar cinsi sui-istifadə və istismar təhlükəsində yaşayırlar və təəssüf ki, Yeniyetmələrin İşləri və Hüquqların müdafiəsi üzrə Komissiyalar bu kimi işlərin aşkarlanmasında və xüsusilə qarşısının alınmasında lazımı rol oynaya bilmirlər. Cinsi istismar və cinsi sui-istifadə hallarının artması Yeniyetmələrin İşləri və Hüquqların müdafiəsi üzrə Komissiyaların, eləcə də Qəyyumluq və Övladlığa götürmə Komissiyalarının fəaliyyətində mütəmadi və müntəzəm monitorinq və qiymətləndirmə mexanizmlərinin olmaması nəticəsidir.

Uşaqların seksual fəaliyyətlər üçün tovlanmasında yeni bir fenomenin - "internet tərbiyəsi, yaxud tələsi"nin vüsət alması barədə həyacan təbili çalmanın vaxtıdır. Azərbaycanın paytaxtı Bakıda aparılan araşdırmalar bu problemin qoruxulu miqyasında artıdığını göstərir. Aparılmış araşdırmaya görə internet xidmətlərindən istifadə edən məktəbli uşaqlar və gənclər 82% təşkil edir. Onlardan 75%-i şəbəkədən kənar görüş barədə təkliflər alıblar və 25%-i bu müraciəti göndərən, tanımadığı adamla görüşür. Bu uşaqların 38%-i arzuolunmaz seksual söhbətlərə cəlb edilib, bu söhbətlərin 10%-i pornoqrafik şəkillərin göndərilməsi ilə, 76%-i şəkillərin göndərilməsi tələbi ilə, 79%-i isə görüş təklifi ilə müşayiət olunur. Azərbaycanın internet xidmətlərinin fəaliyyətin nizamlayan qanunvericilik yoxdur¹³³.

İnternet xidməti provayderləri uşaq pornoqrafiyasına qarşı mübarizədə əhəmiyyətli rol oynaya bilərlər. Bunun tutarlı sübutu odur ki, internet xidməti provayderlərinin internetdəki tovlayıcı və ya sui-istifadə üçün yararlı olan şəkillərin qarşısını almaq üçün mənəvi məsuliyyətlər var. Bir çox internet xidməti provayderləri uşaqların onların xidmətlərindən istifadə etmələri üçün müəyyən işlər görüblər (yəni, xidmət bələdçilərinin nəşr edilməsi vasitəsilə, filtirdən keçirmə və uşaq pornoqrafiyası və digər təhlükəli saytların istifadəsi və baxılmasını qadağan etməklə). Bununla belə, internetin özünü tənziqləməsi uşaqlara qarşı internetlə bağlı cinayətlərin qarşısını almaq üçün yetərli deyil.

İnandırıcıdır ki, vətəndaş cəmiyyəti, xüsusi bölmələr uşaq pornoqrafiyası əleyhinə mübarizəyə cəlb edilməlidirlər. Uşaqların internetlə bağlı cinayətlərdən və sui-istifadədən müdafiəsi üçün bir çox təşəbbüslər göstərməlidir. Onların əksəriyyəti uşaqların internetdən istifadə etdikləri vaxt müdafiə olunmaları üzərində cəmlənməlidir. Qaynar xətlərlə məlumatlandırma kampaniyasından tutmuş, uşaqları və onların ailələrini sui-istifadə riskinə qarşı bacarıqla təchiz etmək, yaxud, sui-istifadə tərkibli web-saytlar barədə xüsusi dövlət orqanlarına məlumat verməyə qədər geniş silsiləvi fəaliyyətlər həyata keçirilməlidir.

Qanunvericiliklə bağlı aşağıdakılar tövsiyə olunur:

(a) Əlavə protokolun 3-cü maddəsinin 1-ci (c) bəndinə uyğun olaraq, uşaq pornoqrafiyasının istehsalından əldə edilməsinə qədər hər bir mərhələsində iştirakın cinayətlər sırasına daxil edilməsi;

(b) «İnternet şirnikləndirməsi və ya tovlamasını» cinayət elan edən qanunvericiliyin təqdim edilməsi;

(c) İnternet xidmətləri provayderlərinə yalnız onların məlumatlarının olduğu qeyri-qanuni materialların çıxarılması və ya çıxışın önlənməsi ilə bağlı öhdəliklərin qoyulmasını nəzərdə tutan deyil, eləcə də nəzarətlərdəki şəbəkədə uşaq pornoqrafiyasını önləmək üçün minimum monitorinq öhdəliyinin qoyulması;

(d) Uşaq erotikası üzrə qanunsericiliyin qəbulunun nəzərdən keçirilməsi;

¹³¹ «Zerkalo» qəzeti, №86, 7 may 2005

¹³² «Yejednevniye novosti» qəzeti, №18, 6 may 2005

¹³³ Azərbaycanda internet xidmətləri üzrə sorğu, QHT Alyansı, 2004

(e) Uşaq pornoqrafiyası üzrə qanunvericiliyin 18 yaşından aşağı olan, onların yaşının cinsi fəaliyyətə imkan verib-verməməsindən asılı olmayaraq, bütün uşaqların müdafiəsini təmin etməsi. 18 yaşından aşağı olan uşabın ponoqrafiya, fahişəlik və qanunsuz satılmaya (traffikinq) məruz qalmasının mümkünlüyü istisna edilməlidir;

Hüquq mühafizə orqanlarının tərkibində internetlə bağlı cinayətlərlə məşğul olan ixtisaslaşmış birliklərin yaradılması vacibdir. Bu birliklər müvafiq olaraq tək-cə texnoloji vasitələrlə təchiz edilməli deyil, həm də uşaq hüquqları sahəsində səriştəli heyətlə təmin edilməlidir. Hüquq mühafizə orqanları qaynar xətlərlə və internet xidmətləri provayderləri ilə araşdırmalarda və yeni texnologiyaların gətirə biləcəyi gələcək problemlərin müəyyənləşməsində əməkdaşlıq etməlidirlər.

Uşaq pornoqrafiyasının qurbanlarının qorunması problemə məsul olanların nəzərindən qaçmamalıdır. Aşağıdakı məsələlər üçün daha sox səy və əlaqələndirmə lazımdır:

(a) Sui-istifadənin qurbanlarının müəyyənləşdirilməsi;

(b) Onların reabilitasiya proqramları və müvafiq kompensasiyalarla təmi olunmaları;

Məlumatlandırma təşəbbüsləri həm uşaqları, həm də böyükləri əhatə etməlidir. Xüsusilə bu sahədə bərabər maarifləndirmə fəaliyyətləri həyata keçirilməlidir.

KİV-dən yaradıcı istifadə məlumatların hamını əhatə etməsi də həlledicidir. Məlumatlandırma kampaniyaları: jurnalistlərin təlimləndirilməsi və həssaslığının artırılmasını; ismarıcların çatdırılmasında qeyri-ənənəvi metodlardan istifadəni (məsələn, hava limanlarında və təyyarələrdə reklam roliklərinin istifadəsi və s.) nəzərdə tutmalıdır.

Özəl sektor bu mübarizənin ayrılmaz hissəsidir. Özünü tənzimləmə təşəbbüsləri təqdir edilməlidir. İnternetdə uşaq pornoqrafiyası biznesinin dayandırılmasında kredit-kart şirkətlərinin rolu xüsusilə böyükdür. Azərkart kampaniyasını uşaq pornoqrafiyası veb saytlarına çıxış üçün ödəmələrin ləğvi yolunda bütün mümkün səyləri qoymağa çağırılmalıdır.

Ailə və cinsi zorakılıq qurbanı olan uşaqları uzun müddətə toplaya biləcək və onlara səriştəli psixoterapevtik xidmət göstərə biləcək ixtisaslaşmış böhran mərkəzlərinin yaradılması lazımdır. «Uşaq Hüquqları haqqında» Qanuna cinsi və fiziki zorakılıq qurbanı olan uşaqlara yardım göstərilməsi prosedurlarını əks etdirən əlavələr edilməlidir. Bu prosedurlar özündə böhran mərkəzlərinin və bu mərkəzlərin və reabilitasiya və yardım proqramlarının illik maliyyələşdirilməsini tənzimləməlidir.

3. Satışlar, Traffikinq və Uşaq Oğurluğu

Son illər ərzində Azərbaycan insanların qanunsuz satışı üzrə yaxşı təşkil edilmiş və genişlənməkdə olan beynəlxalq şəbəkəyə daxil edilib və insan alverinin daha çox qurbanları fahişəliyə cəlb edilmiş qadınlardır.

Qadın alveri ilə yanaşı, uşaq alveri problemi də ictimaiyyətin diqqətini cəlb etməkdədir. Belə ki, 1997-ci ildə vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları bu ictimai və cinayət tərkibli problem sahəsində fəaliyyət göstərməyə başlayıblar. 1998-ci ildən məhkəmə 13 uşağın İsrailə satılması üstündə bir neçə Azərbaycan vətəndaşını (bir neçə klinikanın tibbi heyətini) təqsirləndirdi. Araşdırmaların uşaq satışı faktını təsdiqləməsinə baxmayaraq, bu səhiyyə işçiləri yalnız işdən azad edildilər və heç bir cəza almadılar. 13 uşaqdan 7-sinin taleyi məlum olmasa da, onlardan 6-sının İsrailə göndərildiyi aşkarlandı. Amma onların da sonrakı həyatı və yaşayış şəraitləri barədə heç bir məlumat müəyyənləşdirilmədi¹³⁴. Uşaqların yoxa çıxmaları və satılmaları barədə hər il QHT hesabatları verilsə də, dövlət uşaq satışının qarşısının alınması və Azərbaycanda mövcud olan cinayət şəbəkəsinin aşkarlanması istiqamətində heç bir lazımi fəaliyyət həyata keçirmir. «Uşaqlar hələ də Azərbaycanda satış obyektidirlər. 2000-2001-ci illər ərzində Səhiyyə Narliyyinin üç institutu arasında (uşaq evi, ana və uşağa qayğı müəssisəsi və A.Qarayev adına uşaq xəstəxanası) qeyb olmuş 121 uşağın taleyi naməlum olaraq qalmaqdadır. Biz bu üç uşaq müəssisəsini bermud üçbucağı adlandırırıq, çünki uşaqlar burada yoxa çıxırlar. Qeyb olmuş bu uşaqlar uşaq evindən adı çəkilən müəssisələrə göndərilir və bir daha geri qayıtmırlar. Bir çox dövlət idarələrinə, o cümlədən Daxili İşlər Nazirliyinə müraciət etməyimizə baxmayaraq, onlardan heç biri bu uşaqların haraya yoxa çıxmaları barədə narahat olmayıb»¹³⁵. İctimai təşkilatlar tərəfindən aşkarlanan və problemin ictimaiyyətin nəzərini cəlb etməsi faktlarına görə dövlət hüquq mühafizə orqanları da traffikinq və uşaq satışı ilə bağlı işlərin paralel araşdırılmasına təşəbbüs göstərir.

---

¹³⁴ Helsinki Vətəndaş Assambleyası, Tibb və Uşaqlar Komissiyası, «Zerkalo» qəzeti №27, 2004

¹³⁵ Helsinki Vətəndaş Assambleyası, Tibb və Uşaqlar Komissiyası, «Azadlıq» qəzeti 25 fevral, 2004

2004-cü ildə Bakı Baş Polis İdarəsi 14 yaşlı bacısı qızını 3000 ABŞ dollara satmağa cəhd göstərən qadını həbs edib. 2002-ci ildə Respublika Baş Prokurorluğu və Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi Azərbaycan qanunvericiliyinin qəbulundakı pozuntularla 2002-ci ildən bəri fiziki qüsurlu uşaqları övladlığa götürmək istəyən bir neçə ABŞ vətəndaşının şikayətləri əsasında araşdırmalara başlayıb. Azərbaycanda baş verən uşaq satışı, trafficking hallarının başqa bir forması həbsxanada uşaq dünyaya gətirmiş qadınların uşaqları ilə bağlıdır. Doğuşdan sonra uşaq klinikaya göndərilir və oradan yoxa çıxır. Klinikadan uşağın dəfn edildiyi qəbirin yerini göstərməyi tələb etdikdə klinika rəsmiləri bunu etməkdən imtina ediblər¹³⁶.

«Təmiz Dünya» İctimai Birliyinin apardığı sorğular göstərib ki, son bir neçə ildə 500 qadın və onlarla birgə 11 uşaq traffickingin qurbanlarına çevriliblər¹³⁷. Onların 87%-i BƏƏ və Türkiyəyə aparılaraq satılıblar.

«Sorğuya küsədə dilənən 11 uşaq cəlb edilmişdi. Onlardan 8-i oğlan 3-ü isə qız idi. Onlar 11-13 yaşlarında idilər. Uşaqlardan 6-sı azəri, 2-si talış, 2-si rus və 1-i ləzgi azlığının nümayəndəsi idi. Burada Bərdədəki qaçqın düşərgəsindən 5 uşaq var idi ki, onlardan da biri yetim idi. Qaçqın uşaqlar öz qonşuları tərəfindən 200 ABŞ dollarına satılmışdılar. Onlardan biri öz anası tərəfindən 5 butulka arağa, digəri isə bir torba arağa satılmışdı. Bütün bu uşaqlar başqa adamlara 150 ABŞ dollarına satılmışdılar. İki uşaq (bacı və qardaş) öz ataları tərəfindən 25 qram narkotik maddəyə satılmışdı. Uşaqların bəziləri qeyd edirdilər ki, onlar zorla qaçırılıblar. Qurbanlar bildirirdilər ki, onlar döyülür, ac saxlanılır, bağlı otağa salınır və küçələrdə dilənməyə məcbur edirlər... Oğlanlardan bəzisi, qızların isə hamısı deyirdilər ki, onlar zorlanırlar.»¹³⁸

Qəztlərdə dərc edilmiş məlumatlar əsasında, polis orqanları, QHT-lər və digər müstəqil mənbələrin təqdim etdikləri məlumatlar əsasında trafficking, qaçırılma, satılma və sui-istifadə hallarını araşdıran «Təmiz Dünya» İctimai Birliyi aşağıdakı mənzərəni təqdim edir¹³⁹:

Nö	Yaş qrupları	Sayı
1.	12-13 yaş	17 uşaq
2.	Yeniyetmə	24 uşaq
3.	1-10 yaş	19 uşaq

Bununla belə, müstəqil ekspertlər deyirlər ki, rəqəmlər daha yüksək olmalıdır, sadəcə olaraq gizlədilir.

Azərbaycanın hazırkı qanunvericilikdə bu əsasda heç bir cəza növü nəzərdə tutulmur. Azərbaycan üçün hazırda ən vacib məsələlərdən biri “İnsan alveri və Traffikinq haqqında” qanun layihəsinin hazırlanması, ardınca isə cinayətin önlənməsi, qurbanların müdafiəsi və qorunması, cinayətkarın cəzalandırılması üçün qanunun icrası mexanizmlərinin yaradılmasıdır. Qanun 2005-ci ilin aprelində parlamentdə müzakirə olunub, ekspertlər və parlament deputatları tərəfindən bir çox boşluqların olduğu bildirilir. Qanun insan alveri və traffickingin cinayət fəaliyyəti hesab olunması üçün zəmin yaradacaq və bununla əlaqədar Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə lazımı dəyişikliklər və əlavələr ediləcək¹⁴⁰. Qeyri-Hökumət Təşkilatları ATƏT-in Bakı Ofisinin dəstəyi ilə Azərbaycanda qadın və uşaqların trafficking məsələlərinin azaldılmasını və ləğvini nəzərdə tutan bir sıra fəaliyyətlər təklif ediblər. Daxili İşlər Nazirliyinin nəzdində xüsusi mərkəz yaradılmış və Prezident Fərmanı ilə xüsusi milli Fəaliyyət Planı qüvvəyə minmişdir. Traffikinq və İnsan Alveri əleyhinə Milli Fəaliyyət Planı ötən il yaradılsa da, onun əlaqələndirici hələ də təyin olunmayıb. Bundan başqa, Daxili İşlər Nazirliyi 2004-2005-ci illər üçün bu sahədə aşkarlanmış cinayət işlərinin sayının artdığını qeyd edib ki, bu da müsbət əlamət hesab oluna bilər. Traffikinqin nəticəsi kimi 2004-cü ildə 150 qurban uşaq müalicəyə göndərilib və 33 trafficking epizodu aşkarlanıb ki, onun da nəticəsində istintaq orqanları tərəfindən 48 nəfər mühakimə edilib. Digər müsbət hal isə son 4 ilin rəsmi məlumatlarına görə uşaqların cinsi sui-istifadəsinə görə

¹³⁶ Helsinki Vətəndaş Assambleyası, 2004

¹³⁷ Vətəndaş Hüquqları Uğrunda «Təmiz Dünya» İctimai Birliyinin Con Hopkins institutunun yardımı ilə traffickingin qurbanları üzrə keçirdiyi sorğu əsasında hazırlanmış qısa hesabat, Bakı-Azərbaycan, 2005

¹³⁸ «Təmiz Dünya» İctimai Birliyinin hesabatı, 2004

¹³⁹ «Təmiz Dünya» İctimai Birliyinin hesabatı, 2004

¹⁴⁰ «Ayna» qəzeti, №80(1022), 29.04.05

---

təqsirləndirilən yaşlı insanların sayının artmasıdır: əgər 2000-ci ildə uşaq traffickinginə görə 1 nəfər ittiham edilmişdirsə, 2002-ci ildə bu rəqəm 6-ya çatıb¹⁴¹.

Bir çox ölkələrdə tanınmış beynəlxalq mənbələrin (Human Rights Watch, ABŞ Dövlət Departamenti, Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı¹⁴²) Azərbaycandakı qadın alveri ilə əlaqəli heç bir ümidverici məlumatı yoxdur. Təəssüf ki, əməliyyatların gizli keçməsi səbəbindən trafficking qurbanları və fəaliyyətlərin dəqiq sayını söyləmək çətindir. Azərbaycanda traffickinglə bağlı tam mənzərə müəyyən edilməyib. 2004-cü ildə “Qadın Böhran Mərkəzi” və bir sıra QHT-lər bu problemin öyrənilməsi üçün bir sıra xüsusi araşdırmalar aparıblar. Bakı, Gəncə, Şəmkir və Mingəçevirdə aparılmış araşdırmalar nəticəsində insan alverinin 110 qurbanı aşkarlanıb ki, onlardan 73-ü 18-53 yaşlı qadınlar, 7-si 12-13 yaşlı uşaqlar, 20-si 14-17 yaşlı yeniyetmələr və 10-u 30-40 yaşlı kişilər olub. Trafficking qurbanları daha çox qadınlar olub ki, onlar da tez-tez zorlanmaya məruz qalır, o cümlədən iş yerlərinə ərizə ilə müraciət etmiş, seksual qurban olan biabırçılıqla üzlənmiş qızlar və öz ailələrini, o cümlədən öz valideynləri və uşaqlarını təmin edən tənha qadınlar¹⁴³.

“Təmiz Dünya” İctimai Birliyi bu yaxınlarda ATƏT-in dəstəyi ilə Trafficking üzrə ictimai məlumatlandırma ilə bağlı xüsusi araşdırma və fəaliyyətlər keçirib və eləcə də, sorğu həyata keçirib ki, onun da nəticəsində aşağıdakı məlumatlar əldə edilib: insan alverinin 309 qurbanı, o cümlədən 11 uşaqdır.¹⁴⁴ Sorğuya cəlb edilmiş uşaqların 10-13 yaşları var ki, onlar da küçədə dilənirlər. Bu uşaqların əksəriyyəti valideynləri, qohumları yaxud qonşuları tərəfindən satılmış olur. Onların yarısı qaçqınlardır. Onların əksəriyyəti narkotik qəbul etməyə məcbur edilir, qızların hamısı və oğlanlardan bəzisi bildirir ki, onlar zorlanmaya məruz qalır.

Cinayət və mülki qanunvericiliyin müddəaları da qeyri-müvafiqdir. Uşaq traffickingi üzrə geniş araşdırma aparmağa ehtiyac duyulur. Trafficking qurbanlarının statusu qanunvericiliklə müəyyənləşdirilməlidir. Qurbanın müəyyənləşdirilməsi proseduru qanunvericiliklə tənzimlənməlidir. Standartlar və təcrübələr inkişaf etdirilməli və qanunun müddəaları tərəfindən dəstəklənməlidir. Hökumət QHT-lərlə birgə alver qurbanı olmuş insanlara, xüsusən uşaqlara, qanuni və digər növ yardımların göstərilməsi üzrə milli standartları inkişaf etdirməlidir. Hazırki, şəraitdə hüquq mühafizə və məhkəmə sistemi bu tip cinayətlərə qarşı səmərəli mübarizə aparmağa hazır deyil. Hökumət ekspertləri seks ticarətinə qarşı mübarizə aparma, seks cinayətlərinin araşdırılması və insan alverini himayə edən təşkilatların aşkarlanması üzrə təlimlərə cəlb etməlidir. QHT-lər bu mütəxəssislərə trafficking qurbanları ilə işləməkdə yardım göstərməlidir. Göründüyü kimi, trafficking və oğurluq qurbanı olan uşaqların hüquqlarının müdafiəsi naminə hazırki cinayət qanunvericiliyi və «Uşaq Hüquqları haqqında» Qanun qadağanediciləri və möhkəmləndirici tədbirləri əhatə etməlidir. QHT-lərin qaynar xətt təcrübəsi hökumətin qeyri-qanuni miqrantlara və trafficking qurbanları üçün məxsusi qaynar xətt açarkən faydalı ola bilər.

D. Milli azlıqların və digər yerli əhəlinin uşaqları

Uşaq Hüquqları Konvensiyasının 30-cu maddəsi etnik, dini və dil cəhətdən azlıqlara məxsus uşaqların müdafiəsinə həsr edilib. “Azlıqlara və ya yerli əhaliyə mənsub olan uşaq öz qrupunun digər üzvləri ilə birlikdə öz mədəniyyətindən bəhrələnmək, öz dininə etiqad bəsləmək və onun ayinlərini yerinə yetirmək, habelə ana dilindən istifadə etmək hüququndan məhrum oluna bilməz”. Bu maddənin mahiyyəti ölkənin əsas qanunlarında öz əksini tapıb. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası kimi “Təhsil haqqında” Qanunda, “Uşaq Hüquqları haqqında” Qanunda bütün uşaqlara, o cümlədən milli azlıqlara məxsus uşaqlara bərabər təhsil hüququ verir. Azərbaycan Dövləti milliyyətindən asılı olmayaraq bütün uşaqların həm ana dilində, həm də rəsmi dildə təhsil almaları üçün bərabər hüquqları təmin edir. Müxtəlif mədəni proqramlar və təcrübə mübadilələrindən ötrü uşaqların öz ana dillərinin milli dil olduğu ölkələrdə vaxtlarını keçirmək imkanları və öz tarix və dillərini öyrənmək imkanları var. Azlıqların daha çox məskunlaşdığı yerlərdə dövlət tərəfindən dəstəklənən çoxsaylı mədəniyyət evləri var. Bəzi azlıqların yerli əhali arasında yayılan qəzetləri də var.

---

¹⁴¹ BMT-nin Baş katibinə Zorakılığın Arəşdirilməsi ilə bağlı Azərbaycan Dövlət Hesabatı,

¹⁴² www.iom.org, www.hrw.org

¹⁴³ Vətəndaş Hüquqları Uğrunda «Təmiz Dünya» İctimai Birliyinin Con Hopkins institutunun yardımı ilə trafficking qurbanları üzrə keçirdiyi sorğu əsasında hazırlanmış qısa hesabat, Bakı-Azərbaycan, 2005

¹⁴⁴ Azərbaycanda uşaq hüquqlarının müdafiə sistemi üzrə UNİCEF-in hesabatı, 2005

Dağlıq Qarabağ və onun ətrafındakı yeddi rayonda – Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərindəki uşaqların vəziyyəti

Müxtəlif mənbələrin verdikləri məlumatlara görə Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsindən olan, həmçinin işğal altında olan digər iki Azərbaycan rayonu – Kəlbəcər və Laçında yaşayan uşaqların sayı 22.000-dir. Baxmayaraq ki, rəsmi məlumat da dəqiq deyil və fərqlilik onu aparanlardan, yəni Xankəndində/Stepanakertdə yerləşən Dağlıq Qarabağ hakimiyyəti rayon mərkəzlərindəki yerli hakimiyyətlər, yaxud kəndlərdəki rəhbərlərin necə apamasından asılıdır. Məskunlaşma ilə bağlı rəqəmlər ATƏT-in Fakt Araşdırıcı Missiyasının (FAM) hazırladığı hesabatda da müzakirə olunur, 2005-ci ildə qiymətləndirilən rəqəmlər Dağlıq Qarabağ hakimiyyəti tərəfindən təqdim olunanlarla tam üst-üstə düşmür. FAM-ın müsahibə götürdüyü, saydığı, yaxud birbaşa müşahidə etdiyi əhalinin rayonlarda yerləşdirilməsi aşağıdakı kimidir: Kəlbəcər rayonunda təqribən 1500, Ağdam rayonunda 800-dən 1000-ə qədər, Füzuli rayonunda 10-dan az, Cəbrayıl rayonunda 100, Zəngilan rayonunda 700-dən 1000-ə qədər və Qubadlı rayonunda 1000-dən 1500-ə qədər insan yaşayır. Beləliklə, FAM-ın məskunlaşanların sayı ilə bağlı nəticələri yerli hakimiyyətlərin təqdim etdikləri əhalinin sayı ilə üst-üstə düşmür¹⁴⁵.

Bu uşaqlar minalanmış ərazilər də daxil olmaqla münafiqşənin yaratdığı sosial, səhiyyə, təhsil və digər problemin təhlükəsi altındadırlar.

Minalanmış ərazilər Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsi və erməni silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olunmuş digər regionlarda uşaqların həyatı və inkişafı üçün əsas problemdir. 1995-ci ildə Dağlıq Qarabağda minalanmış ərazilərdə xəbərdarlıq və minalardan təmizləmə proqramı üzrə işləyən HALO İnamın hazırladığı hesabatda görə Əsgəran, Mardakert, Martuni və Hadrut rayon mərkəzləri daha çox təhlükədədirlər, ancaq bunlar yalnız hakimiyyət nümayəndələrinin bildikləri yerlərdir. “Qarabağda 15 000 hektardan artıq minalanmış sahə var.” – deyərək mərkəz Stepanakertin mərkəzi meydanına özünün xaraba qalmış hökumət binasından baxan Akopçanyan bildirir. “Yalnız 500 hektar təmizlənilib. Minaların harada olduğunu tapmaq çox çətindir” – deyərək o, davam edir “Baxmayaraq ki, Şuşa ətrafı yerlər təmizlənməmiş hesab edilirdi, bu yaxınlarda bir maşın tank əleyhinə mina partlaması nəticəsində sıradan çıxdı”. «Amma 2002-ci ilin əvvəlində cəmi bir neçə ay ərzində təşkilat 250-dən artıq minanı sıradan çıxara bilib» – deyərək, HALO İnamın Qarabağdakı proqram rəhbəri Şeyn Pritçard bildirir. Minalar heç də hər yerdə deyil, amma yaddan çıxarmayaraq ki, müharibə gədən yerlərin çoxunda onların olması mümkündür. HALO İnamın həyata keçirdiyi böyük təmizləmə işi, eləcə də, Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsinin informasiya kampaniyası nəticəsində torpağa basdırılmış minalar və partlamamış sursatların törədə biləcəkləri hadisələr xeyli azalıb.

1995-ci ildə, atəşkəs razılaşmasından bir qədər sonra, 64 mina partlaması hadisəsi qeydə alınıb. 1999-cu ildə 30 adam – onların yarısından çoxu uşaqlardır – şikəst olub, ölüb. 2001-ci ildə hadisələr bir qədər də azalıb. 19 xəsarətəlmə və 4 ölüm, onlardan heç biri uşaq deyil. “Bizim təhsil proqramı 228 məktəbə yönəlib ki, orada da Qarabağ və onun ətrafındakı Laçın və Kəlbəcərdə yaşayan 22.000 uşaq təhsil aldığı Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsinin Xankəndindəki/Stepanakertdəki ofisinin başçısı Kristofer Mehli bildirir”. “Sülh sazişi bir gün imzalanacaq” Dağlıq Qarabağdakı HALO İnamın keçmiş proqram rəhbəri Simon Peter əlavə edir ki, «biz vəziyyəti düzəltmək üçün, problemi aradan qaldırmaq üçün fəaliyyət göstəririk. Yoxsa kənd adamları öz torpaqlarını becərmək istəyərkən, yaxud qaçqın və məcburi köçkünlər öz evlərinə qayıdarkən çox böyük problemlər yarana bilər.¹⁴⁶»

Müharibənin Ermənistan tərəfindən başlanmasının nəticəsidir ki, Dağlıq Qarabağdakı əhali, xüsusilə uşaqlar böyük təhlükə altında yaşayırlar. Maliyyə vəsaitlərinin çatışmaması və iqtisadi inkişafın səviyyəsinin aşağı olması, uşaqların sosial və səhiyyə xidmətlərinin yaxşılaşdırılması yolunda əsas problem olaraq qalır. LINKS təşkilatının dəstəyi ilə gürcü kinomatoqrafçıları tərəfindən 2004-cü ildə çəkilmiş film göstərir ki, uşaqların bütün hüquqları pozulmaya məruz qalır. Burada küçə uşaqlarının, kimsəsiz uşaqların və hazırda Dağlıq Qarabağ regionunda olan kimsəsiz uşaqların dəqiq sayı göstərilməsə də, ailələrin vəziyyətləri çox pisdır. Elementar gigiyenik materialların çatmaması, evlərin məktəblərin, poliklinika və klinikaların əksəriyyətinin dağılması və s. 1994-cü ildə atəşkəs əldə edildikdən sonra ABŞ Konqresi, ABŞ BIA-nın, dünyadakı erməni diasporunun və erməni işğalı altında olan bu kiçik beynəlxalq

---

¹⁴⁵ Azərbaycanın işğal olunmuş Dağlıq Qarabağ və ətraf rayonlarına ATƏT-in Fakt Araşdırıcı Missiyası, 2005

¹⁴⁶ Minaların Qadağan edilməsi üzrə Beynəlxalq Kampaniya, Dağlıq Qarabağ üzrə Minaların Monitorinqi üzrə Hesabat 2002.

---

donorların çox böyük məbləğdə maliyyə ayırmasına baxmayaraq (qeyd etmək vacibdir ki, Dağlıq Qarabağa etdiyi maliyyə yardımı Azərbaycana veriləndən artıqdır), qondarma Qarabağ Hökuməti əhalinin və xüsusən də vəziyyətin yaxşılaşdırılması yolunda heç nə etmir. Yuxarıda adı çəkilən film çərçivəsində Gürcüstan jurnalistlərinin müsahibələri göstərir ki, Dağlıq Qarabağ əhalisi üzrə «Qarabağ Hökuməti» ilə Ermənistan və dünyanın digər ölkələrindən buraya köçürülən ermənilər arasında fikir ayrılıqları yaxud ziddiyyətlər böyükdür. Şəhər və kəndlərin əksəriyyətində bir neçə ailə yaşayır ki, onların da tibbi qayğı və sosial xidmətlərə heç bir çıxışları yoxdur. Film əhalinin hazırki, “hökumətə” sosial qayğı və tibbi və səhiyyə xidmətlərinin olmaması, sanitariya, təhsil və suyun çatışmaması və yoxsulluğun baş alıb getməsi səbəbindən dözümsüzlüyünü nümayiş etdirir. Səhiyyə və sosial xidmət, təhsil və regiondakı uşaqların inkişafı sahəsində mövcud təhdidedici və xəbərdaredici problemlərin olduğunu qondarma Dağlıq Qarabağ Respublikasının təhsil və elm naziri Hamlet Qriqoryan da təsdiq edir. Üzünü UNESCO və digər beynəlxalq təşkilatlara tutaraq, əksəriyyətinin dözülməz halda olan problemlərin həllində yardım göstərmələrini xahiş edir¹⁴⁷.

Hazırda Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ regionundakı Xankəndi şəhərində (keçmiş Stepanakert) 6 küçə var və bu küçələrdə uşaqlar dilənirlər. Yerli hakimiyyətlərin verdikləri rəsmi informasiyaya görə 2000-ci illə müqayisədə küçə uşaqları 7 nəfər azalıb. Baxmayaraq ki, şəhərin Daxili İşlər Departamenti tərəfindən 56 uşaq qeydə alınıb ki, onlardan 20-si cinayət törətmiş, 26-sı azyaşlı hüquq pozucusu kimi, 10-u isə dilənçi və küçə uşağı kimi qeydiyyatdan keçib. Dağlıq Qarabağın yerli hakimiyyətinin bütün region üzrə küçə uşaqlarının azaldılması ilə bağlı proqram qəbul etməsinə baxmayaraq, bu proqram tam həyata keçirilməyib. Hazırda regionda, xüsusən də Xankəndində fəaliyyət göstərən reabilitasiya və reintegrasiya xidmətlərinin işi uşaqları internatlara və hərbi məktəblərə göndərilməkdən ibarətdir.

Atəşkəsdən sonra təhsil sistemi tam əhatə oluna bilməyib. Məktəblərin əksəriyyəti dağıdılıb və yalnız Xankəndindəki məktəblərdən bəzisi bərpa edilib. Kitablardan pulsuz deyillər və valideynlər onlar üçün pul ödəməyə məcbur edilir, halbuki, kitabların imkansız ailələrə pulsuz paylanması nəzərdə tutulur. Müəllimlər Azərbaycanın digər rayonlarında olduğu kimi eyni səviyyəli məvacib alırlar, təqribən 60 dollar. Və bu məbləğ bir ay ərzində hətta bir adamın da dolanması üçün yetərli deyil. Müəllimlərin böyük faizi imkanlı ailələrdə özəl müəllimlər kimi fəaliyyət göstərir və onların özlərini dolandırmaları üçün əsas gəlir mənbələri budur. Müharibə Dağlıq Qarabağ regionundakı təhsil sisteminə dağıdıcı təsir göstərib. Müharibə ərzində, xüsusilə, cəbhə xəttinin yaxınlığında yerləşənlər də daxil olmaqla, 49 məktəb dağılıb. Əsas ziyan məktəb mebeli və avadanlıqlarına dəyib. Bütövlükdə 46 məktəb, 66 mədəniyyət mərkəzi və 158 yeni gimnaziyanın qurulması lazımdır. 67 məktəb, 104 mədəniyyət mərkəzi, 8 gimnaziya bərpa edilməli, mebel və təhsil avadanlıqları ilə təhciz edilməlidir.

Əhaliyə və onların problemlərinə iki mühüm aspektdən yanaşıla bilər ki, bunların da gələcəkdə həlli üçün müxtəlif yanaşmalar tələb olunur. Hazırda bu regionda yaşayan yerli əhalinin əksəriyyəti müharibəyə qədər burada yaşayanlardır. Təqribən 3000 nəfər isə Azərbaycanın digər regionlarından məcburi köçkün qismində buraya köçürülənlərdir. Hazırda təqribən 3000 məcburi köçkün digər regionlardan və əvvəllər bu regionda yaşamış 6300 yerli aliə müharibə ərzində öz evlərini itirərək, daimi yaşayış yeri, yaxud ev tələb edirlər. Eyni zamanda 4541 özəl evin, 68 çox-mənzilli binanın yenidən qurulması tələb olunur.

ATƏT-in fakt araşdırıcı missiyasının Azərbaycan tərəfinin istəyi və tələbi ilə Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ regionuna missiyası işğal olunmuş ərazilərdə vəziyyətlə bağlı məlumatın təmin edilməsi üçün idi. Kəlbəcər rayonu: Stepanakertdəki/Xankəndindəki məskunlaşdırma üzrə səlahiyyətli şəxslərin verdikləri məlumatlara görə bu rayonda təqribən 2700 insan məskunlaşdırılıb. Bu FAM-in təqribi qiymətləndirdiyi müsahibə və digər müşahidələrə əsasən təqribən 1500 sakinə xeyli çoxdur. Hesablanmayan evlərin əksəriyyəti dağılmış və bütün ərazidə təqribən evlərin 10%-i və bir qədər çoxu yenidən qurulub və hazırda istifadədədir. Kəlbəcər hakimiyyəti əsas sosial xidmətləri təmin edir. Kəlbəcərdə 80-100 şagirdin təhsil aldığı məktəb, əsas tibbi vasitələr, 2 həkim və tibb bacısı var.

Bəzilərinin dediyinə görə, tezliklə diasporanın pulları hesabına burada uşaq baxçası da tikiləcək. Orada poçt binaları yox idi və evlər nömrələnməmişdi. Yalnız ictimai nəqliyyat var idi və ara-sıra Dağlıq Qarabağa gedən avtobus gözə dəyirdi. Əhalinin əksəriyyəti deyirdi ki, onlar rəsmilərdən heç bir yardım almayıblar. Bu mövzuda müəyyən məsələlər aydınlaşdırılmalıdır. Onlar deyirdilər ki, onlar heç bir vergi ödəmirlər və onların elektrikle təminatı tamamilə dövlət hesabınadır, buna baxmayaraq onlar bunu sakinlər üçün elə də cəlbədicə hesab etmirlər. İnfrastruktur layihələri üçün pul əsasən diasporadan gələn

---

¹⁴⁷ Кавказский узел/Новости, 23/4/2002, Arminfo xəbər agentliyinin məlumatları əsasında

---

---

pullar, yaxud adminstrasiya tərəfindən süzgedən keçirilən, sakinlərə qohumları tərəfindən göndərilən pullardır. Məsələn, Kəlbəcər və Çaykənddəki məktəblər İran və Rusiyada yaşayan varlı ermənilər tərəfindən maliyyələşdirilir. Dağlıq Qarabağ hakimiyyətinin müəllimlərin məvəciblərini vermələrərinə baxmayaraq, əsas səhiyyə xidmətləri və elektrikin bütün Dağlıq Qarabağı əhatə etməsi zəif görünür. Bu da var ki, FAM Dağlıq Qarabağ rəsmilərindən yalnız son 5 ildə olanlar barədə məlumat ala bilib¹⁴⁸.

Boyəhmədlidə 4 nəfərlik ailəsi olan bir kişi deyir ki, o, buraya 3 il əvvəl gəlib. Azərbaycandan köçdükdən sonra bir müddət Stepanakert /Xankəndində yaşayıb. Onun dediyinə görə, kənddə 67 nəfər, o cümlədən 27 uşaq yaşayır. O, bu yeri öz evi hesab edir, amma imkan olsaydı öz doğma kəndinə qayıdardı.

Ağdərə rayonunda FAM iki il əvvəl donorların pulu hesabına tikilmiş (Rusiyadakı xeyriyyəçi və qohumları burada yaşayan ermənilər) şəhərin mərkəzindəki 2 mərətəbəli məktəb aşkarlayıb. 8-ci sinifdən yuxarı 35 uşağa burada 5 müəllim tərəfindən dərs keçirilir. FAM öyrənib ki, müəllimlərin məvəcibləri Stepanakert/Xankəndi tərəfindən deyil, könüllü yardımlar hesabına ödənilir. Məktəb çox geniş idi və ətrafında çox gözəl tikilmiş, və çirkli saxlanılan futbol meydançası var idi. Məktəbin çoxlu otaqları var idi ki, onları kənd uşaqları ilə doldurmağa ehtiyac duyulurdu.

Zəngiləndəki məktəbə 60-a qədər uşaq oxuyur, Laçında isə müəllimlərə son bir neçə ildir ki, maaş verilir. Laçında həmçinin, yerlilərə tibb xidməti göstərən kiçik tibb klinikası da yenidən bərpa edilib. Müsahibə götürülənlərdən biri deyib ki, klinikanın 6 böyük otağı və ofisi var və burada ən çoxu 15 adam işləyir. 2 tibb işçisi deyib ki, onlar bura Ermənistandan iş axtarmağa gəliblər, onların orada daha yaxşı evləri və torpaqları var imiş. Onlardan biri 9 il əvvəl Yerevandan, digəri isə 5 il əvvəl Gümrükdən gəlib. Klinika təsadüfi hallarda diasporadan yardım və tibb ləvazimatları alır, deyə onlar bildirib.

Əsirlər, Girov və İtkin Düşmüş İnsanlar, o cümlədən Uşaqlar

Azərbaycan Respublikasının Əsirlər, Girovlar və İtkin Düşmüşlərin İşləri üzrə Dövlət Komissiyası Azərbaycan Respublikasının 4841 vətəndaşının itkin düşdüyünü qeydə alıb. Onlardan 54-ü uşaq, 321-i qadın, 409-u isə ahıl adamlardır. (01.04.2005-ci ilə olan məlumat) Təqribən 1368 Azərbaycan vətəndaşı 1988-2005-ci illər ərzində erməni əsirliyindən azad edilib. Onlardan arasında 169-u uşaq, 338 qadın və 286 qoca olub. (01.04.2005-ci ilə olan məlumat) Bu insanların siyahısı erməni əsirliyindən azad edilmişlərin ifadəsi əsasında tərtib edilib. Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsi Əsirlərin, Girov və İtkin Düşmüş şəxslərin azad edilməsi üzrə işçi qrupu kimi beynəlxalq təşkilatlar Almaniya, Rusiya və Gürcüstandan olan insan haqları aktivistləri təsdiq edirlər ki, əsirliklə və bu insanların bir qisminin taleyi ilə bağlı məlumatlar ört-basdır edilir¹⁴⁹.

---

¹⁴⁸ Azərbaycanın işğal olunmuş Dağlıq Qarabağ və ətraf rayonlarına ATƏT-in Fakt Araşdırıcı Missiyası, 2005

¹⁴⁹ Əsirlər, Girov və İtkin Düşmüşlərin işləri üzrə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Komitəsi, 2005

BIBLIOGRAPHY:

- The situation of street children in Azerbaijan: evaluation report, UNICEF, 2000
- Juvenile Justice in Azerbaijan, Azerbaijan Young Lawyers Union, 2002
- Legal Profession Reform Index for Azerbaijan, ABA CEELI, 2005
- Criminal Code of Republic of Azerbaijan, 2000
- Criminal Procedure Code of Republic of Azerbaijan, 2001
- The situation of children in state residential institutions, UNICEF, 2000
- Situation analyses of children's institutions in Azerbaijan, UAFA, 2004
- Social research study on the problems of IDPs and refugees children and teenagers, children deprived of parental care, from vulnerable families, working and living in streets, Azerbaijan Children's Union, Baku, 2004
- Brief report on the survey of victims of human trafficking conducted by the "Clean World" Social Union for Civil Rights", "Clean World" Social Union, 2004
- Shattered dreams. Report on trafficking in persons in Azerbaijan, International Organization for Migration-Azerbaijan, 2002
- Questionnaire for the accountability Survey on the State measures to comply with CRC obligation regarding violence against children in care and in justice and education systems, Geneva, 2004 (available at the web site of UN Study on Violence at www.studyonviolence.org and www.ohchr.ch)
- Commissions on Minors' affairs and protection of rights, presentation of research study, "Buta" Child Fund, Debates in Civil Society public union, 2004
- Alternative report on the implementation of the International covenant on economic, social and cultural rights by Republic of Azerbaijan, Human rights centre of Azerbaijan, FIDH, 2004
- State statistical committee of the Republic of Azerbaijan, Children in Azerbaijan, 2004
- State statistical committee of the Republic of Azerbaijan, Education in Azerbaijan, 2004
- State statistical committee of the Republic of Azerbaijan, year-books, 2000-2005
- Azerbaijan human development report 2003, UNDP, Baku
- NGO Alternative Report to UN CRC Committee on situation of children and implementation of children's rights in Republic of Azerbaijan, NGO Alliance for Children's Rights, 2005
- NGO Alternative Report on situation of health system for children in Azerbaijan, NGO Alliance for Children's Rights, Helsinki Citizens' Assembly Medical Commission, "Dayag" public union for those in need of social rehabilitation, 2005
- NGO Alternative Report on situation of children in residential state institutions in Azerbaijan, NGO Alliance for Children's Rights, Azerbaijan Teachers Union, Empowering Education Initiative group, Azerbaijan Parent-Teacher Association, 2005
- NGO Alternative Report on situation of children with disabilities placed in state residential institutions, NGO Alliance for Children's Rights, Azerbaijan Federation of Disabled People's Organizations, Azerbaijan Society for Disablement of Eyesight, 2005